

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

Διπλωματική εργασία με θέμα:
«Η κακοποίηση του παιδιού στην Ελλάδα σήμερα:
Μεθοδολογικές παρατηρήσεις για τη μελέτη του φαινομένου»

Μαλανδρή Σταματία
ΑΜ: 3213Μ006

Επιβλέπουσα: Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου
Μέλη Τριμελούς: Ομότ. καθηγητής Αντώνης Μαγγανάς
Δρ. Διονύσης Μπαλούρδος

Αθήνα, 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	σελ. 6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ. 8-11

Α' ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

I. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ.....σελ. 13-19

1. Ορισμός
2. Μορφές
 - 2.1. Σωματική κακοποίηση
 - 2.2. Σεξουαλική κακοποίηση
 - 2.3. Συναισθηματική κακοποίηση.
 - 2.4. Παραμέληση

II. ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΔΙΕΘΝΩΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....σελ. 20-22

III. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ.....σελ. 23-31

1. Παράγοντες
 - 1.1. Ατομικοί παράγοντες
 - 1.2. Η θεωρία του Δεσμού
 - 1.3. Κοινωνικοί παράγοντες
2. Συνέπειες

Β' ΜΕΡΟΣ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ

**I. Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΚΑΙ Ο ΣΚΟΤΕΙΝΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ.....σελ. 33-39**

II. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣσελ. 40-44

**III. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....σελ. 45-60**

1. Το ζήτημα του ορισμού και άλλα μεθοδολογικά προβλήματα.
2. Ειδικότερα μεθοδολογικά ζητήματα για την έρευνα της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιού.

3. Ανήλικοι συμμετέχοντες στην έρευνα και ζητήματα δεοντολογίας

**IV. Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....σελ. 61-66**

1. Σωματική κακοποίηση και σωματική τιμωρία
2. Σεξουαλική κακοποίηση

**V. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ.....σελ. 67-68**

VI. Η ΕΡΕΥΝΑ ΒΕCAN ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ.....σελ. 69-72

Γ' ΜΕΡΟΣ

**ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-
ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΕ
ΒΑΣΗ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΚΑΙ
ΠΡΑΚΤΙΚΗ.....**

**I. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ
ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ.....σελ. 76-78**

II. Η ΧΡΗΣΗ ΜΕΙΚΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ.....σελ. 79-81	
III. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ.....σελ. 82-84	
IV. ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ.....σελ. 85-91	
1. Η χρήση εικονικών μεθόδων στην έρευνα με παιδιά	
2. Κατευθυντήριες γραμμές για συνεντεύξεις με ανηλίκους	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σελ. 93-98	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ. 99-116	

The evolution of culture is ultimately determined by the amount of love, understanding and freedom experienced by its children... Every abandonment, every betrayal, every hateful act towards children returns tenfold a few decades later upon the historical stage, while every empathic act that helps a child become what he or she wants to become, every expression of love toward children heals society and moves it in unexpected, wondrous new directions.

Lloyd deMause, social thinker

(Η εξέλιξη ενός πολιτισμού καθορίζεται αποφασιστικά από το μέγεθος της αγάπης, της κατανόησης και της ελευθερίας που τα παιδιά του έχουν βιώσει... Κάθε πράξη εγκατάλειψης, προδοσίας, κάθε πράξη μίσους προς τα παιδιά, παλινδρομεί την εξέλιξη στο δεκαπλάσιο σε προηγούμενα ιστορικά στάδια, ενώ κάθε πράξη συμπάθειας που βοηθά το παιδί να γίνει αυτό που εκείνος ή εκείνη θέλει, κάθε έκφραση αγάπης προς τα παιδιά είναι θεραπευτική για την ίδια την κοινωνία και την ωθεί σε απροσδόκητες, θαυμάσιες καινούργιες κατευθύνσεις.)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Είναι σπουδαίο γεγονός, και γεμάτο ελπίδα, πως ακόμη και στους δύσκολους αυτούς καιρούς της αβεβαιότητας και της διάχυτης κρίσης, υπάρχουν άνθρωποι της Επιστήμης που με το ήθος, την αφοσίωση και τη γνώση τους, παρά τις υπάρχουσες δυσκολίες, προκαλούν έμπνευση στους φοιτητές τους, και τους χαρίζουν απλόχερα κίνητρα για εξέλιξη.. Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα της εργασίας αυτής την Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου και τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον καθηγητή κύριο Μαγγανά και τον Δρ. Διονύσιο Μπαλούρδο, οι οποίοι με τη διδασκαλία, το επιστημονικό τους έργο, τις συμβουλές και τη βοήθειά τους, συνέβαλλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ «Εγκληματολογία», που εμπλούτισαν τις γνώσεις μου και διαμόρφωσαν τον τρόπο που αντιλαμβάνομαι την Επιστήμη της Εγκληματολογίας. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την διευθύντρια του ΠΜΣ, καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου, για την ουσιαστική ηθική και επιστημονική της βοήθεια.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με το φαινόμενο της κακοποίησης-παραμέλησης του παιδιού (Κα-Πα Π) στην Ελλάδα σήμερα και ειδικότερα με το ζήτημα της μεθοδολογίας στην έρευνα του φαινομένου αυτού. Η μέθοδος της βιβλιογραφικής επισκόπησης της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας, χρησιμοποιήθηκε με στόχο η παρούσα εργασία να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια του επιστήμονα που πρόκειται να διεξάγει έρευνα για την κακοποίηση-παραμέληση παιδιού, ώστε να αποφύγει υπάρχοντα μεθοδολογικά λάθη και να υιοθετήσει νέες προτεινόμενες μεθόδους. Επίσης, η εργασία αυτή πέρα από ένα χρήσιμο εργαλείο διεξαγωγής έρευνας για την Κα-Πα Π, φιλοδοξεί να συμβάλει στην αντίληψη της Κα-Πα Π ως σοβαρής εγκληματικής πράξης και όχι μόνο στην πρόσληψή της από τον «κοινό νο», ως μείζονος κοινωνικού προβλήματος.

Επιπλέον, έχει τρεις επιμέρους στόχους η επίτευξη των οποίων συνδέεται με την τριμερή διάρθρωση της εργασίας: επιχειρεί να περιγράψει και να οριοθετήσει το φαινόμενο, έπειτα να αποτυπώσει την έκτασή του και τις υπάρχουσες ερευνητικές προσπάθειες στην Ελλάδα, και στη συνέχεια -ως ανάγκη και προβληματική που γεννάται από τα προηγούμενα- να αναδείξει και να αναλύσει τις υπάρχουσες μεθοδολογικές δυσκολίες. Ακόμη, επιδιώκει να προβεί σε προτάσεις για βελτίωση της μεθοδολογικής διαδικασίας.

Πιο συγκεκριμένα στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται ο ορισμός, οι μορφές και το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την Κα-Πα Π., καθώς και οι παράγοντες και οι συνέπειές της. Έπειτα από την περιγραφή και οριοθέτηση του φαινομένου στο πρώτο μέρος, στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά αρχικά στην έκταση της Κα-Πα Π στην Ελλάδα σήμερα και το πρόβλημα του «σκοτεινού» αριθμού. Στη συνέχεια, αναλύεται η έννοια της μεθοδολογίας και οι βασικές μεθοδολογικές δυσχέρειες που προκύπτουν από την μελέτη της Κα-Πα Π. Στο τρίτο μέρος, μετά την παρουσίαση και ανάλυση των μεθοδολογικών δυσκολιών, γίνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση αυτών. Η προοπτική υιοθέτησης εικονικών μεθόδων, ως μεθοδολογικού εργαλείου για την έρευνα της Κα-Πα Π, διαφαίνεται ως μια αδιαπραγμάτευτη εξέλιξη στην ερευνητική προσέγγιση ενός τόσο ευαίσθητου πληθυσμού όπως τα κακοποιημένα-παραμελημένα παιδιά.

Λέξεις- κλειδιά: κακοποίηση-παραμέληση παιδιού, μεθοδολογία, έρευνα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία με θέμα την «κακοποίηση-παραμέληση του παιδιού στην Ελλάδα σήμερα: Μεθοδολογικές παρατηρήσεις για τη μελέτη του φαινομένου», έχει ως αφετηρία σκέψης και προβληματισμού τη θεραπευτική εμπειρία της γράφουσας με κακοποιημένα-παιδιά και εφήβους και την ανάγκη για περαιτέρω αναζήτηση επιστημονικών απαντήσεων αναφορικά με το φαινόμενο, τους παράγοντες και την αντιμετώπισή του. Η Κα-Πα Π, έχει αναδειχθεί -ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες- ως ένα μείζον κοινωνικό πρόβλημα στην Ελλάδα, όμως δεν έχει δοθεί η αρμόζουσα έμφαση στην αντίληψη και αντιμετώπισή του ως μιας σοβαρής *εγκληματικής πράξης*, γεγονός που καθρεφτίζεται στον ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό Ελλήνων εγκληματολόγων οι οποίοι μελετούν το φαινόμενο της κακοποίησης ανηλίκων, από την οπτική της επιστήμης της Εγκληματολογίας. Βέβαια, η διεπιστημονικότητα τόσο του θέματος όσο και της ίδιας της επιστήμης της Εγκληματολογίας, αναδεικνύεται έντονα στην βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για την παρούσα εργασία, η οποία περιλαμβάνει, επιστημονικά πορίσματα βιβλίων και άρθρων, τόσο από τους χώρους της Εγκληματολογίας, αλλά και της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Κοινωνικής Εργασίας και της Παιδιατρικής. Το αίτημα αυτής της διεπιστημονικής συνάντησης αφορά σε κάθε περίπτωση στη γόνιμη δημιουργική συνδιαλλαγή και διάρθρωση των επιμέρους πορισμάτων, με τελικό στόχο την ανάδειξη των κυρίως μεθοδολογικών προβλημάτων και την παρουσίαση ρεαλιστικών και ουσιαστικών προτάσεων αντιμετώπισής τους.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της εργασίας είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση της υπάρχουσας ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας που αφορά τη μεθοδολογία, την κριτική που έχει διατυπωθεί για τις υπάρχουσες έρευνες για την Κα-Πα Π, καθώς και το φαινόμενο συνολικά, την έκταση, τους παράγοντες και τις συνέπειές του. Βασικός σκοπός της εργασίας, να αποτελέσει ένα χρήσιμο

εργαλείο στα χέρια του επιστήμονα που πρόκειται να διεξάγει έρευνα για την Κα-Πα Π, ώστε να αποφύγει υπάρχοντα μεθοδολογικά λάθη και να υιοθετήσει νέες προτεινόμενες μεθόδους.

Η μελέτη αυτή έχει τρεις επιμέρους στόχους η επίτευξη των οποίων συνδέεται με την τριμερή διάρθρωση της εργασίας: επιχειρεί να περιγράψει και να οριοθετήσει το φαινόμενο, έπειτα να αποτυπώσει την έκτασή του και τις υπάρχουσες ερευνητικές προσπάθειες στην Ελλάδα, και στη συνέχεια -ως ανάγκη και προβληματική που γεννάται από τα προηγούμενα- να αναδείξει και να αναλύσει τις υπάρχουσες μεθοδολογικές δυσκολίες. Τέλος, επιδιώκει να προβεί σε προτάσεις για βελτίωση της μεθοδολογικής διαδικασίας.

Οι μεθοδολογικές δυσχέρειες που συνδέονται με τη μελέτη οποιουδήποτε φαινομένου, θεωρούμε πως είναι αδύνατο να εντοπιστούν και να αναλυθούν, αν σε ένα πρώτο στάδιο, ο μελετητής δεν έχει εξετάσει το φαινόμενο και τις διαστάσεις του. Άλλωστε πως μπορεί ο ερευνητής να σχεδιάσει μια ερευνητική πρόταση, πολλώ δε μάλλον να ασκήσει κριτική στις υπάρχουσες έρευνες και να κάνει προτάσεις βελτίωσης, αν δεν γνωρίζει σε κάποιο βαθμό τη φύση του αντικειμένου που τον απασχολεί; Η πεποίθησή μας αυτή οδήγησε στην περιγραφή και οριοθέτηση του φαινομένου στο πρώτο μέρος της εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται ο ορισμός, οι μορφές και το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την Κα-Πα Π., καθώς και οι παράγοντες και οι συνέπειές της. Η συμπερίληψη του θεσμικού πλαισίου για την Κα-Πα Π στο πρώτο μέρος, έγινε με κριτήριο τη σημασία του, καθώς είναι αυτό το οποίο καθορίζει τί ορίζεται και νοσηματοδοτείται ως κακοποίηση παιδιού με βάση το Νόμο. Επίσης, οι ορισμοί οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν στις εκάστοτε έρευνες, θα αντλήσουν -όχι βέβαια αποκλειστικά- και από τους νομικούς ορισμούς εκτός των άλλων. Ο

εγκληματολόγος ερευνητής της Κα-Πα Π θα πρέπει να γνωρίζει και να λαμβάνει υπόψη του το νομικό «οπλοστάσιο» για την προστασία του παιδιού και τη διάσταση της ποινικής αντιμετώπισης της Κα-Πα Π, για να έχει μια ολοκληρωμένη εικόνα του φαινομένου.

Έπειτα από την περιγραφή και οριοθέτηση του φαινομένου στο πρώτο μέρος, στο δεύτερο μέρος αρχικά παρουσιάζεται η έκταση της Κα-Πα Π στην Ελλάδα σήμερα, σε συνάρτηση με τον μεγάλο όγκο των μη καταγγελλθεισών περιπτώσεων, γνωστό ως «σκοτεινό» αριθμό. Κατόπιν, γίνεται μια απαραίτητη εισαγωγή στην κεντρική για την εργασία αυτή έννοια της μεθοδολογίας και των αρχών της, ώστε στη συνέχεια να παρουσιαστούν συνοπτικά τα βασικά μεθοδολογικά προβλήματα που έχουν αντιμετωπιστεί έως τώρα στις διεθνείς έρευνες, για να ακολουθήσει στη συνέχεια η σύνδεση με τις ελληνικές έρευνες και την παρουσίαση των κυρίως δυσχερειών που προκύπτουν από αυτές. Τέλος, γίνεται η παρουσίαση της έρευνας BECAN (το τμήμα που αφορά στην Ελλάδα), της πρώτης επιδημιολογικής έρευνας στην Ελλάδα για την Κα-Πα Π.

Στο τρίτο μέρος, μετά την παρουσίαση και ανάλυση των μεθοδολογικών δυσκολιών, γίνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση αυτών. Καταρχάς, αναδεικνύεται η ανάγκη για την ανάπτυξη ενός Εθνικού Συστήματος Αναφοράς Κα-Πα Π, ώστε να υπάρχει πρωτογενές υλικό και να καταστεί εφικτή η επιδημιολογική παρακολούθηση των περιστατικών Κα-Πα Π. Στη συνέχεια, συστήνεται η χρήση μεικτών ερευνητικών μεθόδων ως μιας περισσότερο ολοκληρωμένης πρότασης για τη μελέτη της Κα-Πα Π, ενώ τονίζεται η συμβολή της ποιοτικής έρευνας ως μέρους της μεικτής μεθόδου. Τέλος, η προοπτική της υιοθέτησης εικονικών μεθόδων ως μεθοδολογικού εργαλείου για την έρευνα της Κα-Πα Π, διαφαίνεται ως

αδιαπραγμάτευτη εξέλιξη στην ερευνητική προσέγγιση ενός τόσο ευαίσθητου πληθυσμού όπως τα κακοποιημένα-παραμελημένα παιδιά.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

I. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Η κακοποίηση και η παραμέληση παιδιού (Κα-Πα Π) αποτελεί ένα αδιαμφισβήτητο σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο έχει απασχολήσει τόσο νομικούς και νομοπαρασκευαστές, όσο και κοινωνικούς επιστήμονες και άτομα από το χώρο της ψυχικής υγείας. Ως ιδιαίτερο αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, άρχισε να μελετάται συστηματικά μετά τη δεκαετία του 1960¹, αποτελώντας ένα πολυσύνθετο θέμα, ιατρικό, νομικό, κοινωνικό και ψυχολογικό. Μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, είχε εισαχθεί στο νομικό σύστημα των περισσότερων δυτικών χωρών νομοθεσία η οποία όριζε τι αποτελούσε κακοποίηση παιδιού². Το Γυναικείο κίνημα καθώς και το κίνημα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΑΔ) είχαν μεγάλη συμβολή στην αναγνώριση της κακοποίησης-παραμέλησης παιδιού ως ιδιαίτερης μορφής κακοποίησης. Η κακοποίηση παιδιού φαίνεται ότι έχει υπάρξει, με διάφορες μορφές της, σε όλες τις κουλτούρες, σε όλα τα κοινωνικο-οικονομικά επίπεδα και σε όλες τις εθνικές, φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες κατά τη διάρκεια της ιστορίας, όπως ακριβώς και το έγκλημα δεν έχει παρατηρηθεί «μόνο στην πλειοψηφία των κοινωνιών της μιας ή της άλλης μορφής αλλά σε όλες τις κοινωνίες κάθε μορφής»³.

1. Ορισμός

Για να μπορέσει μία έννοια να κατανοηθεί και να μελετηθεί, θα πρέπει πρώτα να έχει οριστεί εννοιολογικά. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός της έννοιας της Κα-Πα Π, προσκρούει σε σημαντικές δυσκολίες που σχετίζονται εκτός των άλλων, με την ύπαρξη διαφορετικών αξιών και νορμών σε κάθε κοινωνία, που ορίζουν διαφορετικά την κανονικότητα και την αποκλίνουσα συμπεριφορά και άρα και την

¹ http://www.ekke.gr/images/PDF/EKKE_SOS_ELISA_Kales_Praktikes.pdf, 8

² McCurdy K., Daro D., «Child maltreatment: A national survey of reports and fatalities», *Journal of Interpersonal Violence*, V. 9, N. 1, 1994, 75-94

³ Durkheim E., *Les regles de la method sociologique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1937/1981, 65

κακοποιητική. Παρά τις διαφοροποιήσεις στους ορισμούς μπορούμε να παρατηρήσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά: το παιδί αντιμετωπίζεται ως θύμα, ο/η τροφός που συνήθως βρίσκεται εντός της οικογένειας ως θύτης, και σε γενικές γραμμές η κακοποίηση ορίζεται ως μια μη συμπτωματική απειλή ή ζημία στο παιδί. Επίσης, δράστες της κακοποίησης μπορεί να είναι γονείς ή άλλα μέλη της οικογένειας, φροντιστές, φίλοι, γνωστοί, άγνωστοι, άτομα σε θέσεις ισχύος (καθηγητές, στρατιώτες, αστυνομικοί, κληρικοί), εργοδότες, εργαζόμενοι στις υπηρεσίες υγείας, ή άλλα παιδιά.⁴ Μία από τις βασικές διαφοροποιήσεις των ορισμών αφορά στο βαθμό αυτής της απειλής ή της ζημίας⁵. Ένας ορισμός, που επιχειρεί να αντιμετωπίσει τις εννοιολογικές δυσκολίες και να θέσει το θέμα σε μια κοινή, οικουμενική βάση, είναι αυτός του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Π.Ο.Υ.), σύμφωνα με τον οποίο:

« Η κακοποίηση ή κακομεταχείριση ενός παιδιού περιλαμβάνει όλες τις μορφές σωματικής ή συναισθηματικής κακής μεταχείρισης, σεξουαλικής παραβίασης, παραμέλησης ή παραμελημένης θεραπευτικής αντιμετώπισης ή εκμετάλλευσης για εμπορικούς σκοπούς, η οποία καταλήγει σε συγκεκριμένη ή εν δυνάμει βλάβη της υγείας, της ζωής, της ανάπτυξης ή αξιοπρέπειας του παιδιού, στο πλαίσιο μιας σχέσης ευθύνης, εμπιστοσύνης ή δύναμης»⁶.

Ο παραπάνω ορισμός, αναφέρεται καταρχάς στις κύριες μορφές κακοποίησης, εισάγοντας τη διάκριση μεταξύ «ενεργητικής» κακοποίησης (για παράδειγμα σωματική κακοποίηση), αλλά και κακοποίησης λόγω παράλειψης αντιμετώπισης (για παράδειγμα η μη θεραπευτική αντιμετώπιση ενός προβλήματος υγείας του

⁴ W.H.O., *Πρόληψη παιδικής κακοποίησης: οδηγός δράσης και τεκμηρίωσης*, (μτφρ. Ορέστης Γιωτάκος), Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 2006, 9

⁵ Mayhall P.D., and Norgard K.E., *Child abuse and neglect: Sharing responsibility*, New York, Macmillan publishing company, 1983, 72-73

⁶ W.H.O., *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention*, Geneva, 1999, 15

παιδιού). Επίσης, με τον ορισμό του Π.Ο.Υ., τονίζεται μια σημαντική διάσταση, ότι δηλαδή η κακοποίηση αφορά τόσο σε συνέπειες εμφανείς στο παρόν, αλλά και σε εν δυνάμει επιβλαβείς συνέπειες, οι οποίες αφορούν συνταγματικά κατοχυρωμένα ΑΔ (υγεία, ζωή, ανάπτυξη, αξιοπρέπεια). Τέλος σημαντικό στοιχείο, αποτελεί και η αναφορά περί του πλαισίου της σχέσης, δίνοντας έμφαση με αυτό τον τρόπο στο ότι η κακοποίηση δεν αποτελείται από έναν αριθμό κακοποιητικών περιστατικών αλλά νοείται στο πλαίσιο μιας κακοποιητικής σχέσης, και υποδηλώνεται η μομφή στην οποιασδήποτε μορφής κατάχρηση εξουσίας, και εκμετάλλευσης του αισθήματος εμπιστοσύνης και ευθύνης, τα οποία μπορεί να εκδηλωθούν μέσω της κακοποίησης. *Αυτή η ανισομετρία ευθύνης, εμπιστοσύνης και δύναμης των εμπλεκόμενων μερών αποτελεί και τον βασικό παράγοντα της εννοιολογικής διαφοροποίησης της Κα-Πα Π από την ευρύτερη έκφραση διαπροσωπικής βίας.⁷*

2. Μορφές κακοποίησης

Μια βασική διάκριση της θυματοποίησης ανηλίκων, αφορά στο χώρο εντός του οποίου η εγκληματική πράξη λαμβάνει χώρα. Συγκεκριμένα, οι εγκληματικές πράξεις εναντίον ανηλίκων μπορεί να τελούνται κατά κύριο λόγο εντός της οικογένειας, στο σχολικό περιβάλλον⁸, σε δημόσιους χώρους ή στον πλασματικό χώρο του ίντερνετ⁹.

Αναφορικά με τη θυματοποίηση ανηλίκων σε δημόσιους χώρους, στη βιβλιογραφία απαντάται ο όρος «ευάλωτες» ομάδες πληθυσμού, οι οποίες

⁷ Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε., Αγγελοπούλου Ν., Αμπατζόγλου Γ., Γεωργούδη Ν., Γεωργούλας Σ., Θεμελή Ο., Κατσίκη Ο., Μηλιώνη Φ., Νικολαΐδης Γ., Πετρουλάκη Κ., Σκουμπουρδή, Σταυριανάκη Μ., Τσίτουρα Σ., Χατζηνικολάου Κ., (επιμ. Νικολαΐδης Γ., Σταυριανάκη Μ.), *Βία στην οικογένεια. Τεκμηριωμένη πρακτική και τεκμήρια από την πρακτική*, Αθήνα, ΚΨΜ, 34-35

⁸ Το «bullying», δηλαδή η βία που ασκείται μεταξύ ανηλίκων με τη μορφή του εκφοβισμού, εμπίπτει στο φάσμα του όρου Κα-Πα Π, καθώς πληροί το κριτήριο που θέτει ο WHO περί ανισότητας «ευθύνης, εμπιστοσύνης και δύναμης» για τον ορισμό της κακοποίησης

⁹ Πιτσελά Α., Ο ανήλικος ως θύμα του εγκλήματος, στο: Μαγγανάς Α. (επιμ.) *Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του ανθρώπου. Εγκλημα - Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη, 2003, 1158

αντιμετωπίζουν διακριτή μεταχείριση και χρειάζονται ειδική αρωγή ώστε να αποφευχθεί πιθανή εκμετάλλευσή τους.¹⁰ Στις κατηγορίες αυτές ο θύτης είναι συνήθως ενήλικος και άγνωστος προς το παιδί. Παραδείγματα τέτοιων ομάδων αποτελούν τα παιδιά θύματα trafficking και τα παιδιά του δρόμου. Επίσης, θυματοποίηση ανηλίκων σε δημόσιο χώρο, μπορεί να συμβεί, κατά την διάρκεια εξω-σχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών, όπως γυμναστήριο, κολυμβητήριο κ.ά., και γενικότερα κατά την διάρκεια εκπαιδευτικών, αθλητικών ή ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που συμβαίνουν εκτός σχολικού ή οικογενειακού περιβάλλοντος, με θύτη είτε κάποιον άγνωστο προς τον ανήλικο, είτε κάποιο συμμαθητή ή φίλο του ανηλίκου, ή ακόμη, κάποιο δάσκαλο ή εκπαιδευτή του.

Επιπλέον, τα παιδιά μπορεί να κινδυνεύσουν να γίνουν θύματα στον πλασματικό χώρο του διαδικτύου και ιδιαίτερα μέσω χρήσης των «κοινωνικών δικτύων» (social media), είτε από φίλους ή συμμαθητές τους (cyber-bullying), είτε από άγνωστους ενήλικους οι οποίοι προσποιούνται συχνά τους ανηλίκους. Οι πιθανοί σεξουαλικοί παραβάτες εναντίον παιδιών μέσω χρήσης διαδικτύου, εντάσσονται κυρίως σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που παράγουν και διανέμουν υλικό παιδικής πορνογραφίας και σε αυτούς που προσπαθούν μέσω χρήσης του διαδικτύου να κακοποιήσουν σεξουαλικά ένα παιδί¹¹. Με την ευρύτερη έννοια της παιδικής πορνογραφίας, μια ιδιαίτερα επικίνδυνη διαδικτυακή συμπεριφορά είναι η αποπλάνηση ανηλίκων μέσω διαδικτύου (grooming). Επίσης, μια διάκριση δραστών, που μπορεί να γίνει σχετικά με τα σεξουαλικά εγκλήματα μέσω χρήσης chat-rooms, είναι σε εκείνους που έχουν στόχο την κακοποίηση σε πραγματικό χωροχρόνο, και σε αυτούς που έχουν στόχο το σεξ μέσω χρήσης του διαδικτύου (on-line cyber

¹⁰ Rechert E., *Understanding Human Rights: An exercise Book*, SAGE Publications, 2006, 78

¹¹ Davidson J. & Gottschalk P., «Characteristics of the internet for criminal sexual abuse by online groomers», *Criminal Justice Studies*, V. 24, N. 1, 2011, 26

sex)¹². Τέλος, σημαντική είναι και η δράση κυκλωμάτων πορνογραφικού υλικού ανηλίκων που αναμειγνύουν video ενηλίκων και ανηλίκων για να παρεμποδίσουν τις αρχές από τον εντοπισμό τους. Συνάγεται από τα προηγούμενα, ότι το εύρος των εγκληματικών πράξεων κατά ανηλίκων στο διαδίκτυο, είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο.

Σχετικά με τους δράστες σε περιπτώσεις θυματοποίησης ανηλίκων, η συντριπτική πλειοψηφία των ανήλικων θυμάτων βίας προσβλήθηκε από συνομηλίκους άρρενες δράστες, με εξαίρεση τις πράξεις ενδοοικογενειακής βίας. Επίσης, δράστες και θύματα ήταν κατά κύριο λόγο ανήλικοι αρσενικού γένους, σε όλες τις μορφές βίας εκτός από τα σεξουαλικά εγκλήματα βίας, όπου τα θύματα ήταν συχνότερα ανήλικες γυναίκες. Οι νέοι άνθρωποι μπορεί να γίνουν θύματα πράξεων βίας, όχι μόνο σε δημόσιους χώρους αλλά και στην οικογένειά τους (ενδοοικογενειακή βία), περιπτώσεις που κατά κανόνα δεν καταγγέλλονται, παραμένουν στο «σκοτεινό» αριθμό της εγκληματικότητας, δηλαδή στις εγκληματικές αυτές πράξεις που δεν καταγγέλλονται και παραμένουν άγνωστες¹³.

Επίσης, η κακοποίηση ως ευρεία έννοια, διακρίνεται σε μορφές με κριτήριο τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η βία, από την πλευρά του θύτη. Τις βασικές μορφές κακοποίησης αποτελούν: η σωματική κακοποίηση, η σεξουαλική κακοποίηση, η συναισθηματική κακοποίηση και η παραμέληση.

2.1. Σωματική κακοποίηση

Η σωματική κακοποίηση, «αποτελεί τη διάπραξη από το πρόσωπο φροντίδας μιας τέτοιας πράξης, που έχει ως αποτέλεσμα ή είναι πιθανό να έχει ως αποτέλεσμα

¹² Briggs P., Simon W.T. & Simonsen S., «An explanatory Study of internet-initiated sexual offenses and the char room sex offender: has the Internet enabled a new typology of sex offender?», *Sex Abuse*, V. 23, N. 1, 2011, 72-91

¹³ Πιτσελά Α., ό.π., 1157 επ.

σωματική βλάβη, συμπεριλαμβανομένου του θανάτου του παιδιού»¹⁴. Η σωματική τιμωρία ως αποδεκτή μέθοδος σωφρονισμού, πειθαρχίας και διαπαιδαγώγησης στη χώρα μας, μπορεί να προκαλέσει σοβαρούς τραυματισμούς και με αυτή την έννοια εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία. Επιπλέον, στην μορφή αυτή ανήκει και το σύνδρομο Μυνχάουζεν δι'εκπροσώπου, που περιλαμβάνει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο γονιός προκαλεί ασθένεια στο παιδί ή προσποιείται ότι το παιδί πάσχει από κάποια ασθένεια, για να αποσπάσει ο ίδιος την προσοχή του ιατρικού προσωπικού.¹⁵

2.2. Σεξουαλική κακοποίηση

Η σεξουαλική κακοποίηση, «αποτελεί τη διάπραξη από το πρόσωπο φροντίδας μιας τέτοιας πράξης, που περιλαμβάνει τη διείσδυση, την παρενόχληση μέσω επαφής των γεννητικών οργάνων, ή άλλες μορφές σεξουαλικών πράξεων μέσω των οποίων τα παιδιά χρησιμοποιούνται ώστε να παρέχουν σεξουαλική ικανοποίηση στον δράστη»¹⁶. Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί και η συναισθηματική ή «κεκαλυμμένη» σεξουαλική κακοποίηση, κατά την οποία ο γονιός χρησιμοποιεί το παιδί ως συναισθηματικό σύντροφο, τοποθετώντας το τελευταίο στο βάθρο του «ήρωα» ή του «σωτήρα» του.¹⁷ Τα είδη της σεξουαλικής κακοποίησης είναι πολλά χωρίς να γίνονται πάντα εύκολα αντιληπτά και αναγνωρίσιμα ως κακοποιητικά.

2.3. Συναισθηματική κακοποίηση

Η συναισθηματική/ ψυχολογική κακοποίηση, «αποτελεί μια πράξη διάπραξης ή παράλειψης»¹⁸, που περιλαμβάνει απόρριψη, απομόνωση, τρομοκρατία, ή εκμετάλλευση ενός παιδιού. Σημαντικό στοιχείο της συναισθηματικής ή αλλιώς

¹⁴ English D., «The extent and consequences of child maltreatment», *The Future of Children*, 8, 1, 1998, 41

¹⁵ Πρεκατέ Β., *Η κακοποίηση του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένεια*, Αθήνα, Εκδόσεις Βήτα, 2008, 23-26

¹⁶ English, ό.π.

¹⁷ Αναλυτικότερα βλέπε: Πρεκατέ Β., ό.π., 37-39

¹⁸ Με αυτή την τη μορφή, της παράλειψης, πλησιάζει την έννοια της συναισθηματικής παραμέλησης. Παρατηρούμε εδώ την εγγύτητα των δύο εννοιών

ψυχολογικής κακοποίησης, είναι ότι πρέπει να είναι σταθερή και επαναλαμβανόμενη». Η συναισθηματική κακοποίηση συνοδεύει σχεδόν πάντα την σωματική και σεξουαλική κακοποίηση.¹⁹ Πιο συγκεκριμένα η συναισθηματική κακοποίηση περιλαμβάνει ένα εύρος συμπεριφορών κατά τις οποίες ο γονιός/ τροφός ανάμεσα σε άλλα βρίζει το παιδί, το προσβάλλει μπροστά σε τρίτους, του θέτει υπερβολικές απαγορεύσεις, το απομονώνει από το κοινωνικό του περιβάλλον, το εμπλέκει σε ενδο-οικογενειακές συγκρούσεις, αδιαφορεί για τα συναισθήματά του, δείχνει ξεκάθαρη προτίμηση στα άλλα του αδέρφια, το απειλεί με εγκατάλειψη ή ακόμη το ενισχύει για εμπλοκή σε παράνομες δράσεις.²⁰

2.4. Παραμέληση

Η παραμέληση, «αποτελεί μια πράξη παράλειψης από τον γονιό ή το πρόσωπο φροντίδας, που περιλαμβάνει άρνηση ή καθυστέρηση στην παροχή φροντίδας υγείας. Αποτυχία να καλυφθούν βασικές ανάγκες όπως το φαγητό, η ένδυση, η στέγαση, η στοργή και η προσοχή. Ανεπαρκής επίβλεψη ή εγκατάλειψη. Αυτή η αποτυχία για δράση ισχύει τόσο για τη σωματική όσο και για τη συναισθηματική παραμέληση». Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Polansky²¹ η παραμέληση παιδιού ορίζεται ως η αποτυχία του/ της τροφού να ικανοποιήσει τις ανάγκες του παιδιού που κρίνονται απαραίτητες για τη σωματική, διανοητική και συναισθηματική του ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται συμπεριφορές ανάμεσα σε άλλες, όπου ο γονιός αρνείται να παράσχει ιατρική βοήθεια, εγκαταλείπει το παιδί του, δεν του παρέχει αρκετή τροφή, ένδυση ή στέγη ή το αφήνει χωρίς επίβλεψη.²²

¹⁹ Πρεκατέ Β., ό.π., 14

²⁰ Πρεκατέ Β., ό.π., 12-13

²¹ Polansky N., Chalmers M.A., Bittenwieser E.W. and Williams D.P., *The damaged parent: an anatomy of child neglect*, Chicago, University Chicago Press, 1981

²² Πρεκατέ Β., ό.π., 2-3

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο ο Νόμος ορίζει το τι συνιστά Κα-Πα Π, εντός του ευρύτερου θεσμικού πλαισίου.

II. ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΔΙΕΘΝΩΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σε διεθνές πλαίσιο, η προστασία του παιδιού ορίζεται από ένα σημαντικό αριθμό Διακηρύξεων, Κανόνων και Συμβάσεων. Ανάμεσα σε αυτούς να αναφέρουμε τα άρθρα 24 και 32 του Χάρτη θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000) για τα Δικαιώματα του Παιδιού και την απαγόρευση της εργασίας του και τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989)²³, κατά την οποία αναγνωρίζονται οι ακόλουθες εγγυήσεις προστασίας: 1) προστασία του παιδιού από κάθε μορφής βίας, κακομεταχείρισης, εγκατάλειψης ή παραμέλησης από αυτούς που έχουν την μέριμνά του, 2) υγειονομικές υπηρεσίες και πρόσβαση σε ιατρική φροντίδα, 3) βιοτικό επίπεδο, 4) εκπαίδευση, 5) προστασία από την οικονομική εκμετάλλευση, 6) προστασία από τα ναρκωτικά και τις ψυχοτρόπες ουσίες, 7) σεξουαλική εκμετάλλευση, 8) απαγωγή, πώληση και δουλεμπόριο παιδιών, 9) προστασία από κάθε μορφής εκμετάλλευσης επιβλαβή για οποιαδήποτε πλευρά της ευημερίας του, απονομή δικαιοσύνης, ένοπλες συρράξεις και 10) φυσική και ψυχολογική ανάρρωση και κοινωνική επανένταξη του παιδιού θύματος.²⁴

Επιπλέον πλαίσια προστασίας συνιστούν η τέταρτη αρχή της Διακήρυξης της Κοινωνίας των Εθνών (1924), σύμφωνα με την οποία το παιδί χρειάζεται προστασία από κάθε μορφής εκμετάλλευση, η ένατη αρχή της Διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, κατά την οποία «το παιδί προστατεύεται από όλες τις μορφές παραμέλησης, σκληρότητας και εκμετάλλευσης», οι Στοιχειώδεις Κανόνες για την Απονομή Δικαιοσύνης σε ανηλίκους στο Έβδομο συνέδριο των

²³ Στην Ελλάδα κυρώθηκε με το Νόμο 2101/1992 και ισχύει από την 10^η Ιουνίου 1993

²⁴ Αναλυτικότερα βλέπε: Πιτσελά Α., ό.π., 1144 επ.

Ηνωμένων Εθνών²⁵, και η Απόφαση του Ένατου Συνεδρίου των Ηνωμένων Εθνών για τα παιδιά ως θύματα και ως δράστες εγκλημάτων²⁶. Τέλος, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, υιοθέτησε τις ακόλουθες συστάσεις αναφορικά με τους ανηλίκους θύματα εγκλημάτων: Σύσταση Νο. R (79) 17 για την «Προστασία των παιδιών από την κακομεταχείριση», Σύσταση Νο. R (85) 4 για τη «Βία στην οικογένεια», Σύσταση Νο. R (91) 11 για τη «Σεξουαλική εκμετάλλευση, πορνογραφία, πορνεία και εμπορία παιδιών και νεαρών ενηλίκων» και η σύσταση Σύσταση Νο. R (2000) 11 για τη «Δράση ενάντια στο εμπόριο ανθρώπινων υπάρξεων για το σκοπό της σεξουαλικής εκμετάλλευσης».²⁷

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάποιο ειδικό κεφάλαιο για τα εγκλήματα με θύματα παιδιά, και οι περισσότερες σχετικές Διατάξεις τοποθετούνται διάσπαρτα σε διάφορα κεφάλαια του Ποινικού Κώδικα. Αναφορικά με το είδος της πράξης και της ποινής που επισύρει, στην περίπτωση των ανήλικων θυμάτων εντοπίζονται τα παρακάτω άρθρα: 303 ΠΚ (παιδοκτονία), 312 ΠΚ (σωματική βλάβη ανηλίκων), 323Α ΠΚ παρ. 4 (εμπορία), 323Β (σεξουαλικός τουρισμός), 324 ΠΚ (αρπαγή), 328 ΠΚ παρ. 1 (εκούσια απαγωγή ανήλικης), 339 ΠΚ (αποπλάνηση), 342 ΠΚ (κατάχρηση σε ασέλγεια), 348Α ΠΚ (πορνογραφία, πορνογραφία με χρήση διαδικτύου), 349 ΠΚ παρ. 1 και 2 (μαστροπεία), 351 ΠΚ (σωματεμπορία), 351Α ΠΚ (ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής), 353 ΠΚ παρ. 2 (πρόκληση σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις ενώπιον ανηλίκου), 360 ΠΚ (παραμέληση εποπτείας ανηλίκου), 403 ΠΚ (παραπλάνηση ανηλίκου σε χρέη), 409 ΠΚ (παράδοση ή προμήθεια ανηλίκων σε τρίτους για να τους χρησιμοποιήσουν για επαιτεία).²⁸

²⁵ Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ή Beijing Rules, United Nations, Res. 40/33

²⁶ United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Newsletter, αρ.28/29, 1995, 16

²⁷ Αναλυτικότερα βλέπε: Πιτσελά Α., ό.π., 1144 επ.

²⁸ Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α., *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, 126

Ειδικότερα, αναφορικά με την αντιμετώπιση της βίας που ασκείται μέσα στην οικογένεια, ψηφίστηκε ο Νόμος 3500/2006,²⁹, ο οποίος αποτελεί ένα νέο θεσμικό εργαλείο για την «Αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», συμπεριλαμβανομένης και της κακοποίησης παιδιού, ορίζοντας ως θύμα ενδοοικογενειακής βίας και τον ανήλικο ενώπιον του οποίου τελείται η αξιόποινη πράξη. Ο νόμος απαγορεύει τη χρήση κάθε μορφής βίας μεταξύ των μελών, ή τη χρήση σωματικής βίας σε ανήλικο ως μέσο σωφρονισμού, ορίζοντας ως βία: α) την εντελώς ελαφρά σωματική κάκωση, β) την επικίνδυνη σωματική βλάβη, γ) τη βαριά σωματική ή διανοητική βλάβη, δ) τις απειλές που προκαλούν τρόμο ή ανησυχία ή απομόνωση του θύματος ή προσβολή αξιοπρέπειας. Επιπλέον ορίζεται αποζημίωση για την ηθική βλάβη του θύματος, και όσο αφορά τα πλημμελήματα της ενδοοικογενειακής βίας προβλέπεται ο καινοτόμος θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης, με στόχο να αποφεύγεται το στίγμα και η εμπλοκή στο χρονοβόρο τυπικό μηχανισμό απονομής της ποινικής δικαιοσύνης³⁰. Ακόμη, με βάση το άρθρο 23 του νόμου, οι εκπαιδευτικοί που λαμβάνουν πληροφορίες για την άσκηση ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος ανηλίκων υποχρεούνται να ενεργήσουν με σκοπό την προστασία τους, με την άμεση ενημέρωση του διευθυντή του σχολείου, ο οποίος με τη σειρά του οφείλει να πληροφορήσει για αυτά τον αρμόδιο εισαγγελέα ή την πλησιέστερη αστυνομική αρχή. Ο νόμος καθιερώνει (άρθρο 17), ότι όλα τα εγκλήματα ενδοοικογενειακής βίας διώκονται αυτεπαγγέλτως (ενδοοικογενειακή σωματική βλάβη, ενδοοικογενειακή παράνομη βία και απειλή, ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας, παρακώλυση απονομής δικαιοσύνης),

²⁹ ΦΕΚ Α 232, 24/10/2006

³⁰ Η διαδικασία αυτή αποτελεί μία πρακτική συμφιλίωσης δράστη θύματος και μία εξώδικη απονομή δικαιοσύνης, η οποία γίνεται ενώπιον του Εισαγγελέα μόνο εφόσον το επιθυμούν θύμα και θύτης και τηρουμένων κάποιων προϋποθέσεων από την πλευρά του δράστη. Στόχος είναι η αποκατάσταση της αρμονικής συμβίωσης των συζύγων ή των συντρόφων.

δηλαδή δεν απαιτείται η έγκλιση εκ μέρους των γονέων ή των παιδιών θυμάτων βίας.

Μετά τους ορισμούς της Κα-Πα Π, κοινωνιο-ψυχολογικά και νομικά, η παρουσίαση των παραγόντων και των συνεπειών της, θα ολοκληρώσει την περιγραφή και την οριοθέτηση του φαινομένου.

III. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

1. Παράγοντες

1.1. Ατομικοί παράγοντες

Σύμφωνα με διεθνή ερευνητικά δεδομένα, έχουν παρατηρηθεί κάποια χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με την εκδήλωση σωματικής βίας από τον γονιό προς το παιδί. Στην περίπτωση των γυναικών δραστών αυτά είναι η νεαρή ηλικία, η ύπαρξη μονογονεϊκής οικογένειας, η περιορισμένη εκπαίδευση, η ανεργία, τα χαμηλά εισοδήματα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η κατάθλιψη, η αντικοινωνική συμπεριφορά, η χρήση ουσιών, η έκθεση σε βία ή η κακοποίηση της ίδιας ως παιδί, η θυματοποίηση της ίδιας από τον σύντροφό της καθώς και η έλλειψη υποστηρικτικών κοινωνικών δικτύων. Στην περίπτωση των ανδρών δραστών, τα χαρακτηριστικά αυτά είναι παραπλήσια και είναι: η νεαρή ηλικία, η ύπαρξη μονογονεϊκής οικογένειας, η περιορισμένη εκπαίδευση, τα χαμηλά εισοδήματα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η αντικοινωνική προσωπικότητα, η χρήση ουσιών, η έκθεση σε βία ή η κακοποίηση του ίδιου ως παιδί, καθώς και η μη βιολογική σχέση με το παιδί.³¹ Επίσης, άλλα στοιχεία του γονέα ή φροντιστή, που σχετίζονται με τον αυξημένο κίνδυνο κακοποίησης παιδιού αποτελούν τα παρακάτω: 1) έχει δυσκολία να συνδεθεί συναισθηματικά με ένα νεογέννητο παιδί, 2) δείχνει έλλειψη γνώσης για

³¹ Oliver W., Kuhns L. and Pomeranz E., «Family structure and child abuse», *Clinical Pediatrics*, 2006, 114-115

την ανατροφή του παιδιού καθώς και τις ανάγκες του, 3) αντιδρά με ακατάλληλες ή βίαιες τιμωρίες σε ανάρμοστες συμπεριφορές του παιδιού, 4) πιστεύει στην αποτελεσματικότητα της σωματικής τιμωρίας ως μέσο πειθαρχίας παιδιών και την χρησιμοποιεί, 5) πάσχει από σωματικά ή ψυχικά προβλήματα ή έχει πνευματική εξασθένηση που παρεμποδίζει την ικανότητά του ως γονέα, 6) παρουσιάζει έλλειψη αυτοελέγχου όταν εκνευρίζεται, ή 7) είναι κοινωνικά απομονωμένος.³²

1.2. Η θεωρία του Δεσμού

Οι παράγοντες της ποιότητας των σχέσεων ανάμεσα στην οικογένεια και τους φίλους, τους οικείους, και την κοινότητα, αποτελούν δείκτες κινδύνου για τις περιπτώσεις κακοποίησης παιδιού. Αυτοί οι παράγοντες περιλαμβάνουν 1) την έλλειψη συναισθηματικού δεσμού γονέα-παιδιού, 2) τα σωματικά, αναπτυξιακά ή προβλήματα ψυχικής υγείας ενός μέλους της οικογένειας, 3) τη ρήξη των οικογενειακών δεσμών, 4) τη βία μεταξύ των μελών της οικογένειας, 5) την έλλειψη σεβασμού των ρόλων, 6) τις απομονωμένες από την κοινότητα οικογένειες, ή 7) τη διάκριση σε βάρος της οικογένειας εξαιτίας της φυλής, της εθνικότητας ή άλλου χαρακτηριστικού.³³

Η θεωρία του Δεσμού³⁴ προσφέρει ένα θεωρητικό μοντέλο κατανόησης του τρόπου κατά τον οποίο οι γονείς τείνουν να μεταβιβάζουν στα παιδιά τους την ποιότητα των δεσμών που εκείνοι εσωτερίκευσαν ως παιδιά, και αποτελεί βασικό ερμηνευτικό παράγοντα του φαινομένου της διαγενεαλογικής μεταβίβασης της βίας. Ο Bowlby³⁵, αντιμετωπίζει την επιθετικότητα ως μια δευτερογενή αντίδραση σε τραύματα που δημιουργούνται κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου λόγω

³²WHO, *Πρόληψη παιδικής κακοποίησης: οδηγός δράσης και τεκμηρίωσης*, (μτφρ. Ορέστης Γιωτάκος), Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 2006, 19-20

³³WHO, *ό.π.*, 21

³⁴Η Θεωρία της Προσκόλλησης (Attachment Theory)

³⁵Ανάμεσα σε άλλα βλέπε: Bowlby J., *Loss: Sadness & Depression. Attachment and Loss* (vol. 3), London, Hogarth Press, 1988

ανεπαρκούς φροντίδας ή παραμέλησης. Η οικογενειακή βία με υπό αυτό το πρίσμα αποτελεί έκφραση διαταραγμένων προσκολλήσεων με τον/ την τροφό.³⁶ Ο δεσμός της μητέρας με το νεογέννητο βρέφος είναι μόνο σε ένα μικρό βαθμό αυτόματος ή βιολογικά καθορισμένος. Στην πραγματικότητα επηρεάζεται έντονα από τις προηγούμενες εμπειρίες της ζωής της, με αφετηρία τη δική της σχέση με τη μητέρα της, τον πατέρα και άλλα σημαντικά πρόσωπα.

Τα σχήματα προσκόλλησης είναι διάφορα. Στον θετικό «πόλο», υπάρχει ένας ασφαλής δεσμός του βρέφους με το πρόσωπο φροντίδας που διαθέτει ενσυναίσθηση, ο/η τροφός είναι συνεπής με τις αλληλεπιδράσεις του με το μωρό, και ανταποκρίνεται κατάλληλα στην κατάσταση και τις ανάγκες του καθώς μεγαλώνει και εξελίσσεται, καθιστώντας το παιδί ικανό να δημιουργεί επαρκώς καλές διαπροσωπικές σχέσεις για το υπόλοιπο της ζωή του. Ο ασφαλής δεσμός είναι καθοριστικός ώστε να μπορέσει το παιδί να αναπτύξει την αίσθηση εαυτού. Ο Bowlby ήδη από το 1979³⁷, είχε αναγνωρίσει την καθοριστική σημασία της σχέσης του παιδιού με τον Σημαντικό Άλλο, ως πρότυπο αλληλεπίδρασης για τις μεταγενέστερες σχέσεις του παιδιού, χωρίς αυτό να σημάνει πως ντετερμινιστικά οι άνθρωποι είναι καταδικασμένοι να επαναλαμβάνουν το τραυματικό παρελθόν τους.

1.3. Κοινωνικοί παράγοντες

Οι κοινωνικοί παράγοντες που συνδέονται με την Κα-Πα Π αφορούν: 1) τις κοινωνικές, οικονομικές και εκπαιδευτικές πολιτικές καθώς και τις πολιτικές υγείας που οδηγούν σε φτωχό βιοτικό επίπεδο ή σε κοινωνικοοικονομική ανισότητα ή αστάθεια, 2) τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς κανόνες που προωθούν τη βία, περιλαμβανομένης της φυσικής τιμωρίας - όπως μπορεί να απεικονίζεται στα μέσα

³⁶ Γιωτάκος Ο., Τσιλιάκου Μ. (επιμ.), *Ο κύκλος της κακοποίησης. Ενδοοικογενειακή βία- Σεξουαλική κακοποίηση- Trafficking- Bullying*, Αθήνα, Αρχιπέλαγος, 2008, 30

³⁷ Bowlby J., *The making and breaking of affectional bonds*, London and New York, Routledge, 1979

ενημέρωσης, στη μουσική και στα τηλεοπτικά παιχνίδια, 3) τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς κανόνες με άκαμπτους ρόλους στα δύο φύλα, 4) τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς κανόνες που μειώνουν τη θέση του παιδιού, καθώς και 5) την ύπαρξη παιδικής πορνογραφίας, παιδικής πορνείας και παιδικής εργασίας.³⁸

Η συσχέτιση μεταξύ του φαινομένου της Κα-Πα Π και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών έχει μελετηθεί από πληθώρα ερευνητών, υποστηρίζοντας οι τελευταίοι σε μεγάλο βαθμό πως το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, η ανεργία, η ανεπαρκής στέγαση, η μονογονεϊκότητα, και οι επικίνδυνες γειτονιές, συνδέονται στενά με την κακοποίηση παιδιού.³⁹ Επίσης, οι περισσότεροι ερευνητές που μελετούν οικογένειες εντός των οποίων είχαν εκδηλωθεί κακοποιητικές συμπεριφορές, υποστηρίζουν πως χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα άγχους λόγω τόσο των συνθηκών διαβίωσης όσο και προσωπικών τους προβλημάτων.⁴⁰

Όμως, θα πρέπει να υπάρχει ιδιαίτερη προσοχή σε τέτοιες ερμηνευτικές κατευθύνσεις, οι οποίες συνδέουν την κακοποίηση παιδιού με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, καθώς, είναι γεγονός πως τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να κάνουν χρήση των κοινωνικών υπηρεσιών και να ζητήσουν βοήθεια. Υπό αυτή την έννοια, πιθανές περιπτώσεις κακοποίησης εμφανίζουν αυξημένο ποσοστό να γίνουν αντιληπτές. Παρόλα αυτά όμως, δεν μπορεί να διεξαχθεί μέσω λογικού άλματος το συμπέρασμα, πως επειδή δεν υπάρχει συχνή πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες, και άρα στοιχεία για τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, πως αυτό συνεπάγεται ύπαρξη περιστατικών

³⁸WHO, ό.π., 22

³⁹ Ανάμεσα σε άλλους: Coohey C., *Child abuse and neglect: reexamining the social isolation construct*, unpublished manuscript, University of Chicago, 1993, Daro D., *Confronting child abuse*, New York, Free Press, 1994

⁴⁰ Thomson R., *Preventing child maltreatment through social support: a critical analysis*, London, Sage publication, 1995, 93

κακοποίησης παιδιού. Όπως αναφέρεται και από τον Pelton, «μη αποκαλυφθέντα στοιχεία αποτελούν καθόλου στοιχεία»⁴¹. Κατά τη γνώμη μας, ο κοινωνικοοικονομικός παράγοντας δεν αποτελεί ερμηνευτικό παρά μόνο περιγραφικό παράγοντα, που επιτάσσει τη διερεύνηση των αφανών παραγόντων τους οποίους «καλύπτει».

Ανάμεσα στις θεωρίες για τον ρόλο των κοινωνικών παραγόντων στην κακοποίηση παιδιού, καταλυτική είναι η συμβολή της εργασίας του Garbarino⁴², για την Κοινωνική Οικολογία («Social Ecology») της κακοποίησης παιδιού. Ο Garbarino προτείνει πως για να εκδηλωθεί το φαινόμενο της κακοποίησης παιδιού, προϋποτίθενται τρεις οικολογικές συνθήκες («ecological conditions»): 1) ένα πολιτισμικό πλαίσιο που «συγχωρεί» την ενδοοικογενειακή βία γενικά και τη βία προς τα παιδιά ειδικότερα, 2) οικογένειες οι οποίες βιώνουν άγχος στην καθημερινότητά τους σε συνδυασμό με την απομόνωση από υποστηρικτικά συστήματα που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν προστατευτικά, και 3) κοινά αποδεκτές αξίες αναφορικά με την αυτονομία της οικογένειας και αντιλήψεις των παιδιών ως γονική «ιδιοκτησία».

2. Συνέπειες

Οι συνέπειες της κακοποίησης κυμαίνονται σε ένα εύρος, από τις λιγότερο σοβαρές έως ακόμη και το θάνατο, και μπορεί να είναι άμεσες ή μακροπρόθεσμες.

Όλες οι μορφές «κακομεταχείρισης» παιδιού (maltreatment), συνδέονται με συντριπτικές συνέπειες για τα παιδιά, και τη μετέπειτα εξέλιξή τους στην ενήλικη ζωή, σωματική, συναισθηματική, νοητική και κοινωνική.

⁴¹ Pelton L., The social context of child abuse and neglect, New York, Human Sciences Press, 1985, 26

⁴² Thomson R., ό.π., 114

Στις άμεσες συνέπειες της σωματικής κακοποίησης περιλαμβάνονται σοβαρές σωματικές κακώσεις, αναπηρίες ή ακόμη και θάνατος, αλλά και εκδηλώσεις στην ψυχική σφαίρα όπως άγχος ή καταθλιπτικόμορφο συναίσθημα, παλινδρόμηση της ανάπτυξης, κοινωνική απομόνωση, χαμηλή αυτό-εκτίμηση, αλλά και ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις όπως νεανική παραβατικότητα ή εγκατάλειψη της σχολικής φοίτησης.⁴³

Αναφορικά με τις άμεσες επιπτώσεις της σεξουαλικής παραβίασης, αυτές περιλαμβάνουν ανάμεσα σε άλλες μια σειρά εκδηλώσεων όπως άγχος, παλινδρόμηση ανάπτυξης, χαμηλή αυτοεκτίμηση, διαταραχές ύπνου και όρεξης, διαταραχές συγκέντρωσης και προσοχής, κοινωνική απόσυρση. Ως ενήλικες, τα παιδιά που είχαν υποστεί σεξουαλική παραβίαση, συχνά εμφανίζουν αγχώδεις διαταραχές, χαμηλή αυτοεκτίμηση, οριακή διαταραχή προσωπικότητας, συναισθηματικές διαταραχές, διαταραχές πρόσληψης τροφής ή αυτοκτονική συμπεριφορά.⁴⁴

Η συναισθηματική παραμέληση, η σεξουαλική και σωματική κακοποίηση παιδιού, έχουν παρόμοιες σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχοπαθολογία συγκριτικά με την σωματική παραμέληση που συνδέεται με τις λιγότερο σοβαρές συνέπειες.⁴⁵ Επίσης, οι εμπειρίες Κα-Πα Π τροποποιούν περιοχές και λειτουργίες του εγκεφάλου που συνδέονται με τη βία και άλλες διαταραχές.⁴⁶ Ως ιδιαίτερα επικίνδυνη

⁴³ Ανάμεσα σε άλλους: Kaplan S.J., Physical abuse and neglect, in M. Lewis (ed.), *Child and adolescent Psychiatry, A comprehensive textbook*, 2nd ed., New Heaven, 1996, 1033-1041, Fishbein D., «The importance of neurobiological research to the prevention of psychopathology», *Prev Sci.*, 1, 2, 89-106

⁴⁴ Ανάμεσα σε άλλους: Tyler K.A., «Social and emotional outcomes of childhood sexual abuse: A review of recent research», *Aggression and Violent Behavior*, 7, 6, 2002, 567-589, Kendler K.S., Bulik C.M., Silberg J., Hettema J.M., Myers J., Prescott C.A., «Childhood sexual abuse and adult psychiatric and substance use disorders in woman: An epidemiological and co-twin control analysis», *Archives of General Psychiatry*, 57, 10, 953-959

⁴⁵ Polonko K., «Exploring assumptions about child neglect in relation to the broader field of child maltreatment», *Journal of Health and Human Services Administration*, 29, 3, 2006, 261-266

⁴⁶ Perry B., «Incubated in terror: neurodevelopmental factors in the cycle of violence». Available at: <http://www.childtrauma.org/CTAMATERIALS/incubated.asp>. Child Trauma Academy version of

θεωρείται η παράλληλη ύπαρξη Κα-Πα Π σε πρώιμα στάδια της ανάπτυξης, «που επηρεάζει τόσο την υπο-ανάπτυξη του εγκεφαλικού φλοιού και μεταιχμιακών περιοχών (που συνδέονται με τη σκέψη, την επίλυση προβλημάτων και την ενσυναίσθηση)» αλλά και την «υπερ-ανάπτυξη του μέσου εγκεφάλου και του εγκεφαλικού στελέχους (που συνδέονται με τη ρύθμιση του συναισθήματος, την επιθετικότητα, το άγχος, την υπερκινητικότητα, τον έλεγχο των παρορμήσεων κ.ά.)»⁴⁷. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται σοβαρή προδιάθεση σε νευροψυχιατρικά προβλήματα και βίαιη συμπεριφορά.

Στην περίπτωση της κακοποίησης σε παιδική ηλικία, τα παιδιά τραυματίζονται κατά την χρονική περίοδο κατά την οποία δημιουργούν τις αντιλήψεις τους για τον εαυτό τους, τους άλλους και τον κόσμο, κατά την περίοδο που θέτουν τις βάσεις της συναισθηματικής τους ασφάλειας και της βασικής αίσθησης εμπιστοσύνης. Η αίσθηση του ποιοι είμαστε δημιουργείται κυρίως μέσω της αλληλεπίδρασης με τους σημαντικούς μας Άλλους, τα βασικά πρόσωπα φροντίδας μας. Όταν τα πρόσωπα αυτά δεν τροφοδοτούν το παιδί με αγάπη και φροντίδα, και αντίθετα προβαίνουν σε κακοποιητικές συμπεριφορές κάθε μορφής τότε δημιουργούνται προβλήματα στην αίσθηση εαυτού, στην αίσθηση ταυτότητας, στη δημιουργία σχέσεων και προσωπικών προστατευτικών ορίων. Αναμένεται ότι ο ψυχικός αυτός τραυματισμός θα έχει βραχυπρόθεσμες αλλά και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στη ζωή του παιδιού, και μετέπειτα στη ζωή του ως ενήλικα, με τις έρευνες να δείχνουν πως το τραυματισμένο παιδί συχνά εξελίσσεται σε ένα τραυματισμένο ενήλικα.⁴⁸ Μεταγενέστερα συναισθήματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα και την εγγύτητα διαταράσσονται. Επιπλέον, η λεκτική κακοποίηση και η αμέλεια συχνά οδηγούν σε

chapter first published in *Children, Youth and Violence: The search for solutions*. 124-148, edited by J. Osofsky, New York, Guilford Press, 1997, 147

⁴⁷ Βλ. αναλυτικά: Perry B., ό.π.

⁴⁸ Sweeney M., ό.π., 615-618

χαμηλή αυτοεκτίμηση, φτωχή αυτο-εικόνα, αίσθημα αβοήθητου, ανασφάλεια, έλλειψη εμπιστοσύνης, και μια τάση για καχυποψία και αποφυγή των σχέσεων. Ιδιαίτερα για την επίδραση της ψυχολογικής «κακομεταχείρισης», ο ψυχοθεραπευτής Marc Ackerman⁴⁹ υποστηρίζει ότι αποτελεί ένα άμεσο «χτύπημα» στην αυτοεκτίμηση. Όλες οι μορφές κακοποίησης «μπορεί να προκαλέσουν μια μακροχρόνια, χαμηλού βαθμού ανακλητικού τύπου κατάθλιψη και έναν υποβόσκοντα θυμό για τους κακοποιητές και τον κόσμο γενικότερα». ⁵⁰ Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της συναισθηματικής παραμέλησης, φαίνεται να μην επηρεάζονται τόσο γνωστικά χαρακτηριστικά, όπως οι βαθμοί ή ο δείκτης νοημοσύνης του παιδιού, αλλά παρατηρούνται υψηλότερα επίπεδα ψυχοπαθολογίας.⁵¹

Σύμφωνα με τους Tzeng και Jacobsen⁵², συγκριτικά με τη σωματική και τη σεξουαλική κακοποίηση, η ψυχολογική κακοποίηση συμβαίνει σε μεγαλύτερα ποσοστά και φαίνεται γενικά να είναι περισσότερο επιζήμια από άλλες μορφές κακοποίησης. Ενώ τα αποτελέσματα της συναισθηματικής κακοποίησης είναι λιγότερα ορατά από τις σωματικές μελανιές, μακροπρόθεσμα οι συνέπειες είναι πολύ μεγαλύτερες επειδή τα αποτελέσματα είναι δυσλειτουργικές συμπεριφορές που μπορεί να παρέμβουν στην φυσιολογική ανάπτυξη. Το κακοποιημένο παιδί συχνά εξελίσσεται σε ένα κακοποιητικό γονιό, γεγονός που δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο διαγενεακής κακοποίησης.⁵³ Τέλος, η ψυχολογική κακοποίηση θεωρείται από

⁴⁹ Ackerman M., «The psychologically battered Child: How to identify trouble and prevent long term harm», *Family Advocate*, 26, 1, 2003, 21

⁵⁰ Steele B.F., *The Psychology of Child Abuse*, *Family Advocate*, V. 17, N. 3, 1995, 19

⁵¹ Polonko K., ό.π.

⁵² Tzeng O.C.S. and Jacobsen, *Sourcebook for child abuse and neglect*, New York, Charles C. Thomas, 1988

⁵³ Turgi P.A. and Hart S.N., «Psychological maltreatment: Meaning and prevention», in *sourcebook for child abuse and neglect*, edited by O.C.S. Tzeng and J. J. Jacobsen, New York, Charles C. Thomas, 1988

ειδικούς στο πεδίο της έρευνας και της θεραπείας ως ο πρωταρχικός αιτιολογικός παράγοντας για όλα τα είδη κακοποίησης παιδιού.⁵⁴

Το παιδί βρίσκεται σε σύγχυση διότι ο γονιός είναι αυτός που σε «κανονικές» συνθήκες εκφράζει αγάπη, ενώ αντίθετα στην περίπτωση της κακοποίησης, ο γονιός επιφέρει κακομεταχείριση. Επειδή στο παιδί δεν επιτρέπεται κοινωνικά να θυμώνει με τους γονείς του, το μήνυμα στο παιδί μπορεί να είναι «μην αισθάνεσαι». Μαθαίνει έτσι πως τα συναισθήματα πρέπει να είναι αντικείμενο άρνησης και εφόσον η παραδοχή των συναισθημάτων είναι απαραίτητη για μια φυσιολογική ζωή και αίσθηση ταυτότητας, το παιδί σταδιακά χάνει την αίσθηση του εαυτού.⁵⁵

Το συναισθηματικά κακοποιημένο παιδί συχνά πιστεύει ότι η συμπεριφορά του ευθύνεται για τα οικογενειακά προβλήματα, και ως αποτέλεσμα μπορεί να γίνει εγωκεντρικό και να αναπτύξει μια μη φυσιολογική αίσθηση «αυτο-σπουδαιότητας». Αισθάνεται ότι είναι υπεύθυνο ή υπαίτιο για τα οικογενειακά προβλήματα και τις πράξεις των γονιών, ή ακόμη για τη γονική απόρριψη που μπορεί να βιώνει από εκείνους. Τα παιδιά αυτά, μεγαλώνουν με ένα πυρηνικό ζήτημα αναξιότητας, ένα αίσθημα ντροπής και χαμηλής αυτοεκτίμησης. Οι σχέσεις τους σημειώνονται από εξαιρετική ευαισθησία στα συναισθήματα των άλλων. Αναζητούν την αποδοχή και την αγάπη, την οποία πιστεύουν πως είτε πρέπει να «επιτύχουν» είτε να «κερδίσουν»⁵⁶.

⁵⁴ Keith-Oaks J., «Emotional Abuse: Destruction of the Spirit and the Sense of Self», *The Clearing House*, V. 64, N. 1, 1990

⁵⁵ Briggs D.C., *Celebrating yourself: Enhancing your own self-esteem*, New York, Doubleday, 1977

⁵⁶ Beattie M., *Co-dependent no more*, New York, Harper and Row, 1987

**Β' ΜΕΡΟΣ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ
ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ**

I. Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ- ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΣΚΟΤΕΙΝΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

Σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ.⁵⁷ 40.000.000 παιδιά από 0-14 ετών χρειάζονται υγειονομική περίθαλψη εξ αιτίας κακοποίησης ή παραμέλησης, ενώ υπολογίζεται ότι 1-2 παιδιά στα 10.000, κάτω των 5 ετών, πεθαίνουν κάθε χρόνο εξ αιτίας αυτής της μορφής βίας. Μελέτες εκτίμησης της έκτασης του φαινομένου παρουσιάζουν τεράστιες διακυμάνσεις, λόγω των διαφορετικών κριτηρίων και ορισμών που υιοθετούν σε κάθε περίπτωση οι μελετητές (από 3% έως 29% στα αγόρια και από 7% έως 36% στα κορίτσια)⁵⁸. Η σωματική κακοποίηση υπολογίζεται στο 1-2% των παιδιών ηλικίας 0-18 κάθε χρόνο στις Η.Π.Α.⁵⁹, στο 1-2% του πληθυσμού (παιδιά κάτω των 5 ετών) στη Μ. Βρετανία⁶⁰, στο 4% στη Σουηδία, ενώ στη Γαλλία αναφέρονται 400.000 περιπτώσεις ΚΑ-ΠΑ Π πλην της σεξουαλικής.

Η σεξουαλική παραβίαση σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (2006α) αγγίζει τον αριθμό των 73.000.000 αγοριών και 150.000.000 κοριτσιών σε όλο τον κόσμο. Μελέτες που αναφέρονται στο φαινόμενο αυτό από διάφορες χώρες εκτιμούν πως η συχνότητα κυμαίνεται από 7% -36% στις γυναίκες και από 3%-29% στους άνδρες. Από αυτές προκύπτει ότι η σεξουαλική παραβίαση είναι συχνότερη στα κορίτσια από ό,τι στα αγόρια, ενώ μελέτη στις Η.Π.Α., σε δείγμα 930 γυναικών που παραβιάστηκαν σεξουαλικά πριν τα 18 τους χρόνια, κατέδειξε ότι το 29% παραβιάστηκαν από μέλος της οικογένειάς τους.⁶¹ Η έκταση της σεξουαλικής

⁵⁷ <http://www.who.int/en/>

⁵⁸ Finkelhor D., «The international epidemiology of child sexual abuse», *Child Abuse and Neglect*, 18, 1994, 409-417

⁵⁹ Krugman R.D., «The battered child at thirty: What can be learned from Saul Krugman at eighty?», *Paediatrics*, 90, 1, Saul Krugman festschrift, 1992, 154-156

⁶⁰ Browne K.D., «Home visitation and child abuse: the British experience», *The Advisor*, V. 6, N. 4, 1993, 11-31

⁶¹ Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, *Μελέτη δημιουργίας επιδημιολογικών εργαλείων διαρκούς επιτήρησης της επίπτωσης κρουσμάτων κακοποίησης- παραμέλησης παιδιών*. Υπόεργο 4 του Έργου: Προαγωγή της Υγείας και της Ποιότητας Ζωής του Μέλλοντος: Εκπαίδευση και Αγωγή Υγείας για τον Έλεγχο και την Πρόληψη της Παιδικής Κακοποίησης- Παραμέλησης, 2008, 13-14

παραβίασης διαφέρει από χώρα σε χώρα, με ποσοστά που αντιστοιχούν στο 7% στη Φινλανδία, Ιρλανδία, Γαλλία, ως 36% στην Αυστρία και 33% στην Ολλανδία για τα κορίτσια, και 3% στη Σουηδία, σε 15% στην Ισπανία και 19% στην Αυστρία για τα αγόρια, ενώ το 1/2 έως το 1/3 των περιπτώσεων λάμβαναν χώρα εντός της οικογένειας.⁶²

Τα υψηλά ποσοστά παραμέλησης είναι πλέον ευρέως γνωστά, με το ποσοστό της παραμέλησης στις Η.Π.Α. να φτάνει το 58.4% όλων των παιδιών που αναφέρθηκαν ως θύματα κακομεταχείρισης⁶³, και στην Αγγλία να πλησιάζει επίσης το 50% των συνολικών περιπτώσεων⁶⁴. Επίσης, στην Φινλανδία, οι περισσότερες βρεφοκτονίες οφείλονται στην παραμέληση⁶⁵.⁶⁶

Τέλος, η θυματοποίηση ανηλίκων στο πλαίσιο του σχολείου είναι ένα εκτεταμένο φαινόμενο διεθνώς. Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι περίπου 10% των παιδιών υπήρξαν θύματα «bullying»⁶⁷ στις Η.Π.Α., 19% στη Μ. Βρετανία⁶⁸, 10-15% στην Ιαπωνία⁶⁹, ενώ στην Αυστραλία για τα αγόρια το ποσοστό ανερχόταν στο 17% και για τα κορίτσια 10%.⁷⁰

⁶² Finkelhor D., ό.π.

⁶³ Child Welfare Information Gateway, *Acts of omission- An overview of child neglect*, Washington DC, U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Children's Bureau, 2001

⁶⁴ Tanner K. and Turney D., «What do we know about child neglect? A critical review of the literature and its application to social work practice», *Child and family Social Work*, 8, 2003, 25-34

⁶⁵ Putkonen H., Weizmann-Henelius G., Collander J., Santtila P. and Eronen M., «Neonaticides may be more preventable and heterogeneous than previously thought- neonaticides in Finland 1980-2000», *Arch. Woman's Mental health*, 10, 2007, 15-23

⁶⁶ Αναλυτικά στοιχεία για να παιδιά θύματα ενδοοικογενειακής βίας διεθνώς βλέπε: Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε., Αγγελοπούλου Ν., Αμπατζόγλου Γ., Γεωργούδη Ν., Γεωργούλας Σ., Θεμελή Ό., Κατσίκη Ό., Μηλιώνη Φ., Νικολαΐδης Γ., Πετρούλακη Κ., Σκουμπουρδή, Σταυριανάκη Μ., Τσίτουρα Σ., Χατζηνικολάου Κ., (επιμ. Νικολαΐδης Γ., Σταυριανάκη Μ.), *Βία στην οικογένεια. Τεκμηριωμένη πρακτική και τεκμήρια από την πρακτική*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2009, 328-330

⁶⁷ Nansel T.R., Overpeck M., Pilla R.S., Ruan W.J., Simons- Morton B., Scheidt P., «Bullying behaviors among US youth. Prevalence and association with psychosocial adjustment», *JAMA*, 285, 16, 2001, 2094-2100

⁶⁸ Sharp S., Smith P.K., «Bullying in UK schools: the DES Sheffield bullying project», *Early Child Dev.*, 77, 1991, 47-55

⁶⁹ Glew G., Rivara F., Feudtner C., «Bullying: children hurting children», *Pediatr. Rev.*, 21, 2000, 183-189

⁷⁰ Forero R., McLellan L., Rissel C., Bauman A., «Bullying behavior and psychosocial health among school students in New South Wales, Australia: cross sectional survey», *BMJ*, 1999, 319

Στην Ελλάδα, με βάση έρευνα⁷¹ που διεξήχθη σε πληθυσμό 743 φοιτητών 18-20 ετών Πανεπιστημιακών σχολών και σχολών Τ.Ε.Ι., εντοπίστηκε ποσοστό σεξουαλικής παραβίασης σε ηλικία μικρότερη των 18 ετών, 17% στα κορίτσια και 7% στα αγόρια. Επίσης, σε έρευνα του Ι.Υ.Π⁷², φάνηκε πως 6,3% των αγοριών ηλικίας 12 ετών είχαν εμπειρίες έκθεσής τους σε πορνογραφικό υλικό, έκθεση η οποία εμπίπτει στο εννοιολογικό φάσμα της σεξουαλικής βίας κατά των παιδιών.

Αναφορικά με την έκταση της σωματικής κακοποίησης στην Ελλάδα, μια κλινική-θυματολογική μελέτη⁷³ 197 περιπτώσεων Κα-Πα Π, ανέφερε 6% θνητότητα, 7% σοβαρές κακώσεις, 33% προσωρινή αναπηρία και 8% μόνιμη αναπηρία. Επίσης, μελέτη 591 οικογενειών για τη χρήση της σωματικής τιμωρίας ως μέσου ανατροφής των παιδιών, καταδεικνύει πως το 65% των Ελλήνων χρησιμοποιούν τη σωματική τιμωρία ως μέσο διαπαιδαγώγησης των παιδιών, το 6,2% των μητέρων αναφέρει μικροτραυματισμούς των παιδιών από τη σωματική τιμωρία, και 1,8% σοβαρό τραυματισμό των παιδιών από την σωματική τιμωρία⁷⁴. Αναφορικά με την θανατηφόρα κακοποίηση στην Ελλάδα αναφέρεται η αντιστοιχία 0,2 ανά 100.000.

Σχετικά με συμπεριφορές που έχουν δεχτεί οι μαθητές στο χώρο του σχολείου, με βάση πρόσφατη έρευνα του Ι.Υ.Π.⁷⁵, αναφέρεται ότι σε ποσοστό 57,8% έχουν δεχτεί βρισιές, 39% κοροϊδίες, 33,3% σκόπιμες προσβολές, 28,2% χτύπημα, 10,7% χαστούκισμα ή χτύπημα στο κεφάλι και 4,9% σεξουαλικό άγγιγμα. Επίσης, έρευνα

⁷¹ Agathonos H., Fereti., «A retrospective study of child sexual abuse experience among Greek college students», *IX ISPCAN Congress, Proceedings*, Chicago, U.S.A., ISPCAN, 1992

⁷² Petroulaki K., Nikolaidis G., Georgoulas S., «Epidemiology of child abuse in a sample of high school students in the Greek regions of Northern and Southern Aegean», *Oral presentation in British Association for the study and prevention of child abuse and neglect (B.A.S.P.C.A.N.) Congress 2009*, Swansea University, Swansea South Wales, 2009

⁷³ Αγάθωνος- Γεωργοπούλου Ε., Μαραγκός Χ., *Η κακοποίηση των παιδιών μέσα στην οικογένεια ως πρόβλημα υγείας*, στο Ι. Κυριακόπουλος Ε. Γεωργούση, Β. Μαργαριτίδου, Χ. Συμεωνίδου (επιμ.), Υγεία, Κοινωνική Προστασία και Οικογένεια, Αθήνα, Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών της Υγείας, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, 1995

⁷⁴ Fereti I., Stavrianaki M., «The use of physical punishment in the Greek family: selected socio-demographic aspects», *International Journal of Child and Family Welfare*, V. 2, N. 3, 1997, 206-216

⁷⁵ Petroulaki K., Nikolaidis G., Georgoulas S., ό.π.

του ΕΚΚΕ σε 19.231 μαθητές που διεξήχθη κατά τη σχολική περίοδο 2005-2006⁷⁶, έδειξε ότι ένα στα τέσσερα παιδιά έχει πέσει θύμα σωματικής βίας, το 14,2% ότι απειλήθηκαν και το 20,3% ότι αντιλήφθηκαν κάποιον να τα πλησιάζει με πρόθεση να τα παρενοχλήσει σεξουαλικά. Για τη χώρα μας δεν υπάρχουν δεδομένα όσο αφορά στην περίπτωση της παραμέλησης.

Αναφορικά με τη θεατότητα της Κα-Πα Π από τον επίσημο κρατικό μηχανισμό, βασική προϋπόθεση αποτελεί η αποκάλυψη της πράξης, γεγονός που προσκρούει συχνά σε απροσπέλαστα εμπόδια. Η σωματική κακοποίηση αναγνωρίζεται σχετικά εύκολα. Άμεση παρατήρηση, φωτογραφίες, ακτινογραφίες, και μαγνητικές τομογραφίες μπορούν να τεκμηριώσουν τα κατάγματα, τα καψίματα, τις μελανιές, τις πληγές, τα δαγκώματα και τις ενδοκρανιακές αιμορραγίες. Προσεκτικές συνεντεύξεις αποκαλύπτουν τις συνθήκες υπό τις οποίες συνέβη η κακοποίηση και οδηγούν στα εμπλεκόμενα άτομα. Στην περίπτωση της σεξουαλικής κακοποίησης υπάρχει σπάνια μάρτυρας, και δεν υπάρχει συνήθως αξιόπιστη σωματική απόδειξη της κακοποίησης. Οι λεπτομερείς συνεντεύξεις με τους γονείς, το θεωρούμενο θύτη, το παιδί θύμα, και τον κατηγορο θεωρούνται μεγάλης σημασίας καθώς μπορούν να αποκαλύψουν τα κακοποιητικά γεγονότα, τα οποία μπορεί να κινούνται σε ένα φάσμα σεξουαλικά κακοποιητικών συμπεριφορών (παρενόχληση, θωπεία, γενετήσια επαφή, στοματικές, πρωκτικές ή/και σαδομαζοχιστικές περιπτώσεις). Για την αναγνώριση της συναισθηματικής κακοποίησης, το εγχείρημα καθίσταται ακόμη δυσκολότερο.

Για την αντιμετώπιση των περιστατικών θυματοποίησης ανηλίκων εντός της οικογένειας, προϋποτίθεται όπως ήδη αναφέρθηκε η αποκάλυψή του περιστατικού, κάτι που στην περίπτωση αυτής της μορφής θυματοποίησης αποτελεί

⁷⁶ Εφημερίδα «Καθημερινή» (Το πρώτο Θέμα), 7/10/2006

ένα εξαιρετικά πολύπλοκο θέμα. Η ιδιαιτερότητα της μορφής αυτής έγκειται στο ότι, το άτομο το οποίο έχει αναλάβει τη φροντίδα του παιδιού είναι και αυτό που το κακοποιεί, κάτι το οποίο είναι ιδιαίτερα συγκρουσιακό για το παιδί. Αφενός λοιπόν για το ίδιο το παιδί είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποκαλύψει το γεγονός, αφετέρου ακόμη και να το αποκαλύψει μπορεί ο δράστης να μην επιτρέψει την καταγγελία. Η καταγγελία των φαινομένων κακοποίησης παιδιού, αποτελεί το πρώτο βήμα για την ενεργοποίηση του ποινικού μηχανισμού, καθώς συνδέεται με το πέραςμα της υπόθεσης στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (ΣΑΠΔ). Κάποιοι από τους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση του ανηλίκου στην αποκάλυψη ή μη της θυματοποίησης είναι: 1) η ηλικία, καθώς μπορεί να μην αντιλαμβάνεται καν την κακοποιητική φύση της πράξης, 2) το φύλο σε περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης, καθότι θέτει για τα αγόρια την ντροπή και τον φόβο για την αμφισβήτηση της σεξουαλικής τους ταυτότητας, 3) η σχέση θύματος-θύτη, όσο πιο στενή η σχέση με το δράστη τόσο πιο απίθανη η αποκάλυψη και τέλος, 4) ο φόβος για αντίποινα, στις περιπτώσεις που ο δράστης έχει προβεί στη χρήση απειλών⁷⁷.

Σύμφωνα με τον Sorenson, παρατηρούνται πέντε στάδια κατά τη διαδικασία λήψης της απόφασης για καταγγελία από το παιδί θύμα: 1) άρνηση του συμβάντος της παραβίασης, 2) δισταχτική αποκάλυψη, 3) πλήρης αποκάλυψη, 4) αναίρεση των λεγομένων και 5) επαλήθευση των κατηγοριών⁷⁸. Να τονίσουμε ότι στις περιπτώσεις κακοποίησης ανηλίκου με δράστη γονέα, η απόφαση για καταγγελία λαμβάνεται κατά κύριο λόγο από τον μη δράστη γονιό, και μπορεί να υπάρχει συνύπαρξη φαινομένων κακοποίησης τόσο στο παιδί όσο και στον μη δράστη γονέα, γεγονός

⁷⁷ Θεμελή Ό., *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδ. Σάκκουλα, 2014

⁷⁸ Sorenson T. and Snow B., «How children tell: The process of disclosure in child sexual abuse», *Child Welfare*, 70, 1, 315

που περιπλέκει ακόμη περισσότερο την απόφαση για καταγγελία. Επίσης, η διαδικασία λήψης της απόφασης για αναφορά περιστατικού βίας στη δικαιοσύνη σύμφωνα με τους Greenberg, Ruback και Westcott, λαμβάνεται μέσα από κάποια στάδια: α) τον τρόπο με τον οποίο το θύμα αντιλαμβάνεται την έννοια του εγκλήματος (για παράδειγμα τόσο ένα παιδί όσο και μια μητέρα μπορεί να αντιλαμβάνεται τη σωματική κακοποίηση ως «φυσιολογική»), β) με βάση την προηγούμενη αντίληψη το άτομο θα προσδώσει ή όχι και την αντίστοιχη ιδιότητα του θύματος (για παράδειγμα αν η μητέρα δεν θεωρεί το «ξύλο» ως κακοποίηση τότε δεν θεωρεί και το παιδί θύμα, και το ίδιο το παιδί μπορεί να μην αντιλαμβάνεται καν την κακοποιητική φύση της πράξης) και γ) την επιλογή του τρόπου αντιμετώπισης της θυματοποίησης, συμπεριλαμβανομένων των επιλογών της ιδιωτικής επίλυσης, της απλής αναφοράς στην αστυνομία, της δικαστικής επίλυση ή της καθολικής απραξίας.⁷⁹

Στις περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκου με δράστη γονέα, υπάρχει συχνά σημαντική καθυστέρηση στην αποκάλυψη ή και μη αποκάλυψη, λόγω των απειλών που μπορεί να δέχεται το θύμα⁸⁰ από το θύτη, ή και λόγω της μη υποστήριξης από την πλευρά της μητέρας, η οποία μπορεί να αμφισβητεί το θύμα ή να του τονίζει τις ευθύνες του⁸¹. Ενδεικτικό της προσπάθειας «συγκάλυψης του μυστικού» (κατάσταση γνωστή ως «το σύνδρομο της απόκρυψης της σεξουαλικής κακοποίησης»/ The child abuse accommodation syndrome) αποτελεί και το γεγονός πως μόνο ένα στα δύο παιδιά γίνεται πιστευτό από τον μη δράστη-γονέα και ένα στα

⁷⁹ Βλάχου Β., *Η αντιμετώπιση της σωματικής βίας κατά των γυναικών από το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Εκδ. Έλλην, 2005, 88-90

⁸⁰ Weiss E.H. & Berg R.F., «Child victims of sexual assault: Impact of court procedures», *Child Psychiatry and Law*, 21, 1982, 513

⁸¹ Brennan M., «The discourse of denial: Cross-examining child victim witnesses», *Journal of Pragmatics*, 23, 1995, 71-91

τέσσερα παιδιά δέχεται πιέσεις να αποσύρει τις κατηγορίες⁸². Δεν θεωρείται τυχαίο πως με βάση επίσημα στατιστικά στοιχεία μόνο το 20% των καταγγελιών για σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκων φτάνει τελικά στις δικαστηριακές αίθουσες⁸³.

Με βάση τα παραπάνω συνάγεται ότι η περίπτωση της αποκάλυψης της σεξουαλικής κακοποίησης είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο θέμα, ειδικά όταν σε περίπου τρεις στις τέσσερις υποθέσεις ο δράστης είναι γνωστός του ανηλίκου⁸⁴. Γίνεται εύκολα αντιληπτό πως, εφόσον ο δράστης είναι συχνά γνωστός του παιδιού, οι πιέσεις που θα του ασκούνται να μην αποκαλύψει, ή σε περίπτωση αποκάλυψης να αναιρέσει, μπορεί να είναι τεράστιες, με αποτέλεσμα η αποτρόπαια αυτή πράξη να συγκαλύπτεται και να μη βλέπει πάντα το φως της δικαιοσύνης. Ειδικότερα, σε περίπτωση που έχει γίνει αποκάλυψη, οι πιέσεις για αναίρεση της κατάθεσης, ισοδυναμούν με συνεχόμενη θυματοποίηση του παιδιού, και η ανάγκη για προστασία του επιτακτική. Ενδεικτική του μεγάλου «σκοτεινού» αριθμού στην έκταση του φαινομένου της κακοποίησης παιδιών μέσα στην οικογένεια, είναι και η σχηματική απεικόνιση του από τον παιδίατρο Henry Kempe το 1983, αλλά και μετέπειτα από τον καθηγητή Φαρσεδάκη⁸⁵, με τη χρήση ενός παγόβουνου, όπου στη βάση του βρίσκεται ο μεγάλος όγκος των μη καταγγελλθεισών περιπτώσεων και στην κορυφή του ο ελάχιστος αριθμός περιστατικών που ανακαλύφθηκαν, καταγγέλθηκαν και έτυχαν δικαστικής αντιμετώπισης.

⁸² Sas L.D., Hurlay P., Hatch A., Malla S. and Dick T., *Three Years After the Verdict: a Longitudinal Study of the Social and Psychological Adjustment of Child Witnesses Referred to the Child Witness Project*, London, Ontario, Child Witness Project, London Family Court Clinic Onc., 1993

⁸³ Gray E., *Unequal Justice: The prosecution of Child Sexual Abuse*, New York, MacMillan, 1993, Tjaden P. and Thoennes N., «Predictions of legal interventions in child maltreatment cases», *Child Abuse and Neglect*, 16, 1992, 807

⁸⁴ Gray E., ό.π.

⁸⁵ Βλέπε σχεδιάγραμμα στο: Φαρσεδάκης Ι., *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της. Μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1991, 161

Σχετικά με την ύπαρξη του σκοτεινού αριθμού, έχει θεωρηθεί πλέον βέβαιο πως η επίσημη καταγραφή της εγκληματικότητας⁸⁶, και συνεπώς της καταγραφής μέρους αυτής που αφορά την κακοποίηση παιδιών, δεν αντανακλά τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου, γεγονός που έχει οδηγήσει σε ιδιαίτερα κριτική στάση απέναντι στη στατιστική της εγκληματικότητας.

Ήδη από την περιγραφή και οριοθέτηση του φαινομένου στο πρώτο μέρος, άρχισαν να διαφαίνονται βασικά μεθοδολογικά θέματα και πρακτικές δυσκολίες στη διεξαγωγή έρευνας για την Κα-Πα Π: ζητήματα ορισμών (τεράστιες διακυμάνσεις, λόγω των διαφορετικών κριτηρίων και ορισμών που υιοθετούν σε κάθε περίπτωση οι μελετητές), συλλογής των δεδομένων, καθώς και ζητήματα δεοντολογίας, ανάμεσα σε άλλα. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση και ανάλυση των μεθοδολογικών θεμάτων και δυσκολιών στο διεθνές αλλά κυρίως στο ελληνικό επίπεδο, που αποτελεί και την εστίαση της παρούσας εργασίας, κρίνεται απαραίτητη μια εισαγωγή στην κεντρική για την εργασία αυτή έννοια της μεθοδολογίας.

II. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σύμφωνα με τους Polit και Hungler⁸⁷, η μεθοδολογία αναφέρεται στους τρόπους απόκτησης, οργάνωσης και ανάλυσης των δεδομένων. Ένας άλλος ορισμός της μεθοδολογίας από τους Burns και Grove⁸⁸, περιλαμβάνει το σχεδιασμό της έρευνας, την επιλογή του δείγματος, τους μεθοδολογικούς περιορισμούς, καθώς και τη συλλογή των δεδομένων και τις τεχνικές ανάλυσης. Ενδεικτικός είναι και ο ορισμός που δίνει ο Henning⁸⁹, ο οποίος περιγράφει τη μεθοδολογία ως μια συνεκτική ομάδα μεθόδων που συμπληρώνουν η μία την άλλη και εναρμονίζονται

⁸⁶ Ζαραφώνιτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 38

⁸⁷ Polit D., Hungler B., *Nursing Research, Principles and Methods*, Philadelphia, Lippincourt, 2004, 233

⁸⁸ Burns S.N., Grove S.K., *Understanding nursing research*, 3rd edition, Philadelphia, Saunders, 2003, 488

⁸⁹ Henning E., *Finding your way in qualitative research*, Pretoria, Van Schaik, 2004, 36

μεταξύ τους ώστε να παράγουν ευρήματα που απεικονίζουν τα θεωρητικά ερωτήματα και τους σκοπούς του ερευνητή. Ειδικότερα για την επιστήμη της Εγκληματολογίας σύμφωνα με την Καλλιόπη Σπινέλλη⁹⁰, ως μεθοδολογία της εγκληματολογίας ορίζεται «ο συστηματικός τρόπος μελέτης, δηλαδή οι μέθοδοι και οι τεχνικές του εγκληματικού φαινομένου από την εμφάνισή του ως τις κοινωνικές αντιδράσεις σε αυτό με σκοπό την αναζήτηση της επιστημονικής αλήθειας». Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προσέγγιση της καθηγήτριας Immy Holloway⁹¹, με βάση την οποία η μεθοδολογία αποτελεί ένα πλαίσιο εργασίας θεωριών και αρχών στις οποίες βασίζονται η επιλογή των μεθόδων και των διαδικασιών.

Ο τελευταίος ορισμός δίνει έμφαση στο ότι οι ερευνητές θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοούν τους μηχανισμούς που βρίσκονται στα θεμέλια της επιλογής των συγκεκριμένων τεχνικών έναντι άλλων, και να γνωρίζουν τα κριτήρια με βάση τα οποία οι συγκεκριμένες τεχνικές/ μέθοδοι και όχι άλλες, θα απαντήσουν στα συγκεκριμένα ερωτήματα. Η μεθοδολογία της έρευνας αποτελεί τη λογική πίσω από την επιλογή των μεθόδων ή των τεχνικών, με τις τελευταίες να αποτελούν μέρος της μεθοδολογίας ως περισσότερο ευρείας έννοιας.

Η ερευνητική διαδικασία αποτελείται από στάδια τα οποία περιλαμβάνουν το στάδιο της εκκίνησης, την εννοιολόγηση, την επιλογή ερευνητικής μεθόδου, τη λειτουργικοποίηση, την επιλογή πληθυσμού και τη δειγματοληψία, τη συλλογή και την επεξεργασία των δεδομένων, την ανάλυση και την εφαρμογή⁹². Στο στάδιο της εκκίνησης, υπάρχει το διερευνητικό ενδιαφέρον του ερευνητή, η προσπάθεια ορισμού του σκοπού της μελέτης, οι πρώτες σκέψεις για το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας καθώς και η βιβλιογραφική επισκόπηση του θέματος και των

⁹⁰ Σπινέλλη Κ., *Εγκληματολογία- Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα, 2005, 81

⁹¹Holloway I., *Qualitative Research in Health care*, Maidenhead, McGraw Hill, 2005, 293

⁹²Βλέπε αναλυτικά: Babbie E., *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα* (μτφρ. Γιάννης Βογιατζής), Αθήνα, Εκδ. Κριτική, 2011, 160-169

σχετικών θεωριών. Στο στάδιο της εννοιολόγησης, ορίζονται με ακρίβεια όλες οι έννοιες που θα μελετηθούν. Κατά την επιλογή της μεθόδου, ο ερευνητής ανάλογα με τους στόχους του, έχοντας επαρκείς γνώσεις των χαρακτηριστικών και των δυνατών και αδύναμων στοιχείων κάθε μεθόδου, θα προβεί σε επιλογή μιας ή συνδυασμού ερευνητικών μεθόδων. Το επόμενο στάδιο αφορά τη λειτουργικοποίηση, δηλαδή τον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο θα μετρηθούν οι υπό μελέτη μεταβλητές. Στη συνέχεια, θα γίνει επιλογή του πληθυσμού, δηλαδή των ανθρώπων ή της ομάδας ανθρώπων που θα χρησιμοποιηθούν για τη μελέτη, (η δειγματοληψία αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει η επιλογή αυτή). Έπειτα ακολουθεί η συλλογή των δεδομένων και η επεξεργασία τους, καθώς και η εξαγωγή συμπερασμάτων. Το τελικό στάδιο αφορά τις πιθανές χρήσεις της έρευνας και των συμπερασμάτων που εξήχθησαν.

Σχετικά με τα είδη των ερευνών, οι εγκληματολογικές έρευνες ανάλογα με τον σκοπό τους διακρίνονται σε: 1) διερευνητικές ή πιλοτικές, 2) περιγραφικές, 3) επεξηγηματικές ή ερμηνευτικές, και 4) αξιολόγησης. Οι διερευνητικές έχουν στόχο την εξοικείωση με ένα σχετικά «άγνωστο» θέμα, οι περιγραφικές στοχεύουν στην καταγραφή καταστάσεων ή γεγονότων συνήθως στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει θεωρία για το ερευνώμενο θέμα, οι επεξηγηματικές επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα υπό μελέτη εγκληματικά φαινόμενα, και τέλος οι έρευνες αξιολόγησης που έχουν σκοπό την αξιολόγηση οργανισμών, θεσμών, προγραμμάτων κ.λπ.⁹³ Επιπλέον, υπάρχουν και οι συσχετικές μελέτες, οι οποίες έχουν στόχο τον καθορισμό της σχέσης μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών.⁹⁴

⁹³ Σπινέλη Κ., ό.π., 97-102

⁹⁴ Μπαλούρδος Δ., «Σχεδιασμός κοινωνικής έρευνας» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 43

Επίσης, αναφορικά με την επιλεγόμενη στρατηγική συλλογής δεδομένων οι έρευνες διακρίνονται σε ποσοτικές ή ποιοτικές, αλλά και σε έρευνες πρωτογενείς ή δευτερογενείς. Οι ποσοτικές εγκληματολογικές έρευνες βασίζονται στην θεωρητική θέση πως τα κοινωνικά φαινόμενα είναι δυνατόν να μετρηθούν, σε αντίθεση με τις ποιοτικές μεθόδους οι οποίες δεν χρησιμοποιούν μετρήσεις και στατιστικές αναλύσεις, αλλά προσεγγίζουν το εγκληματικό φαινόμενο μέσω λεκτικών αναπαραστάσεων, χωρίς να δέχονται πως υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα. Επιπλέον, στις έρευνες με πρωτογενή δεδομένα, ο ερευνητής συλλέγει μόνος του τα δεδομένα, ενώ στις έρευνες με δευτερογενή δεδομένα χρησιμοποιεί δεδομένα τα οποία έχουν συλλέξει τρίτοι σε κάποια άλλη χρονική στιγμή.⁹⁵

Η ποσοτική έρευνα μπορεί να είναι πειραματικού ή μη πειραματικού τύπου. Στις έρευνες πειραματικού τύπου, που χρησιμοποιούνται κυρίως για τη διερεύνηση σχέσεων αιτίου-αιτιατού, ο ερευνητής χειρίζεται τις τιμές της ανεξάρτητης μεταβλητής ώστε να προκαλέσει αλλαγές στην εξαρτημένη. Οι μη πειραματικές ποσοτικές μέθοδοι μπορεί να είναι: 1) εκ των υστέρων έρευνα⁹⁶ (retrospective ή ex post research), 2) έρευνα διατομής⁹⁷ (cross-sectional research), ή 3) μακροχρόνια έρευνα⁹⁸ (longitudinal research).⁹⁹

Δύο σημαντικά κριτήρια ποιότητας της μέτρησης αποτελούν η αξιοπιστία και η εγκυρότητα. Η αξιοπιστία αντιστοιχεί στο βαθμό κατά τον οποίο, «μια συγκεκριμένη τεχνική, όταν εφαρμόζεται επανειλημμένως στο ίδιο αντικείμενο,

⁹⁵ Σπινέλη Κ., *Εγκληματολογία- Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα, 2005, 106-108

⁹⁶ Ο ερευνητής πηγαίνει πίσω στο χρόνο για να βγάλει συμπεράσματα για τις τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών

⁹⁷ Τα δεδομένα συλλέγονται σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και γίνονται συγκρίσεις μεταξύ των μεταβλητών για τη στιγμή αυτή

⁹⁸ Τα δεδομένα συλλέγονται σε τακτά χρονικά διαστήματα κατά τη διάρκεια μιας διαδικασίας

⁹⁹ Βλέπε αναλυτικότερα: Μπαλούρδος Δ., ό.π., 44-76

αποφέρει κάθε φορά ίδια αποτελέσματα»¹⁰⁰. Η εγκυρότητα, που δεν θα πρέπει να συγχέεται λανθασμένα με την αξιοπιστία, αναφέρεται στο κατά πόσο «ένα εμπειρικό μέτρο αντικατοπτρίζει επαρκώς το πραγματικό νόημα της υπό εξέταση έννοιας»¹⁰¹.

Η χρήση της ποιοτικής συνέντευξης ως εργαλείο κοινωνικής έρευνας, αποτελεί μια μορφή προφορικής επικοινωνίας, με στόχο τη συλλογή πληροφοριών στο πλαίσιο ενός ερευνητικού στόχου και διακρίνεται σε τύπους ανάλογα με τους στόχους του ερευνητή (μη κατευθυνόμενη, ημι-κατευθυνόμενη ή κατευθυνόμενη). Η συνέντευξη ως εργαλείο ποιοτικής μεθοδολογίας δεν αποτελεί απλώς μια σειρά ερωταπαντήσεων οι οποίες προσφέρουν έναν όγκο λεκτικού υλικού. Αντ'αυτού, αποτελεί τη συνάντηση δύο ατόμων με διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνικό πλαίσιο, τα οποία άτομα αλληλεπιδρούν νοητικά και συναισθηματικά, με ένα τρόπο ρητό αλλά και άρρητο. Επιπλέον, η συνέντευξη αυτή καθαυτή, είναι κάτι περισσότερο από το σύνολο των πληροφοριών που δίδονται από τον ερωτώμενο, αλλά αποτελεί υποκίνηση του ατομικού και συλλογικού παρελθόντος, στο πλαίσιο μιας σχέσης εξουσίας ανάμεσα στον ερωτώμενο και στον ερευνητή, ο οποίος είναι και αυτός που ορίζει τους κανόνες και το πλαίσιο της συνέντευξης.¹⁰²

Η γλώσσα του υποκειμένου είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική και «ομιλούσα» πέραν του πληροφοριακού υλικού το οποίο εκφράζει, και ως συνέπεια, τα χαρακτηριστικά και τα στοιχεία της, είναι από μόνα τους αντικείμενα μελέτης στην ποιοτική συνέντευξη. Όπως αναφέρεται από τον Bourdieu, το γλωσσικό habitus, αντιμετωπίζεται ως μία από τις εκφράσεις της ταξικής έξης του κοινωνικού υποκειμένου, δηλαδή της θέσης που αυτό κατέχει στην κοινωνική δομή. Για τον Bourdieu, η γλωσσική κατάσταση δεν είναι ποτέ μόνο γλωσσική αλλά εξαρτώμενη

¹⁰⁰ Babbie E., ό.π., 219

¹⁰¹ Babbie E., ό.π., 224

¹⁰²Βλέπε αναλυτικότερα: Θανοπούλου Μ., «Η ποιοτική συνέντευξη: Ένα “ευαίσθητο” προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 291-316

από τη θέση των ατόμων στον κοινωνικό χώρο και δηλωτική αυτής, και η γλώσσα δεν είναι μόνο ένα εργαλείο επικοινωνίας αλλά σημείο πλούτου και εργαλείο εξουσίας¹⁰³. Αυτές τις συμβολικές λειτουργίες τις γλώσσας θα πρέπει ο ερευνητής να είναι σε θέση να αποκρυπτογραφήσει ώστε να αντιληφθεί ολοκληρωμένα το φανερό και λανθάνον νόημα μιας ποιοτικής συνέντευξης.

Οι ποιοτικού τύπου μεθοδολογίες, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την προσωπικότητα και τις «προπαραδοχές»¹⁰⁴ του ερευνητή, δηλαδή τις οντολογικές και μεθοδολογικές του πεποιθήσεις περί της φύσης της πραγματικότητας και του τρόπου απόκτησης της γνώσης. Το σύνολο αυτών των πεποιθήσεων κατευθύνει την ερευνητική δράση και τις μεθοδολογικές επιλογές του ερευνητή.

III. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

1. Το ζήτημα του ορισμού και άλλα μεθοδολογικά προβλήματα

Το μέσο κατανόησης της επιστήμης είναι οι θεωρίες, οι οποίες αποτελούνται από έννοιες, και οι οποίες έχουν νόημα μόνο όταν ορίζονται. Επίσης, οι έννοιες για να μπορέσουν να μετρηθούν στην εμπειρική πραγματικότητα, θα πρέπει να μετασχηματιστούν σε λειτουργικούς ορισμούς (operational).¹⁰⁵ Οι ορισμοί λοιπόν αποτελούν τους θεμέλιους λίθους της μεθοδολογίας της έρευνας. Στην περίπτωση της έρευνας για την Κα-Πα Π, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρουσιάζονται *τεράστιες διακυμάνσεις στην εκτίμηση της έκτασης, λόγω των διαφορετικών κριτηρίων και ορισμών που υιοθετούν σε κάθε περίπτωση οι μελετητές*. Παρά το ότι η έρευνα για την Κα-Πα Π στο πέρασμα του χρόνου έχει βελτιωθεί σε σημαντικό βαθμό,

¹⁰³ Bourdieu P., *Γλώσσα και συμβολική εξουσία* (μτφρ. Κ. Καψαμπέλη), Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα, 1999, 25-41

¹⁰⁴ Τσίγκανου Ι., «Ανάλυση περιεχομένου» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 248

¹⁰⁵ Turner J., *The structure of Sociological Theory*, Illinois, The Dorsey Press, 1978, 2-3

συνεχίζει να παρουσιάζει σημεία που χρήζουν περαιτέρω εξέλιξης. Οι υπάρχοντες ορισμοί σε διεθνές επίπεδο, λόγω της έλλειψης υιοθέτησης ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, στερούνται 1) συγκρισιμότητας, 2) αξιοπιστίας/ σταθερότητας μετρήσεων και 3) ταξινομικής απεικόνισης. Η ύπαρξη δυσκολιών στο ζήτημα του εννοιολογικού προσδιορισμού της έννοιας της Κα-Πα Π, αποτελεί σημείο συναίνεσης για πληθώρα ερευνητών¹⁰⁶.

Αναφορικά με τη μη δυνατότητα συγκρισιμότητας, παρά την ύπαρξη του ορισμού για την Κα-Πα Π από τον ΠΟΥ από το 1999, δεν υπάρχει κοινά αποδεκτή, καθολική και αποκλειστική υιοθέτηση και χρήση του στην έρευνα και στην καθημερινή πρακτική των επαγγελματιών που αντιμετωπίζουν περιστατικά με ανήλικα θύματα βίας. Η μη δυνατότητα συγκρισιμότητας των ερευνητικών αποτελεσμάτων είναι αποτέλεσμα της ποικιλίας των ορισμών που έχουν κάθε φορά χρησιμοποιηθεί. Επιπλέον, η έλλειψη ενός καθολικού ορισμού, δίνει τη διακριτική ευχέρεια στους ερευνητές να χειρίζονται προς όφελός τους τα αποτελέσματα των ερευνών τους αλλάζοντας τους λειτουργικούς ορισμούς. Για παράδειγμα, ο ΠΟΥ στον ορισμό που δίνει για την κακοποίηση αναφέρεται σε «σε συγκεκριμένη ή εν δυνάμει βλάβη της υγείας, της ζωής, της ανάπτυξης ή αξιοπρέπειας του παιδιού». Στο στάδιο του λειτουργικού ορισμού όμως, ο κάθε ερευνητής μπορεί να θέσει το όριο της ελάχιστης ζημίας, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ή όχι συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία κάθε φορά διαφέρουν.¹⁰⁷

Ειδικότερα η περίπτωση της παραμέλησης, αποτελεί μια ιδιαίτερα σύνθετη μορφή κακομεταχείρισης (maltreatment), αναφορικά με τον ορισμό και τη «μέτρησή» της. Σχετικά με το ζήτημα της κακόβουλης πρόθεσης, σύμφωνα με τον

¹⁰⁶ Μεταξύ άλλων: Besharov D., «Toward better research on child abuse and neglect: making definitional issues an explicit methodological concern», *Child Abuse and Neglect*, V. 5, 1981, Kinard M.E., «Methodological issues and practical problems in conducting research on maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, V. 18, N. 8, 1994

¹⁰⁷ Besharov D., ό.π., 1981, 383-384

καθηγητή Αντώνη Μαγγανά¹⁰⁸, η παραμέληση θα πρέπει να θεωρείται ως αδίκημα όχι μόνο όταν είναι κακόβουλη αλλά και όταν επιδεικνύεται βαριά αμέλεια.

Το Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας στην Αμερική υποστήριξε ότι: «η παραμέληση παιδιού καλύπτει ένα εύρος συμπεριφορών συμπεριλαμβανομένης της εκπαιδευτικής, επίβλεψης, ιατρικής, σωματικής και συναισθηματικής παραμέλησης, και εγκατάλειψης, τα οποία συχνά διαπλέκονται με πολιτισμικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες»¹⁰⁹. Παρά την ύπαρξη διαφόρων ορισμών για την παραμέληση παιδιού, οι ορισμοί αυτοί δεν είναι αρκετά λεπτομερείς για ερευνητικούς σκοπούς¹¹⁰. Κάποιους βασικούς προβληματισμούς που αφορούν στον ορισμό της παραμέλησης έθεσε ήδη από το 1999 ο Zuravin¹¹¹:

«Θα πρέπει οι ορισμοί να είναι ευρείς ή στενοί; Με άλλα λόγια, θα πρέπει να περιορίζονται σε ξεκάθαρα παραδείγματα σοβαρής σωματικής βλάβης, ή θα πρέπει να περιλαμβάνουν όλες τις πράξεις που θέτουν σε κίνδυνο την ανάπτυξη των παιδιών; [...] Θα πρέπει να εστιάζουν στη βλάβη που υπέστη το παιδί, την γονεϊκή πράξη, ή και στα δύο; Θα πρέπει οι ορισμοί να προϋποθέτουν την ύπαρξη πρόθεσης εκ μέρους του γονιού ως αποφασιστικό παράγοντα;»

Μια ακόμη σημαντική διάσταση για την περιγραφή και ερμηνεία της παραμέλησης αφορά στη συμπερίληψη των διαφορετικών χαρακτηριστικών της παραμέλησης, συμπεριλαμβανομένης της συχνότητας, της χρονιότητας (chronicity), της διάρκειας και της σοβαρότητας της κακομεταχείρισης¹¹². Για να είναι εφικτό τα

¹⁰⁸ Μαγγανάς Αντώνης, *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 175, Μαγγανάς Αντώνης, «Η παραμέληση ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 7, 1999, 730

¹⁰⁹ National Research Council, Commission on the Behavioral and Social Sciences and Education, Panel on Research on Child Abuse and Neglect, *Understanding child abuse and neglect*, Washington, DC, National Academy Press, 1993, 60

¹¹⁰ Hutchison E.D., «Child maltreatment: Can it be defined? », *Social Service Review*. 64, 1, 1990, 60-78

¹¹¹ Zuravin S.J., «Child neglect: A review of definitions and measurement research». In H. Dubowitz (Ed.), *Neglected children: Research, practice, and policy*, Thousand Oaks, CA, Sage, 1999, 26-26

¹¹² Dubowitz H., Black M., Starr R.H., Jr., Raymond H., Zuravin S., «A conceptual definition of neglect», *Criminal Justice and Behavior*, 20, 1, 1993, 8-26

χαρακτηριστικά αυτά να ληφθούν υπόψη, θα πρέπει ο λειτουργικός προσδιορισμός να βασίζεται σε ένα συνεχές το οποίο θα περιλαμβάνει διαβαθμίσεις διαφόρων χαρακτηριστικών (π.χ. συχνότητα, χρονιότητα κ.ά.).

Πέρα από τον ορισμό της Κα-Πα Π, θα πρέπει να ορίζονται σαφώς και οι διαφορετικές μορφές κακοποίησης, καθώς ο όρος κακοποίηση παιδιού είναι γενικευμένος. Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει, αφορά στο ότι οι διάφορες μορφές κακοποίησης συχνά δεν υπάρχουν ανεξάρτητα σε κάθε περίπτωση αλλά μπορεί να συνυπάρχουν. Για παράδειγμα, ένα παιδί που έχει τραυματιστεί σωματικά ως αποτέλεσμα σεξουαλικής κακοποίησης, ταξινομείται ως περιστατικό σεξουαλικής κακοποίησης μόνο, ή σεξουαλικής και σωματικής; Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν είναι σαφές σε ποια «κατηγορία» θα ενταχθεί το παιδί και δεν έχουν καθοριστεί α priori κριτήρια για τους επαγγελματίες και τους ερευνητές. Επιπλέον, εκτός του ότι ένα παιδί μπορεί να υποστεί πολλαπλές μορφές θυματοποίησης, η ψυχολογική κακοποίηση φαίνεται να είναι στοιχείο όλων των άλλων μορφών¹¹³. Ένα ακόμη θέμα που συνδέεται με τον ορισμό της κακοποίησης αφορά στη διάρκεια των κακοποιητικών εμπειριών, διακρίνοντας την επαναλαμβανόμενη (repetitive) κακοποίηση και τα μεμονωμένα περιστατικά. Ανεξάρτητα από τον τρόπο που ορίζει κανείς την κακοποίηση, κανένας ερευνητής δεν μπορεί να είναι βέβαιος πως οι διάφορες μορφές κακοποίησης αποτελούν «καθαρούς» τύπους κακοποίησης¹¹⁴. Συμπερασματικά, το θέμα ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για την Κα-Πα Π και των μορφών αυτής, αποτελεί ένα αδιαπραγμάτευτα καθοριστικό μεθοδολογικό ζήτημα για την μελλοντική έρευνα.

¹¹³ Brassard M.R., Germail R., Hart S.N., *A Psychological maltreatment of children and youth*, New York, Pergamon Press, 1987, Claussen A.H., Crittenden P.M., «Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment», *Child Abuse and Neglect*, 15 (1/2), 1991, 5-18

¹¹⁴ Kinard M.E., «Methodological issues and practical problems in conducting research on maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, V. 18, N. 8, 1994, 648

Πέρα από τις δυσκολίες στον ορισμό και στην «λειτουργικοποίηση» (operationalization) των εννοιών της Κα-Πα Π, -θέματα που έχουν συγκεντρώσει κατά κύριο λόγο το ενδιαφέρον των ερευνητών-, άλλα μεθοδολογικά ζητήματα που έχουν ελκύσει την προσοχή των ερευνητών αποτελούν η κατασκευή του ερωτηματολογίου και η διαδικασία συλλογής των δεδομένων¹¹⁵, ειδικότερες δυσκολίες στις μελέτες που βασίζονται σε περιπτώσεις με ομάδες ελέγχου (case-control)¹¹⁶, και γενικότερα θέματα σχετικά με τον ερευνητικό σχεδιασμό και την επιλογή των συμμετεχόντων¹¹⁷.

Σχετικά με τον ερευνητικό σχεδιασμό, κάποιοι από τους πιο σημαντικούς προβληματισμούς του ερευνητή της Κα-Πα Π, αφορούν το 1) ποιες ομάδες θα πρέπει να συγκριθούν μεταξύ τους, και το 2) πώς θα γίνει η επιλογή των συμμετεχόντων.

Αναφορικά με την επιλογή της ομάδας ελέγχου, το βασικό κριτήριο είναι η μεγιστοποίηση των ομοιοτήτων σε εμπειρίες ζωής, ή σε επίπεδο σχολικής ή ψυχικής λειτουργίας. Ο λόγος για αυτό είναι πως οι διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων δεν μπορούν να αποδοθούν στην κακοποίηση παρά μόνο αν οι δύο ομάδες σε σχέση με όλα τα άλλα είναι όσο το δυνατόν πιο όμοιες. Η έλλειψη αντιστοιχίας των μεταβλητών στις δύο ομάδες μπορεί να επηρεάσει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων. Μία άλλη διάσταση που αφορά την επιλογή της ομάδας ελέγχου εκτός από το «ταίριασμα» των συμμετεχόντων στις δύο ομάδες, είναι ο αποκλεισμός της εμπειρίας κακοποίησης από τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου. Αυτός ο αποκλεισμός, που δεν υπάρχει δυνατότητα να διασφαλιστεί πλήρως, γίνεται είτε

¹¹⁵ Haugard J.J., Emery R.E., «Methodological issues in child abuse research», *Child Abuse and Neglect*, 13, 1989, 89-100, Kinard M.E., 1994, ό.π.

¹¹⁶ Leventhal J.M., «Risk factors for child abuse: Methodological standards in case-control studies», *Pediatrics*, 68, 1981, 684-690

¹¹⁷ Mash E.J., Wolfe D.A., «Methodological issues in research on physical child abuse», *Criminal Justice and Behavior*, 18, 1991, 8-29

μέσω των επίσημων συστημάτων καταγραφής, είτε ρωτώντας άμεσα τις οικογένειες που πρόκειται να συμμετάσχουν στην έρευνα για την ύπαρξη κακοποίησης. Βέβαια, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες, εφόσον δεν υπάρχει η δυνατότητα πλήρους ανίχνευσης των περιπτώσεων κακοποίησης στην ομάδα ελέγχου, μπορεί να υπάρχει στην ομάδα κάποιος συμμετέχων που έχει υπάρξει θύμα κακοποίησης.¹¹⁸

Όσο αφορά την επιλογή των συμμετεχόντων, ένας επιβαρυντικός παράγοντας αποτελεί η συχνή απροθυμία των οικογενειών που έχουν βιώσει τις οδυνηρές διαδικασίες της ποινικής δίκης και των πολύωρων καταθέσεων, να εμπλακούν πάλι σε ανάκληση των κακοποιητικών εμπειριών. Ειδικότερα σε περιπτώσεις που τα παιδιά μπορεί να έχουν υποστεί σοβαρό ψυχικό τραύμα, οι γονείς συχνά δεν επιτρέπουν τη συμμετοχή σε ερευνητικές διαδικασίες. Επίσης, η διαδικασία της επιλογής περιλαμβάνει και την ενημέρωση των συμμετεχόντων για το αντικείμενο της έρευνας. Στην περίπτωση της κακοποίησης που αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα, οι αποφάσεις σχετικά με την παρουσίαση του θέματος θα πρέπει να έχουν ως άξονα την καλύτερη δυνατή προστασία των συμμετεχόντων παρά τη διευκόλυνση της διεξαγωγής της έρευνας. Τέλος, ο ερευνητής θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει, με στόχο την προστασία του παιδιού, περιπτώσεις όπου κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων αντιλαμβάνεται ότι το παιδί κακοποιείται.¹¹⁹

Μία βασική διάκριση των ερευνητικών σχεδιασμών για την Κα-Πα Π, αφορά την προσέγγιση του φαινομένου εκ των υστέρων (retrospective έρευνες), ή προοπτικά (prospective έρευνες). Μία κύρια μέθοδος για την ανίχνευση της

¹¹⁸ Kinard M.E., «Methodological issues and practical problems in conducting research on maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, V. 18, N. 8, 1994, 649-650

¹¹⁹ Kinard M.E., ό.π., 651-652

κακοποίησης σε ενήλικες είναι η χρήση αναδρομικών αυτο-αναφορών (retrospective self-report). Η μέθοδος αυτή παρουσιάζει μειονεκτήματα σχετικά με τη μεροληψία και την υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων καθώς και με την ύπαρξη τυχόν μνημονικών αλλοιώσεων, όμως συγκεντρώνει σημαντικά πλεονεκτήματα για τον εντοπισμό περιπτώσεων που «διέφυγαν» από τις επίσημες καταγεγραμμένες αναφορές των περιστατικών κακοποίησης ή περιπτώσεων που παρά τις παρεμβάσεις συνέχισαν να υπάρχουν. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα των αυτο-αναφορών, συνδέεται με τις χαμηλές απαιτήσεις κόστους και χρόνου.¹²⁰ Οι προοπτικές μελέτες που βασίζονται κατά κύριο λόγο στις επίσημες καταγεγραμμένες περιπτώσεις κακοποίησης, δεν ενέχουν την υποκειμενική εμπειρία του ατόμου αλλά την μέχρι ένα βαθμό «αντικειμενική» καταγραφή της αρμόδιας υπηρεσίας, όμως λόγω της ύπαρξης του σκοτεινού αριθμού υποτιμούν σε ένα μεγάλο βαθμό την έκταση του φαινομένου.¹²¹

Στη βιβλιογραφία για την Κα-Πα Π κυριαρχεί κυρίως η επιλογή των εξής ερευνητικών σχεδιασμών: οικολογικός, μελέτες που βασίζονται σε περιπτώσεις ελέγχου (case-control), διατομής (cross-sectional) και κοορτής/ σειρών (cohort). Η περίπτωση του οικολογικού σχεδιασμού, που συναντάται σε περιορισμένο βαθμό, διαφέρει από τις άλλες στο ότι η μονάδα ανάλυσης δεν είναι το άτομο ή η οικογένεια αλλά γεωγραφικές περιοχές. Στις περιπτώσεις με ομάδες ελέγχου, οι ερευνητές επιλέγουν μια ομάδα ατόμων που έχουν υποστεί κακοποίηση στην παιδική τους ηλικία, και την συγκρίνουν με μία ή περισσότερες ομάδες ελέγχου που δεν είχαν

¹²⁰ Kendall-Tackett K., Becker –Blease K., «The importance of retrospective findings in child maltreatment research», *Child Abuse and Neglect*, 28, 2004

¹²¹ Shaffer A., Huston L., Egeland B., «Identification of child maltreatment using prospective and self-report methodologies: A comparison of maltreatment incidence and relation to later psychopathology», *Child Abuse and Neglect*, 32, 2008, 683

αντίστοιχη εμπειρία¹²². Για να είναι δυνατόν να εξαχθούν έγκυρα συμπεράσματα από τις μελέτες με ομάδες ελέγχου, θα πρέπει η ομάδα ή οι ομάδες να είναι αντιπροσωπευτικές του πληθυσμού σε κίνδυνο από τον οποίο προέκυψε η έρευνα¹²³. Οι έρευνες διατομής (cross-sectional), οι οποίες κατά κύριο λόγο βασίζονται σε αυτο-αναφορές, είναι πιο πιθανό να είναι αποτελεσματικότερες στην αναγνώριση της κακοποίησης συγκριτικά με τις επίσημες εκθέσεις. Όμως, αντιμετωπίζουν μειονεκτήματα σε σχέση με την ποιότητα και την πληρότητα των πληροφοριών, επηρεάζονται από τον τρόπο διατύπωσης των ερωτήσεων, το βαθμό κατά τον οποίο οι συμμετέχοντες είναι ειλικρινείς, καθώς και τον χρόνο που έχει μεσολαβήσει από την εκδήλωση του/ των περιστατικού/-ών¹²⁴. Δύο βασικά πλεονεκτήματα των κοορτικών μελετών, είναι καταρχάς η δυνατότητα που προσφέρουν για αποφυγή του σφάλματος μεροληπτικής επιλογής¹²⁵ και η ικανότητα για υπολογισμό της έκτασης του φαινομένου.¹²⁶

Τέλος, σχετικά με την επιλογή των κατάλληλων μεθόδων έρευνας για την παραμέληση, σύμφωνα με τον Slack και τους συνεργάτες του¹²⁷, οι δειγματοληπτικές έρευνες (survey research), παρουσιάζουν συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τη χρήση δεδομένων από διοικητικές υπηρεσίες, λόγω

¹²² Newberger E.H., Hampton R.L., Marx T.J., White K.M., «Child abuse and pediatric social illness: An epidemiological analysis and ecological reformulation», *American Journal of Orthopsychiatry*, 56, 1986, 589-601, Sorenson S.B., Peterson J.G., «Traumatic child death and documented maltreatment history. Los Angeles», *American Journal of Public Health*, 84, 1994, 623-627

¹²³ Kleinbaum D.G., Kupper L.L., Morgenstern H., *Epidemiologic research: Principles and quantitative methods*, New York, Van Nostrand Reinhold, 68, 1982, 81-83, 223, Rothman K.J., *Modern epidemiology*, Boston, Little Brown & Co, 1986, 62-69, 85

¹²⁴ Della Femina D., Yeager C.A., Lewis D.O., «Child abuse: adolescent records versus adult recall», *Child Abuse and Neglect*, 14, 1990, 227-231, Dill D.L., Chu J.A., Grob M.C., Eisen S.V., «The reliability of abuse history reports: A comparison of two inquiry formats», *Comprehensive Psychiatry*, 32, 1991, 166-169

¹²⁵ Οι συγκρίσεις μεταξύ των ομάδων δεν έχουν νόημα παρά μόνο εάν οι ομάδες είναι συγκρίσιμες κατά την έναρξη

¹²⁶ Bertolli J., Morgenstern H., Sorenson S., «Estimating the occurrence of child maltreatment and risk-factor effects: benefits of a mixed-design strategy in epidemiologic research», *Child Abuse and Neglect*, 19, 8, 1995, 1009-1010

¹²⁷ Slack K. S., Holl J., Altenbernd L., McDaniel M., Stevens B. A., «Improving measurement of child neglect for survey research: issues and recommendations», *Child Maltreatment*, 8, 2, 2003, 103

του μεγαλύτερου εύρους των πληροφοριών που μπορούν να προσφέρουν. Οι προσωπικές συνεντεύξεις παρουσιάζουν εγγενείς δυσκολίες λόγω της ιδιαίτερης φύσης του ερευνώμενου αντικειμένου. Ως αποτέλεσμα μπορεί οι συμμετέχοντες να νιώσουν άβολα ή να μην πουν την αλήθεια, επιθυμώντας να είναι κοινωνικά αποδεκτοί στα μάτια του συνεντευκτή, κάτι που ισχύει κατά τη γνώμη μας και για το σύνολο των μορφών κακοποίησης.

2. Ειδικότερα μεθοδολογικά ζητήματα για την έρευνα της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιού

Ένα σημαντικό θέμα που διερευνήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας για τη σεξουαλική κακοποίηση παιδιού, εκτός του ορισμού, αφορούσε στη σύγκριση των αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων με την πρόσωπο με πρόσωπο συνέντευξη, αναφορικά με την αποτελεσματικότητά τους όσο αφορά την αποκάλυψη της κακοποίησης. Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την Martin και τους συνεργάτες της¹²⁸, υποστήριξε πως η περίπτωση της συνέντευξης έναντι των αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων, δεν παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα αναφορικά με την αποκάλυψη της σεξουαλικής κακοποίησης. Η κάθε μία περίπτωση εμφανίζει κάποια πλεονεκτήματα, στην περίπτωση των αυτοσυμπληρούμενων ερωτηματολογίων η ανωνυμία και στην περίπτωση των συνεντεύξεων η δυνατότητα για διασαφηνιστικές ή επεξηγηματικές ερωτήσεις, όμως αυτό που φαίνεται να έχει μεγαλύτερη σημασία είναι πως σε κάθε περίπτωση οι ερωτήσεις πρέπει να είναι λεπτομερείς, ξεκάθαρα διατυπωμένες και σαφείς. Η αμφισβητούμενη ακρίβεια της ανάκλησης αποτέλεσε την βασικότερη κριτική στα αυτο-συμπληρούμενα

¹²⁸ Martin J., Anderson J., Romans S., Mullen P., O'Shea M., «Asking about child sexual abuse: methodological implications of a two stage survey», *Child Abuse and Neglect*, 17, 1993, 383-392

ερωτηματολόγια, με ορισμένους ερευνητές¹²⁹ να υποστηρίζουν ότι αυτή η μέθοδος για την έρευνα της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιού είναι επισφαλής και μη αξιόπιστη.

Η έρευνα της Martin και των συνεργατών της, διεξήχθη σε δύο στάδια: στο πρώτο χρησιμοποιήθηκαν αυτο-συμπληρούμενα ερωτηματολόγια και στο δεύτερο συνεντεύξεις. Άλλες έρευνες αναφορικά με το θέμα αυτό πρότειναν πως η χρήση της συνέντευξης εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά αποκάλυψης της κακοποίησης συγκριτικά με τα αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια, λόγω της δημιουργίας σχέσης (rapport) με τον συνεντευκτή¹³⁰.

Τα σημαντικότερα ευρήματα της Martin και των συνεργατών της ήταν τα παρακάτω: 1) τα περισσότερα από τα πιο παρεισφρητικά (intrusive) επεισόδια αναφέρθηκαν και στα δύο στάδια, και 2) η πλειοψηφία των επεισοδίων που αναφέρθηκαν σε μόνο ένα στάδιο της έρευνας είτε αφορούσε μη γενετική επαφή ή πραγματοποιήθηκε αφού το θύμα είχε φτάσει στην εφηβεία. Όμως, παρουσιάστηκε ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα που αφορούσε στις περιπτώσεις ενδοοικογενειακής κακοποίησης: όταν στο περιστατικό της σεξουαλικής κακοποίησης εμπλεκόταν μέλος της οικογένειας, το αυτο-συμπληρούμενο ερωτηματολόγιο εμφάνισε μεγαλύτερα ποσοστά αποκάλυψης. Επίσης, συγκριτικά πλεονεκτήματα της συνέντευξης συνδέονταν με τη δυνατότητα του ερευνητή να λάβει πιο λεπτομερή περιγραφή των επεισοδίων στη συνέντευξη και με αυτόν τον τρόπο να ταξινομήσει τις εμπειρίες στις διαφορετικές κατηγορίες κακοποίησης, καθώς και με τη αποκαλυπτική δύναμη του αυθόρμητου λόγου των συμμετεχόντων. Πιο συγκεκριμένα, στην έρευνα αυτή αναδείχθηκε η τάση των συμμετεχόντων να

¹²⁹ MacMillan H., Munn C., «The sequelae of child maltreatment», *Current Opinion in Psychiatry*, 14, 2001, 325–31

¹³⁰ Peters S.D., Wyatt G.E., Finkelhor D., Prevalence. In D. Finkelhor (Ed.), *Sourcebook on child sexual abuse*, Beverly Hills, CA, Sage Publications, 1986

υποτιμούν τη σοβαρότητα της κατάστασης χρησιμοποιώντας συχνά φράσεις όπως «ήταν μόνο» (it was only) ή «αυτό ήταν όλο» (that was all).

Ένας άλλος παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη, αφορά στον αριθμό και τον τύπο των ερωτήσεων που θα πρέπει να διατυπωθούν¹³¹. Γνωστικοί ψυχολόγοι¹³² έχουν καταδείξει τη σημασία των «υπαινικτικών» (cueing) ερωτήσεων για την ενίσχυση της ανάκλησης. Κάποιοι τρόποι που έχουν χρησιμοποιηθεί από ερευνητές αποτελούν: 1) η αρχική διατύπωση μίας δύο γενικού τύπου ανιχνευτικών ερωτήσεων και η συνέχιση μόνο σε περίπτωση που υπάρχει θετική απάντηση στις αρχικές, 2) η παρουσίαση στα άτομα του ορισμού της σεξουαλικής κακοποίησης και στη συνέχεια η ερώτηση αν έχουν βιώσει κάποια εμπειρία που να περιγράφεται στον ορισμό που τους παρουσιάστηκε¹³³ ή 3) η ερώτηση προς τους συμμετέχοντες αν έχουν κακοποιηθεί σεξουαλικά χωρίς να έχουν διευκρινίσει τι μπορεί να συνιστά κακοποίηση¹³⁴.

Πέρα από την χρήση αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων ή την αξιοποίηση των δεδομένων από υπηρεσίες αρμόδιες για περιστατικά κακοποίησης, πιο πρόσφατα οι ερευνητές χρησιμοποίησαν την μέθοδο της άμεσης ερώτησης προς τα παιδιά για την ύπαρξη εμπειριών θυματοποίησης. Μία τέτοια έρευνα ήταν και αυτή των Finkelhor και Dziuba-Leatherman¹³⁵, οι οποίοι διεξήγαγαν μια τηλεφωνική έρευνα ρωτώντας ένα εθνικό αντιπροσωπευτικό δείγμα εφήβων στην Η.Π.Α. 10 έως 16 ετών, σχετικά με εμπειρίες θυματοποίησης. Με βάση τα αποτελέσματα της

¹³¹Peters, ό.π.

¹³² Mandler G., «Recognising: Judgement of previous occurrence», *Psychiatric Review*, 87, 1984, 252-271, Russel D.E., «The incidence and prevalence of intrafamilial sexual abuse of female children», *Child Abuse & Neglect*, 7, 1983, 133-146

¹³³ Siegel J., Sorenson S.B., Golding J.M., Burnham M.A., Stein J.A., «The prevalence of childhood sexual assault: The Los Angeles epidemiologic catchment area project», *American Journal of Epidemiology*, 126, 6, 1987, 1141-1153

¹³⁴ Bifulco A., Brown G.W., Adler A., «Early sexual abuse and clinical depression in adult life», *British Journal of Psychiatry*, 159, 1991, 115-122

¹³⁵ Finkelhor D., Dziuba-Leatherman J., «Children as victims of violence: a national survey», *Pediatrics*, 94 (4Pt 1), 1994, 413-420

έρευνας, τα ποσοστά της αναφερόμενης θυματοποίησης ήταν πολλές φορές μεγαλύτερα συγκριτικά με άλλες αμερικανικές έρευνες δημοσκοπήσεων (surveys). Μία διάσταση σε εξέλιξη όσο αφορά τον τύπο των ερωτήσεων που απευθύνονται σε παιδιά που έχουν υποστεί σεξουαλική κακοποίηση, είναι η διαμόρφωση αναπτυξιακά κατάλληλων ερωτήσεων προς αυτά¹³⁶.

Επίσης, οι τεχνολογικές εξελίξεις συντέλεσαν στη δημιουργία μοντέλων μέσω χρήσης του υπολογιστή, συμπεριλαμβανομένης της ακουστικής συνέντευξης με τη βοήθεια του υπολογιστή (audio computer-assisted self-interview), και της τηλεφωνικής ακουστικής συνέντευξης με την βοήθεια του υπολογιστή (telephone audio computer-assisted self-interview). Τα οφέλη των τεχνολογικών εξελίξεων συμπεριλαμβάνουν μεγαλύτερη ιδιωτικότητα για τον συμμετέχοντα και ελαχιστοποίηση των δυσκολιών με τη γραφή και την ανάγνωση¹³⁷. Βέβαια, η χρήση των μεθόδων που βασίζονται στην τεχνολογία θα πρέπει να γίνεται εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις που ορίζουν μεθοδολογικά, ηθικά και αναπτυξιακά ζητήματα¹³⁸.

Οι έρευνες θυματοποίησης (victimization surveys) έχουν χρησιμοποιηθεί από την επιστήμη της Εγκληματολογίας με στόχο την καταγραφή των εγκλημάτων με τη χρήση ερωτηματολογίων. Οι έρευνες θυματοποίησης βασίζονται στο ότι υπάρχουν αδικήματα που δεν καταγγέλλονται στην αστυνομία και συνεπώς το πραγματικό ποσοστό θυματοποίησης είναι μεγαλύτερο από αυτό που εμφανίζεται στις επίσημες στατιστικές. Ως βασικά μειονεκτήματα της μεθόδου, αναφέρονται: 1) η περιορισμένη χωρο-χρονική τους έκταση, 2) τα προβλήματα ερμηνείας και

¹³⁶ Walsh C., Jamieson E., MacMillan H., Trocme N., «Measuring child sexual abuse in children and youth», *Journal of Child Sexual Abuse*, V. 13, N.1, 2004, 47

¹³⁷ MacMillan H.L., «Computer survey technology: a window on sensitive issues», *Canadian Medical Association Journal*, 161, 9, 1999, 1142

¹³⁸ Black M.M., Ponirakis A., «Computer-administered interviews with children about maltreatment: Methodological, developmental and ethical issues», *Journal of Interpersonal Violence*, 15, 2000, 682-695

καταγραφής των αδικημάτων, 3) η εγκυρότητα των δεδομένων λόγω λαθών ή κενών μνήμης των συμμετεχόντων και 4) το υψηλό οικονομικό τους κόστος.¹³⁹

Κατά τη γνώμη μας, τα αποτελέσματα αναφορικά με την καταλληλότερη μέθοδο για την ενθάρρυνση της αποκάλυψης των εμπειριών κακοποίησης, εξαρτώνται σημαντικά από την προσωπικότητα των συμμετεχόντων (ετοιμότητα για αποκάλυψη, άμυνες κ.ά.), αλλά και τον τύπο και τον βαθμό της κακοποίησης, και λιγότερο από το είδος της μεθόδου. Με άλλα λόγια, αν ο συμμετέχων είναι αποφασισμένος για τη διατήρηση του «μυστικού» και λειτουργεί με βάση την απώθηση του περιστατικού, οποιαδήποτε μέθοδος ενδέχεται να μην έχει ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη των κακοποιητικών εμπειριών. Βέβαια, να τονιστεί ότι μπορεί για κάποιους συμμετέχοντες η αποκάλυψη της κακοποίησης να λειτουργεί καθαρκικά, έως και ψυχοθεραπευτικά, όμως, για κάποιους όχι, και σε αυτές τις περιπτώσεις η αποκάλυψη κατά τη διάρκεια της έρευνας ίσως να μην είναι το ζητούμενο. Η δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης και ασφάλειας με τον συμμετέχοντα, είναι σε κάθε περίπτωση, η βασική προτεραιότητα.

3. Ανήλικοι συμμετέχοντες στην έρευνα και ζητήματα δεοντολογίας

Στο παρελθόν οι πληροφορίες που είχαν αποκτηθεί από παιδιά συμμετέχοντες σε έρευνες θεωρήθηκε πως στερούνταν εγκυρότητας και αξιοπιστίας¹⁴⁰. Όμως, υπάρχει ένας όγκος πλέον ερευνητικών δεδομένων που επιβεβαιώνει την ικανότητα των παιδιών να συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία¹⁴¹, αλλά και ένας αυξανόμενος όγκος γνώσης σχετικά με τη δεοντολογία για τη συμμετοχή των

¹³⁹ Ζαραφονίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 40-43

¹⁴⁰ Docherty S., Sandelowski M., «Focus on qualitative methods: interviewing children», *Research in Nursing and Health*, 22, 1999, 177-185

¹⁴¹ Μεταξύ άλλων Thomas N., O'Kane C., «The ethics of participatory research with children», *Children and Society*, 12, 1998, 336-348

παιδιών στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών και την ανάπτυξη καλών πρακτικών¹⁴².

Η αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών, οδήγησε σε ένα νέο τρόπο αντίληψης των παιδιών από τις κοινωνικές επιστήμες. Υπό την επίδραση του ρεύματος του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, τα παιδιά εμπλέκονται ενεργά στη διαμόρφωση του κοινωνικού κόσμου, και συνεπώς στο πεδίο της έρευνας θεωρούνται ενεργοί παράγοντες (agents), παρά παθητικά υποκείμενά της¹⁴³, και με αυτή την έννοια οι ενήλικες «αντιπρόσωποί» τους δεν μπορούν να παράσχουν έγκυρες αφηγήσεις για τον κοινωνικό κόσμο των παιδιών.

Η Susan Kirk¹⁴⁴ υποστηρίζει πως υπάρχουν πολλές ομοιότητες στην ερευνητική διαδικασία με συμμετέχοντες ενήλικες και σε αυτή με παιδιά, αναφορικά με τη δεοντολογία και τη μεθοδολογία, που πολύ συχνά παραγνωρίζονται, και πως ίσως αυτή η διάκριση μεταξύ ανήλικων- ενήλικων συμμετεχόντων δεν θα πρέπει να θεωρείται τόσο δεδομένη. Επίσης, κάποιοι κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούν, ίσως καθ' υπερβολή κατά τη γνώμη μας, πως η έρευνα με παιδιά δεν διαφέρει από την έρευνα με ενήλικους συμμετέχοντες και πως δεν χρειάζονται άλλες μέθοδοι ή κανόνες δεοντολογίας σε κάθε περίπτωση¹⁴⁵. Πιο συγκεκριμένα κατά την Kirk, σχετικά με ζητήματα δεοντολογίας για τη διεξαγωγή έρευνας με ανηλίκους, εντοπίζονται τρία βασικά θέματα που αφορούν: τις σχέσεις εξουσίας, τη συνειδητή συναίνεση, και την εμπιστευτικότητα/ απόρρητο (confidentiality).

¹⁴² Μεταξύ άλλων Ward A., *Seen and Heard: Involving disabled children and young people in research and development projects*, Joseph Rowntree Foundation, New York, 1998

¹⁴³ Ανάμεσα σε άλλους Hutchby I., Children's talk and social competence, *Children and Society*, 19, 2005, 66-73, Hill M., «Participatory research with children», *Child and Family Social Work*, 2, 1997, 171-183

¹⁴⁴ Kirk S., «Methodological and ethical issues in conducting qualitative research with children and young people: a literature review», *International Journal of Nursing Studies*, 44, 2007, 1252

¹⁴⁵ Christiansen P., «Children's participation in ethnographic research: issues of power and representation», *Children and Society*, 18, 2004, 165-176

Οι άνιστες σχέσεις εξουσίας μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων που υπάρχουν στις περισσότερες κοινωνίες είναι πιθανό πως αναπαράγονται και κατά την ερευνητική διαδικασία. Το γεγονός αυτό δημιούργησε προβληματισμούς σχετικά με το πόσο ελεύθερη νιώθουν τα παιδιά την άρνηση της συμμετοχής σε μια έρευνα, την άρνηση της συνέχισης της συμμετοχής, ή την δυνατότητα να εκφράσουν τις δικές τους σκέψεις και εμπειρίες στους ενήλικες ερευνητές¹⁴⁶. Ένα ακόμη σημαντικό θέμα αφορά την αναγκαιότητα γονικής συναίνεσης για ανηλίκους κάτω των 16, και την επακόλουθη δυνατότητα των γονέων να αρνηθούν τη συμμετοχή του παιδιού ενώ το ίδιο την επιθυμεί, ή τον εξαναγκασμό του σε αντίθετη περίπτωση¹⁴⁷. Η συναίνεση του παιδιού κρίνεται κατά τη γνώμη μας απαραίτητη, ακόμη και στις περιπτώσεις που ο γονιός συμφωνεί. Ίσως το πιο ουσιώδες ζήτημα σχετικά με θέματα δεοντολογίας, αφορά την υποχρέωση των ερευνητών να διαβεβαιώσουν πως το παιδί δεν θα υποστεί οποιασδήποτε μορφής ζημία από τη συμμετοχή του στην έρευνα¹⁴⁸ και πως ο ερευνητής θα είναι σε θέση να διαχειριστεί διάφορα αρνητικά συναισθήματα που μπορεί να αναδυθούν ως αποτέλεσμα της συμμετοχής των παιδιών στην διαδικασία.

Η *συνειδητή συναίνεση* συνίσταται στην παρουσία τριών συντελεστών: την παροχή πληροφοριών στους συμμετέχοντες που μπορούν να καταλάβουν, την εκούσια μορφή της συναίνεσης καθώς και την ικανότητα των συμμετεχόντων να δώσουν τη συναίνεσή τους¹⁴⁹. Και οι τρεις συντελεστές σχετίζονται με την ανάπτυξη κατάλληλης μορφής ερωτήσεων προς τα παιδιά ώστε να ανταποκρίνονται στις

¹⁴⁶ McCrum S., Bernal P., *Interviewing children: A training pack for journalists*. Children's Voices, Buckfastleigh, Devon, 1994

¹⁴⁷ Harden J., Scott S., Backett-Milburn K., Jackson S., «Can't talk, won't talk: methodological issues in researching children», *Sociological Research Online* 5, 2000b, στο <http://www.socresonline.org.uk/5/2/harden.html>.

¹⁴⁸ Morrow V., Rochards M., «The ethics of social research with children: an overview», *Children and Society*, 10, 1996, 90-105

¹⁴⁹ Beresfold B., Sloper P., «Chronically ill adolescents experiences of communicating with doctors: a qualitative study», *Journal of Adolescent Health*, 33, 1997, 172-179

ανάγκες του κάθε παιδιού, ηλικιακές ή άλλες.¹⁵⁰ Η ύπαρξη απόλυτης εμπιστευτικότητας τίθεται υπό αμφισβήτηση, καθώς το απόρρητο αίρεται στις περιπτώσεις όπου το παιδί βρίσκεται σε κίνδυνο. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο ερευνητής έχει την υποχρέωση να δώσει την πληροφορία στις αρμόδιες υπηρεσίες¹⁵¹.

Ζητήματα ομοιότητας ή διαφορετικότητας μεταξύ ενός «ενήλικου» και ενός «ανήλικου» κόσμου, και κατά συνέπεια η ύπαρξη νοήματος στη διάκριση μεταξύ μιας ερευνητικής διαδικασίας με ενήλικους ή ανήλικους συμμετέχοντες, αγγίζουν θέματα επιστημολογικού ενδιαφέροντος. Ο τρόπος που ένας ερευνητής αντιλαμβάνεται την έννοια της παιδικής ηλικίας διαμορφώνει σε κάποιο βαθμό και τις μεθοδολογικές του επιλογές, ανάλογα με το αν αντιμετωπίζει τα παιδιά ως «διαφορετικά» από τους ενήλικους και ως έχοντα διαφορετική θέση στην κοινωνία¹⁵². Στην περίπτωση που ένας ερευνητής θεωρεί ότι τα παιδιά είναι «διαφορετικά» από τους ενήλικους, μπορεί να πιστεύει πως ένας ενήλικας θα είναι δύσκολο να δημιουργήσει μια ακριβή αναπαράσταση της οπτικής ενός παιδιού και πως θα πρέπει να υιοθετήσει διαφορετικές προσεγγίσεις («least adult» approaches), για να αλληλεπιδράσει με τα παιδιά¹⁵³, ή ακόμη να ερευνήσει το θέμα με πληθυσμό παιδιών και όχι ενηλίκων που κακοποιήθηκαν ως παιδιά.

Επίσης, ένα άλλο επιστημολογικό θέμα αφορά τη θεωρούμενη ομοιογένεια της παιδικής ηλικίας, όταν χρησιμοποιείται ως ο ένας πόλος του δίπολου ενηλικότητα versus παιδική ηλικία. Υπάρχει συναίνεση για την υψηλή διαφοροποίηση αυτής της ομάδας, και για το ότι οι ερευνητές θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την κουλτούρα της παιδικής ηλικίας αλλά και την κουλτούρα του κάθε παιδιού ατομικά¹⁵⁴. Η

¹⁵⁰ Davis J., «Understanding the meaning of children: a reflexive process», *Children and Society*, 12, 1998, 325-335

¹⁵¹ Beresford B., ό.π.

¹⁵² Harden J. et al, ό.π.

¹⁵³ Davis J., ό.π.

¹⁵⁴ Harden J. et al., ό.π.

εξατομικευμένη προσέγγιση του παιδιού επιτυγχάνεται μέσω δημιουργίας μιας σχέσης εμπιστοσύνης, με ενδιαφέρον και εγκαρδιότητα, και έναρξη της διαδικασίας με ερωτήσεις γνωριμίας.¹⁵⁵

Η δημιουργία του δίπολου ενηλικότητα versus παιδική ηλικία, και η συνεπακόλουθη χρήση διαφορετικών μεθόδων προσέγγισης, έρχεται σε σύγκρουση με τη νέα τάση της κοινωνιολογίας της παιδικής ηλικίας, η οποία αντιμετωπίζει τα παιδιά ως ενεργούς παράγοντες με την εξής έννοια: αν τα παιδιά είναι ενεργοί παράγοντες τότε γιατί απαιτούνται φιλικές προς τα παιδιά μέθοδοι για την προσέγγισή τους¹⁵⁶; Το ερώτημα αυτό κατά τη γνώμη μου, καθρεφτίζει ακριβώς τις αντιτιθέμενες όψεις των παιδιών, ως ενεργών μελών αφενός αλλά και ως υποκειμένων που χρήζουν προστασίας αφετέρου.

Οι ερευνητές οι οποίοι υποστηρίζουν πως δεν υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές στην έρευνα με παιδιά και σε αυτή με ενηλίκους ίσως δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους την εγγενή μεταξύ τους ανισορροπία εξουσίας (η οποία δεν πρέπει να ξεχνάμε πως αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και στον ορισμό της κακοποίησης σύμφωνα με τον ΠΟΥ) καθώς και τις αδιαπραγμάτευτες μεταξύ τους αναπτυξιακές διαφορές.

157

IV. Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ- ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το φαινόμενο της Κα-Πα Π παιδιού στην Ελλάδα μελετήθηκε κυρίως από έρευνες του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού (ΙΥΠ), από το 1980 και έπειτα. Με βάση τις καταγραφές του νοσοκομείου παιδών «Αγία Σοφία», τη χρονική περίοδο

¹⁵⁵ Richman N., *Communicating with children: Helping children in distress. Save the children fund*, London, 1993

¹⁵⁶ Punch S., «Research with children-the same or different from research with adults?», *Childhood*, 9, 2002b, 321-341

¹⁵⁷ Punch S., ό.π.

1984-1992¹⁵⁸, το ποσοστό των παιδιών που διαγνώστηκαν και καταγράφηκαν ως κακοποιημένα ήταν κατά μέσο όρο 0.62%. Το χαμηλό αυτό ποσοστό, είναι δηλωτικό του μεγάλου σκοτεινού αριθμού στην περίπτωση της Κα-Πα Π, λόγω τόσο της έλλειψης συστήματος υποχρεωτικής αναφοράς περιστατικών κακοποίησης αλλά και της απροθυμίας των εργαζομένων να εμπλακούν σε σχετικά περιστατικά. Φαίνεται πως καταγράφονται ως «κακοποίηση» μόνο οι σοβαρές περιπτώσεις¹⁵⁹.

Έρευνα που έγινε το 1981 από τον Πάλλη και τους συνεργάτες του¹⁶⁰, σε παιδιά 0-15 ετών που προσήλθαν στα εξωτερικά ιατρεία του νοσοκομείου παιδών «Αγία Σοφία», έδειξε πως σε ποσοστό 16% των παιδιών υπήρξε ουσιαστική συμβολή ή βέβαιη ευθύνη των γονιών στο ιατρικό πρόβλημα του παιδιού, είτε με πράξεις παράλειψης είτε με πράξεις διάπραξης. Η ευθύνη αναφέρεται κυρίως στην παραμέληση φροντίδας των προβλημάτων υγείας με συνέπεια την επιδείνωσή τους και προσωρινές ή μόνιμες βλάβες.

Πιο πρόσφατες έρευνες εκτιμούν τη συχνότητα της Κα-Πα Π στο γενικό πληθυσμό με βάση τη συχνότητα του 1-2% και προβολή στον ετήσιο αριθμό γεννήσεων περίπου 100.000 παιδιών, συνεπώς 1000 με 2000 νέες περιπτώσεις ανά έτος¹⁶¹.¹⁶² Σε αυτές τις εκτιμήσεις δεν περιλαμβάνονται η ψυχολογική κακοποίηση και η συναισθηματική παραμέληση λόγω των δυσκολιών στην καταγραφή τους¹⁶³.

1. Σωματική κακοποίηση και σωματική τιμωρία

¹⁵⁸ Αγάθωνος Ε., *Σύγκριση ομάδας γονέων που κακοποιούν και παραμελούν σωματικά τα παιδιά τους με ομάδα ελέγχου. Προσδιορισμός χαρακτηριστικών για ανίχνευση και παρέμβαση*, Διδακτορική διατριβή Φιλοσοφίας στην Ψυχολογία, Πανεπιστήμιο Birmingham, Μ. Βρετανία, 1995

¹⁵⁹ Αγάθωνος, ό.π.

¹⁶⁰ Pallis DJ., Agathonos H., Osterweiss-Stangos L., «Do parents contribute to their children's health problem?», *The Greek Review of Social Research*, 41, 1981, 51-55

¹⁶¹ Σταυριανάκη Μ., Κυριακοπούλου Α., Ρίγκα Α., Νικολαΐδης Γ., «Μεθοδολογία DELPHI: μια ποιοτική προσέγγιση του φαινομένου της βίας κατά ανηλίκων», *Κοινωνική Εργασία*, έτος 23^ο, τεύχος 89^ο Κωδικός 1345, 2008, 7-28

¹⁶² Οι περιπτώσεις αυτές αναφέρονται σε αναμενόμενη και όχι δήλη συχνότητα

¹⁶³ Σταυριανάκη Μ., ό.π.

Με βάση αποτελέσματα του ΙΥΠ που έγινε το 1995¹⁶⁴, από μελέτη 197 σωματικά κακοποιημένων και παραμελημένων παιδιών, το ποσοστό της θνησιμότητας στον πληθυσμό των σωματικά κακοποιημένων παιδιών ήταν 17% και στην ομάδα των παιδιών με σοβαρές κακώσεις 17%. Επίσης, υψηλό ποσοστό των παιδιών (41%), υπέστησαν προσωρινές ή μόνιμες αναπηρίες (π.χ. κώφωση, παραπληγία, παραμόρφωση προσώπου, κάταγμα άκρου κ.ά.). Οι επιπτώσεις της σωματικής Κα-Πα Π, συνδέθηκαν σύμφωνα με την ίδια έρευνα μεταξύ άλλων συνεπειών με κατάθλιψη, χαμηλή αυτό-εκτίμηση, δυσκολία ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων, επιθετικότητα, σοβαρά μαθησιακά προβλήματα.

Προοπτική μελέτη του ΙΥΠ¹⁶⁵, επαναξιολόγησε 89 σωματικά κακοποιημένα-παραμελημένα παιδιά δύο έως δώδεκα χρόνια μετά την αρχική αναγνώριση του προβλήματος. Με βάση τη μελέτη αυτή ένα ποσοστό που έφτανε το 22% εμφάνισε μέτρια έως σοβαρά νευρολογικά προβλήματα, 27% μέτρια ως σοβαρή νοητική υστέρηση και 45% μέτρια έως σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας. Σχετικά με την σχολική εκπαίδευση, 20% φοιτούσαν σε ειδικό σχολείο ή τάξη και 17% είχαν διακόψει το σχολείο. Επιπλέον, σε μέση ηλικία 11 ετών, 12% είχε εμπλακεί σε κλοπές, βανδαλισμούς και πορνεία, και 20% είχαν εκδηλώσεις βίαιες συμπεριφορές εναντίον ενηλίκων εκτός οικογένειας και 10% εναντίον των γονέων τους.

Σύμφωνα με έρευνα του ΙΥΠ που διεξήχθη το έτος 1997¹⁶⁶ σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 591 οικογενειών, μαθητών δημοτικών σχολείων, με τη μέθοδο της κατ'οίκον προσωπικής συνέντευξης βάσει ερωτηματολογίου, το ποσοστό χρήσης σωματικής τιμωρίας στην οικογένεια ανέρχεται στο 65.5%. Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, τα αγόρια έχουν διπλάσια πιθανότητα να

¹⁶⁴ Αγάθωνος, ό.π.

¹⁶⁵ Αγάθωνος, ό.π.

¹⁶⁶ Fereti I., Stavrianaki M., «The use of physical punishment in the Greek family: selected socio-demographic aspects», *International Journal of Child and Family Welfare*, 2, 3, 1997, 206-216

τιμωρηθούν σωματικά από τα κορίτσια, τα μικρότερα παιδιά (α' δημ.) έχουν 3πλάσια πιθανότητα από τα μεγαλύτερα (στ' δημ.) και τα παιδιά που έχουν αδέρφια έχουν διπλάσια πιθανότητα από ότι τα μοναχοπαίδια. Ακόμη, οι γονείς δέρνουν συχνά τα παιδιά τους γιατί τσακώνονται με τα αδέρφια τους. Επίσης, ένα ποσοστό του 8.1% των μητέρων ανέφεραν πως η σωματική τιμωρία προκάλεσε μικροτραυματισμό ή σοβαρό τραύμα.

Η χρήση της σωματικής τιμωρίας ως μεθόδου σωφρονισμού, επιβεβαιώνεται και από προγενέστερες έρευνες. Ένα στα τρία παιδιά ηλικίας 7 ετών υφίσταται σωματική τιμωρία με τη μορφή ξύλου τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα ενώ ένα προς έξι καθημερινά¹⁶⁷, και 15% μαθητών 13-15 ετών αναφέρουν ότι οι γονείς τους, τους χτύπησαν σοβαρά κατά το μήνα που προηγήθηκε της έρευνας¹⁶⁸.

2. Σεξουαλική κακοποίηση

Με βάση έρευνα¹⁶⁹ που διεξήχθη σε πληθυσμό 743 φοιτητών 18-20 ετών Πανεπιστημιακών σχολών και σχολών Τ.Ε.Ι., εντοπίστηκε ποσοστό σεξουαλικής παραβίασης σε ηλικία μικρότερη των 18 ετών, 17% στα κορίτσια και 7% στα αγόρια. Τα ποσοστά αυτά αφορούν όλες της μορφές σεξουαλικής κακοποίησης, με ή χωρίς επαφή, από εμπειρία έκθεσης σε επιδειξία έως αιμομιξία. Αναφορικά με το πλαίσιο κακοποίησης και το θύτη, το ένα τρίτο των περιπτώσεων αφορούσε θυματοποίηση εντός της οικογένειας, το ένα τρίτο εκτός οικογένειας αλλά από οικείο στο παιδί άτομο, και μία στις τρεις περιπτώσεις θυματοποίηση από άγνωστο. Η συχνότητα στον ανδρικό πληθυσμό επιβεβαιώθηκε και από έρευνα σε πληθυσμό

¹⁶⁷ Μπακούλα Χ., Καββαδία Γ., Μαρσανιώτης Ν., «Αντιφάσεις της ελληνικής οικογένειας στην ανατροφή του παιδιού (Πανελλήνια Έρευνα)», 31^ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο, Ιούνιος (περιλήψεις), 1993

¹⁶⁸ Paritsis N., Pallis DJ., Lycetsos G., Phylactou C., Sarafidou E., Vrachni F., «School delinquent and deviant behavior in adolescence: the role of children's personality and attitude», *First European Conference on Child Abuse and Neglect*, Rhodes (Abstracts), 1987

¹⁶⁹ Agathonos H., Fereti., «A retrospective study of child sexual abuse experience among Greek college students», *IX ISPCAN Congress, Proceedings*, Chicago, U.S.A., ISPCAN, 1992

Ελλήνων αστυνομικών, η οποία κατέδειξε ποσοστό 8% σε εμπειρία σεξουαλικής παραβίασης πριν τα 18 έτη, για τους άνδρες¹⁷⁰.

Δύο σημαντικές κλινικές μελέτες που αφορούν τη σεξουαλική κακοποίηση διενεργήθηκαν από το ΙΥΠ το 1997 και το 1999.

Η πρώτη μελέτη¹⁷¹ αφορά στο ρόλο της μητέρας σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής σεξουαλικής παραβίασης. Η πλειονότητα των μητέρων ήταν 30-40 ετών (9), πέντε μητέρες ήταν μεταξύ 40-50, και τέσσερις μικρότερες των 30. Οι περισσότερες μητέρες ήταν ενταγμένες στον επαγγελματικό τομέα, και ένας σημαντικός αριθμός (9), είχε ανώτατη μόρφωση. Χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα 18 συνεντεύξεις με μητέρες που δέχτηκαν να συνεργαστούν και πληρούσαν τα κριτήρια (αποκλείστηκαν μητέρες με σοβαρές ψυχιατρικές διαταραχές ή νοητική υστέρηση). Σκιαγραφείται σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων μια μητέρα ψυχικά υποταγμένη και εξαρτημένη, ανώριμη, συναισθηματικά απύσχα, μη προστατευτική, έχουσα και η ίδια μια μητέρα ανεπαρκή στο γονικό ρόλο. Παρατηρήθηκε ακόμη κοινωνική απομόνωση και εσωστρέφεια στην τωρινή οικογένεια των μητέρων, γεγονός που πιθανόν συνδέεται με το μυστικό της ένοχης σιωπής που επιβάλλει το αιμομικτικό πλαίσιο¹⁷².

Η δεύτερη έρευνα αφορά στην εκτίμηση της οικογένειας στο στάδιο της αποκάλυψης της σεξουαλικής παραβίασης στην Εισαγγελία Ανηλίκων Αθηνών¹⁷³. Η μελέτη βασίστηκε σε 25 περιπτώσεις παιδιών, θυμάτων ενδοοικογενειακής

¹⁷⁰Μαραγκός Χ., Νόβα Χ., Αγάθωνος Ε., «Γνώσεις και στάσεις αστυνομικών σε θέματα κακοποίησης-παραμέλησης παιδιών», *Κοινωνική Εργασία*, 11, 43, 1996, 211-224

¹⁷¹ Βασιλιάς Α., Τσιμπούκα Β., «Σεξουαλική παραβίαση, αιμομιξία, ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά μητέρων», *Ανακοίνωση στο 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1997

¹⁷² Σταυριανάκη Μ., Κυριακοπούλου Α., Ρίγκα Α., Νικολαΐδης Γ., «Μεθοδολογία DELPHI: μια ποιοτική προσέγγιση του φαινομένου της βίας κατά ανηλίκων», *Κοινωνική Εργασία*, έτος 23ο, τεύχος 89ο Κωδικός 1345, 2008, 7-28

¹⁷³ Αγάθωνος Ε., Τσιμπούκα Β., Ζολώτα Κ., «Η αποκάλυψη της ενδο-οικογενειακής σεξουαλικής παραβίασης στο σύστημα δικαιοσύνης: δημογραφικά και κοινωνικά δεδομένα», *Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, Ε.Ε.Ψ.Ψ.Π.Ε., Τόμος 1 (2), Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, 66-84

σεξουαλικής παραβίασης. Από τα θύματα 21 ήταν κορίτσια και 4 αγόρια, με ηλικίες παιδιών που κυμαίνονταν από 3 έως 15 έτη. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων ως υπαίτιος φερόταν ο φυσικός πατέρας (15 περιπτώσεις), ενώ σε πέντε ο υπαίτιος ήταν άλλο πρόσωπο που είχε σχέση κύρους ή εμπιστοσύνης με το παιδί (πατριός, σύντροφος μητέρας, γαμπρός, νονός, ξάδερφος). Στο στάδιο της αποκάλυψης παρατηρήθηκαν δυο διαδοχικά στάδια: αρχικά η ύπαρξη συγκρούσεων και η επιθυμία της μητέρας να προστατέψει το παιδί και έπειτα η επαναφορά της προηγούμενης παθολογικής ομοιόστασης. Οι οικογένειες οι οποίες σύμφωνα με αυτή την έρευνα καταλήγουν στην Εισαγγελία είναι συχνά χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, καθώς οι οικογένειες μεσαίων και υψηλών στρωμάτων φαίνεται πως προβαίνουν σε εξωδικαστηριακές λύσεις χωρίς την αναφορά ή την παρέμβαση των εισαγγελικών αρχών.

Τέλος, όσο αφορά στην περίπτωση της αιμομιξίας σημαντική είναι η συνεισφορά του έργου της καθηγήτριας κυρίας Αρτινοπούλου¹⁷⁴, η οποία διερεύνησε ειδικότερα την αιμομικτική σχέση πατέρα κόρης, σκιαγραφώντας την εικόνα και τα χαρακτηριστικά της. Η έρευνα αυτή ανέδειξε ανάμεσα σε άλλα, την έλλειψη επικοινωνίας που παρατηρήθηκε στις οικογένειες αυτές, και τη λειτουργία της ενδοοικογενειακής βίας ως ενδοοικογενειακού κώδικα επικοινωνίας. Η δομή και οι συνθήκες της οικογενειακής οργάνωσης καθώς και η ποιότητα των ενδοοικογενειακών σχέσεων είχαν ως συνέπεια της εμφάνιση των αιμομικτικών καταστάσεων, οι οποίες εμφανίστηκαν ως σύμπτωμα της οικογενειακής δυσλειτουργίας.

¹⁷⁴ Αναλυτικότερα βλέπε: Αρτινοπούλου Β., *Αιμομιξία: Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 294-296

V. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η εκτίμηση της πραγματικής έκτασης του φαινομένου της ενδο-οικογενειακής κακοποίησης και παραμέλησης παιδιών, αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα για λόγους που εύστοχα και συνοπτικά έχουν συστηματοποιηθεί από τον διευθυντή του ΙΥΠ Γιώργο Νικολαΐδη και τους συνεργάτες του ως εξής:

- «έλλειψη διεθνούς λειτουργικού ορισμού που να επιτρέπει τη σύγκριση μεταξύ χωρών,
- έλλειψη εθνικού συστήματος αναφοράς σε πολλές χώρες,
- αποτυχία αναφοράς της περίπτωσης στην κατάλληλη υπηρεσία,
- αποτυχία του συστήματος να αναγνωρίσει την περίπτωση ως κακοποίηση, αποδίδοντας ηπιότερες διαγνώσεις και αποφεύγοντας την ανακριτική διαδικασία και τις νομικές παρεμβάσεις, και
- αποτροπή της αποκάλυψης ενός τέτοιου «οικογενειακού μυστικού» προκειμένου να αποφευχθεί ο κοινωνικός στιγματισμός στον οποίο θα οδηγούσαν οι υφιστάμενες κοινωνικο-πολιτισμικές νόρμες που σχετίζονται με άνισες σχέσεις εξουσίας μεταξύ ενηλίκων-παιδιών»¹⁷⁵.

Ένα πρωταρχικό πρόβλημα που υφίσταται αναφορικά με την εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου της Κα-Πα Π αλλά και της αξιοπιστίας και εγκυρότητας των μέχρι τώρα ευρημάτων, συνδέεται με την *ανυπαρξία στοιχείων πρωτογενούς εκτίμησης της έκτασης του φαινομένου στη χώρα μας σε εθνικό επίπεδο*. Η έλλειψη πρωτογενών δεδομένων από επιδημιολογική- κοινωνική έρευνα πεδίου (πλην της έρευνας BECAN), δημιουργούν προβλήματα τόσο στην αποτύπωση της έκτασης του φαινομένου αλλά και στη διαμόρφωση εκτίμησης για τα ειδικότερα χαρακτηριστικά

¹⁷⁵ Σταυριανάκη Μ., Κυριακοπούλου Α., Ρίγκα Α., Νικολαΐδης Γ., ό.π., 4

του. Επίσης, παρατηρείται έλλειψη οποιουδήποτε θεσμικά καθορισμένου Κέντρου Αναφοράς και Επιδημιολογικής Επιτήρησης Κρουσμάτων καθώς και έλλειψη κανονιστικού πλαισίου Υποχρεωτικής δήλωσης κρουσμάτων. Ως αποτέλεσμα ο κάθε φορέας ή επαγγελματίας να έχει τη διακριτική ευχέρεια χρήσης διαφορετικών κριτηρίων ταξινόμησης των περιπτώσεων, και η έλλειψη ενός συντονιστικού εποπτικού φορέα να δίνει το περιθώριο ανάπτυξης προβληματικών πρακτικών εκ μέρους αυτών των φορέων ή των επαγγελματιών. Επιπλέον, στις δυσκολίες που υπάρχουν στη χώρα μας αναφορικά με την έρευνα στο πεδίο της Κα-Πα Π, μπορούμε να αναφέρουμε τη συχνή έλλειψη εκπαίδευσης και την αμυντική στάση των εμπλεκόμενων επαγγελματιών στην εκτέλεση της εργασίας τους. Η *ανυπαρξία ενιαίων κριτηρίων διερεύνησης-διάγνωσης-πιστοποίησης και διαχείρισης κρουσμάτων*, ανακεφαλαιώνει και συμπυκνώνει την ουσία των προβλημάτων που σχετίζονται με το θέμα.¹⁷⁶

Επίσης, οι αναδρομικές (retrospective) μελέτες ενηλίκων που έγιναν, αντιμετωπίζουν προβλήματα που αφορούν καταρχάς στην έλλειψη τυχαιοποιημένου δείγματος του γενικού πληθυσμού, αλλά και επιφυλάξεις που αφορούν την αξιοπιστία των δηλώσεων των συμμετεχόντων, με υποεκτίμηση ή υπερεκτίμηση των πραγματικών συμβάντων εκ μέρους τους, λόγω μνημονικών σφαλμάτων ή ψυχολογικών μηχανισμών άμυνας¹⁷⁷.

VI. Η ΕΡΕΥΝΑ BECAN ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ

¹⁷⁶ Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, *Μελέτη δημιουργίας επιδημιολογικών εργαλείων διαρκούς επιτήρησης της επίπτωσης κρουσμάτων κακοποίησης- παραμέλησης παιδιών*. Υπόεργο 4 του Έργου: Προαγωγή της Υγείας και της Ποιότητας Ζωής του Μέλλοντος: Εκπαίδευση και Αγωγή Υγείας για τον Έλεγχο και την Πρόληψη της Παιδικής Κακοποίησης- Παραμέλησης, 2008, 29-32

¹⁷⁷ Dallam S.J., Gleaves D.H., Cepeda-Benito A., Silberg J.L., Kraemer H.C., Spiegel D., «The effect s of sexual abuse: Comment on Rind, Tromovitch and Bauserman», *Psychological Bulletin*, 127, 1998, 715-733

Η διαβαλκανική επιδημιολογική μελέτη BECAN¹⁷⁸ (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect), ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2009 και είχε διάρκεια τρία χρόνια. Βασικός της στόχος ήταν η εκτίμηση της έκθεσης παιδιών 11 έως 16 ετών -που παρακολουθούσαν ή είχαν εγκαταλείψει το σχολείο-σε βίαιες εμπειρίες, σε τουλάχιστον 8 Βαλκανικές χώρες, μεταξύ αυτών και στην Ελλάδα. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του ερωτηματολογίου, και συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν μεταφρασμένα και σταθμισμένα στην ελληνική γλώσσα τα ερωτηματολόγια ICAST-C και ICAST-P¹⁷⁹. Ειδικότερα, τα δεδομένα συλλέχθηκαν από ζεύγη γονιών/ κηδεμόνων- παιδιών. Η συλλογή των δεδομένων από τα παιδιά πραγματοποιήθηκε στα σχολεία μέσω αυτοσυμπλήρωσης και η συμπλήρωση ερωτηματολογίων από τους γονείς πραγματοποιήθηκε μέσω αυτοσυμπλήρωσης στο σπίτι τους. Η έρευνα BECAN στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε σε τυχαίο αντιπροσωπευτικό δείγμα (πολυ-σταδιακή στρωματοποιημένη δειγματοληψία κατά σύνολα/ multi-stage stratified cluster sampling) 10451 παιδιών ηλικίας 11, 13 και 16 ετών, που φοιτούσαν στις τάξεις ΣΤ' δημοτικού, Α' γυμνασίου, Α' Ενιαίου και Επαγγελματικού Λυκείου, σε όλους τους νομούς των περιφερειών Αττικής και Κρήτης και στο νομό Θεσσαλονίκης.

Τα σημαντικότερα ευρήματα της πρώτης επιδημιολογικής έρευνας για την Κα-Πα Π στην Ελλάδα ήταν πως πάνω από σχεδόν 8 στα 10 παιδιά αναφέρουν ότι έχουν υποστεί τουλάχιστον μια εμπειρία σωματικής βίας, πάνω από 8 στα δέκα παιδιά εμπειρία ψυχολογικής βίας, και σχεδόν 2 στα 10 αναφέρουν ότι έχουν υποστεί μια εμπειρία σεξουαλικής βίας κατά τη διάρκεια της ζωής τους (ποσοστά

¹⁷⁸ <http://www.becan.eu/node/11>

¹⁷⁹ Τα μεταφρασμένα και σταθμισμένα ερωτηματολόγια ICAST-C και ICAST-P και το εκπαιδευτικό εγχειρίδιο είναι διαθέσιμα στη διεύθυνση <http://www.becan.eu/node/25>

επιπολασμού¹⁸⁰). Επίσης, σχεδόν 5 παιδιά στα 10 έχουν εκτεθεί σε σωματική βία, 7 στα 10 παιδιά σε ψυχολογική, και 1 στα 10 παιδιά σε σεξουαλική βία, *κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους* (ποσοστά επίπτωσης¹⁸¹). Τέλος, 4 περίπου στα 10 παιδιά δηλώνουν πως αισθάνονται παραμελημένα αναφορικά με όλη τη διάρκεια της ζωής τους, ενώ 3 στα 10 αναφορικά με τον τελευταίο χρόνο¹⁸².

Ένα σημείο της έρευνας που αποτέλεσε αντικείμενο διαφωνιών και μεγάλης συζήτησης τόσο στην Ελλάδα όσο και σε Βαλκανικό επίπεδο, αφορούσε το ζήτημα της ενεργητικής ή παθητικής συναίνεσης των γονέων. Η δύο διαδικασίες μπορούν να περιγραφούν συνοπτικά ως εξής:

«Με τη διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης, οι γονείς υπογράφουν και επιστρέφουν το έντυπο συναίνεσης εκφράζοντας την επιθυμία τους-είτε θετική ή αρνητική- όσο αφορά τη συμμετοχή του παιδιού τους στην έρευνα. Ως εκ τούτου, τα παιδιά γονιών που δεν έχουν επιστρέψει το έντυπο συναίνεσης εξαιρούνται από τη συλλογή των δεδομένων. Με τη διαδικασία της παθητικής συναίνεσης, όπως και στην ενεργητική, οι γονείς υπογράφουν και επιστρέφουν το έντυπο συναίνεσης εκφράζοντας την επιθυμία τους-είτε θετική ή αρνητική- σχετικά με τη συμμετοχή του παιδιού τους στην έρευνα. Ωστόσο, οι γονείς ενημερώνονται μέσω του ενημερωτικού σημειώματος που αποστέλλεται ότι *σε περίπτωση που δεν επιστραφεί το συμπληρωμένο έντυπο συναίνεσης θα θεωρηθεί ότι δεν έχετε καμία αντίρρηση το παιδί σας να λάβει μέρος στην έρευνα*».¹⁸³

¹⁸⁰ Επιπολασμός (prevalence): ποσοστό παιδιών που ανέφεραν ότι έχουν βιώσει τουλάχιστον 1 εμπειρία της κλίμακας κατά τη διάρκεια της ζωής τους (είτε κατά το τελευταίο έτος ή παλιότερα)

¹⁸¹ Επίπτωση (incidence): ποσοστό παιδιών που ανέφεραν οποιαδήποτε συχνότητα «κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (προηγούμενοι 12 μήνες)» σε τουλάχιστον 1 ερώτηση της κλίμακας

¹⁸² http://www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/WP3%20National%20Report_Greece_GR.pdf, 68

¹⁸³ http://www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/WP3%20National%20Report_Greece_GR.pdf, 7

Στην ελληνική έρευνα BECAN, εξασφαλίστηκε η παθητική συναίνεση των γονέων παρά το ότι οι δεοντολογικές αρχές διεξαγωγής ερευνών σε παιδιά επιτάσσουν τη χρήση ενεργητικής συναίνεσης των γονέων. Τα επιχειρήματα κατά της χρήσης της ενεργητικής συναίνεσης στις περιπτώσεις έρευνας για Κα-Πα Π συμπεριλαμβάνουν εκτός των άλλων, τη σημαντική μείωση του ποσοστού συμμετοχής, την αύξηση της μεροληψίας του δείγματος και τον αποκλεισμό πληθυσμών υψηλού κινδύνου. Συνεπώς, υπάρχει ο κίνδυνος να μειωθεί η εξωτερική εγκυρότητα¹⁸⁴ καθώς μειώνεται η πιθανότητα τα παιδιά που συμμετέχουν στην έρευνα να είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού των συνομήλικων τους.

Παρατηρείται κατά τη γνώμη μας μια θεμελιακή εσωτερική σύγκρουση ανάμεσα στην πρόθεση μακροπρόθεσμης προστασίας των κακοποιημένων-παραμελημένων παιδιών μέσω των επιδημιολογικών ερευνών αφενός και στην εξασφάλιση ενεργητικής συναίνεσης από τους γονείς που μπορεί να στρέφονται δυνητικά ενάντια σε αυτή την προστασία. Επειδή υπάρχει ασυμβατότητα μεταξύ ενός δράστη γονιού και της πρόθεσής του να επιτρέψει την αποκάλυψη των περιστατικών αυτών, θεωρούμε πως με μια επιχειρηματολογία ανάλυσης «κόστους οφέλους», θα πρέπει να αίρεται σε αυτή την περίπτωση το δικαίωμα των γονιών να αποφασίζουν για το κατά πόσο ένα παιδί θα έχει το δικαίωμα να μιλήσει για αυτά που του συμβαίνουν.

Στις Η.Π.Α. προβλέπεται ήδη η τροποποίηση της διαδικασίας γονικής συναίνεσης, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 45 CFR παρ. 46.408(γ) του υποκεφαλαίου Δ, στο οποίο αναφέρεται ότι «εάν η επιτροπή ηθικής και δεοντολογίας θεωρήσει ότι το ερευνητικό πρωτόκολλο εμπεριέχει συνθήκες ή έχει σχεδιαστεί για

¹⁸⁴ Η εξωτερική εγκυρότητα μιας μελέτης αφορά στο βαθμό στον οποίο τα αποτελέσματα της μελέτης, στην οποία συμμετέχουν συγκεκριμένα άτομα, αποτελώντας το μελετώμενο πληθυσμό, μπορούν να γενικευτούν σε έναν ευρύτερο πληθυσμό

πληθυσμούς στους οποίους η συναίνεση των γονιών ή των κηδεμόνων έρχεται σε αντίφαση με την προστασία των παιδιών (π.χ. Κα-Πα Π), μπορεί να αναθεωρήσει αυτή τη διαδικασία».

**Γ' ΜΕΡΟΣ: ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ**

Ο σχεδιασμός ερευνών για την Κα-Πα Π, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την *ύπαρξη πρωτογενούς υλικού και την επιδημιολογική παρακολούθησή του*. Σε κάθε χώρα οι αναφορές και οι καταγραφές των περιστατικών Κα-Πα Π, βρίσκονται σε συνάρτηση όπως ήδη αναφέρθηκε με το ορίζεται ως Κα-Πα Π σε κάθε χώρα και το ποιοι νόμοι προβλέπονται. Επιπλέον, το ζήτημα της Κα-Πα Π αποτελεί ακόμη και σήμερα συχνά ένα θέμα ταμπού, και ως αποτέλεσμα τόσο οι επαγγελματίες όσο και οι πολίτες να υιοθετούν αμυντική ή παθητική στάση ως προς τα περιστατικά, φαινόμενο που συμβάλλει στη διατήρηση του υψηλού σκοτεινού αριθμού. Δηλαδή, η μειωμένη αυτή κινητοποίηση των επαγγελματιών και των πολιτών, έχουν ως αποτέλεσμα τα ποσοστά της κακοποίησης που αναφέρονται να μην είναι αντιπροσωπευτικά της πραγματικής κατάστασης.

Το Κέντρο για τον Έλεγχο και την Πρόληψη των Ασθενειών (CDC- Centers for Disease Control and Prevention) των ΗΠΑ έκανε μία ολοκληρωμένη και πλήρη πρόταση για την διαμόρφωση συστημάτων καταγραφής και παρακολούθησης της κακοποίησης και παραμέλησης παιδιών¹⁸⁵. Καταρχάς πρότεινε την *υιοθέτηση ενός ενιαίου εννοιολογικού προσδιορισμού της Κα-Πα Π*, και τόνισε την αναγκαιότητα *δημιουργίας ενός συστήματος καταγραφής όπου θα συγκεντρώνονται όλα τα στοιχεία*. Για αυτή τη συγκέντρωση των δεδομένων θα χρησιμοποιούνται όλες οι δυνατές υπάρχουσες πηγές όπως νοσοκομειακά αρχεία ασθενών, αρχεία τμημάτων εκτάκτων περιστατικών, αναφορές της αστυνομίας και του τμήματος ανθρωποκτονιών, ευρήματα από ανασκοπήσεις παιδικών θανάτων και αναφορές από γιατρούς και ιατροδικαστικές εκθέσεις. Επιπλέον, προτείνει την διάκριση των δεδομένων σε

¹⁸⁵ Leeb R.T., Paullozzi L.J., Melanson C., Simon T.R., Arias I., *Child Maltreatment Surveillance. Uniform Definition for Public Health and Recommended Data Elements*, Atlanta, Georgia: Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, 2008

βασικά (θεμελιώδεις πληροφορίες) και εκτεταμένα, καθώς και την κρυπτογράφηση των στοιχείων αυτών για λόγους διασφάλισης του απορρήτου και της ανωνυμίας.¹⁸⁶

«Η οργάνωση και λειτουργία στη χώρα μας ενός Εθνικού Κέντρου Αναφοράς, η καθιέρωση μιας υποχρεωτικής Ενιαίας Φόρμας Δήλωσης- Καταγραφής Κρούσματος και η συνακόλουθη τήρηση ενός Ενιαίου Εθνικού Αρχείου Κρουσμάτων και της τακτικής δημοσίευσης των περιγραφικών στατιστικών- επιδημιολογικών χαρακτηριστικών και των διαχρονικών τάσεων του φαινομένου θα διευκόλυνε και τα κέντρα λήψης αποφάσεων πολιτικής υγείας και πρόνοιας, και τους επαγγελματίες και τους τελικούς χρήστες. Πέραν, δε, των άλλων, η λειτουργία ενός τέτοιου Εθνικού Αρχείου θα ελαχιστοποιούσε το – δυστυχώς σήμερα συχνό- φαινόμενο της πολλαπλής εμπλοκής πολλαπλών φορέων, επαγγελματιών και υπηρεσιών με το ίδιο περιστατικό και, μάλιστα, συχνά με άγνοια κάθε προηγούμενου ιστορικού και των προηγούμενων κλινικών ή διοικητικών ενεργειών των μεμονωμένων περιστατικών.»¹⁸⁷

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας δεν θα μείνουμε στα σημαντικά οφέλη της λειτουργίας Εθνικού Αρχείου στη χώρα μας σε σχέση με την αντιμετώπιση κρουσμάτων Κα-Πα Π και τη χάραξη Αντεγκληματικής Πολιτικής, παρά μόνο στην καθοριστική συμβολή του στο σχεδιασμό αξιόπιστων και έγκυρων ερευνών που συνδέονται με τη δημιουργία του.

¹⁸⁶ Για αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της κακοποίησης και των μορφών της καθώς και το περιεχόμενο των βασικών και εκτεταμένων δεδομένων που πρότεινε το CDC βλέπε: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, *Μελέτη δημιουργίας επιδημιολογικών εργαλείων διαρκούς επιτήρησης της επίπτωσης κρουσμάτων κακοποίησης- παραμέλησης παιδιών*. Υποέργο 4 του Έργου: Προαγωγή της Υγείας και της Ποιότητας Ζωής του Μέλλοντος: Εκπαίδευση και Αγωγή Υγείας για τον Έλεγχο και την Πρόληψη της Παιδικής Κακοποίησης- Παραμέλησης, 2008, 53-57

¹⁸⁷ Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, ό.π., 36

I. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

Στο πλαίσιο της διερεύνησης της υπάρχουσας κατάστασης αναφορικά με την καταγραφή των περιστατικών Κα-Πα Π από τους φορείς στη χώρα μας, αλλά και της διερεύνησης των απόψεων και των εκτιμήσεων των επαγγελματιών που εργάζονται στους διαφόρους φορείς, πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα τριών σταδίων¹⁸⁸. Τα τρία στάδια περιλάμβαναν τη δημιουργία εργαλείου-ερωτηματολογίου, την επικοινωνία με φορείς άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενους στην Κα-Πα Π και τον σχηματισμό ομάδων εργασίας και τη συλλογή δεδομένων από εκπροσώπους Φορέων/ Υπηρεσιών. Οι 19 φορείς και οι υπηρεσίες που συμμετείχαν στις ομάδες εργασίας/ συνεντεύξεις ομαδοποιήθηκαν σε: 1) Υπηρεσίες Υγείας, 2) Υπηρεσίες Πρόνοιας και Παιδικής Προστασίας, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης και 3) Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις. Επίσης, συγκεντρώθηκαν 19 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια.

Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, ανέδειξαν την ύπαρξη σοβαρών ελλείψεων και ανεπαρειών στην αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης Κα-Πα Π, καθώς και στο σύστημα παιδικής πρόνοιας και προστασίας της Ελλάδας. Παρατηρήθηκε 1) έντονη επικάλυψη των αρμοδιοτήτων των φορέων, ακόμη και αν αυτοί ανήκαν σε διαφορετικά συστήματα παροχής υπηρεσιών, 2) απουσία συγκεκριμένης φόρμας καταγραφής των περιστατικών για κάθε φορέα (μόνο το 33% των φορέων χρησιμοποιούσαν συγκεκριμένη φόρμα καταγραφής), και 3) υψηλές διαφοροποιήσεις ως προς τα στοιχεία που κατέγραφε κάθε φορέας. Τα προηγούμενα έχουν ως αποτέλεσμα, τη μη δυνατότητα συγκρισιμότητας των στοιχείων μεταξύ

¹⁸⁸ Βλέπε αναλυτικά: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, ό.π., 90-επ.

τους, καθώς και την αδυναμία συστηματοποίησης των στατιστικών αυτών στοιχείων για τη διατύπωση συμπερασμάτων. *Η μη ύπαρξη και χρήση κοινών κριτηρίων (ορισμοί, μεταβλητές καταγραφής κ.ά.), καθιστά κάθε απόπειρα συγκριτικής εξέτασης των στοιχείων άνευ νόηματος.*

Αναφορικά με την επιστημονική επάρκεια των επαγγελματιών στους διάφορους εμπλεκόμενους φορείς -πέραν των εργαζομένων στις μη κυβερνητικές οργανώσεις οι οποίοι αξιολογήθηκαν λίγο πιο πάνω από τη γραμμή του «μετρίου»-, οι υπόλοιποι επαγγελματίες αξιολογήθηκαν από «κάτω του μετρίου» έως «μέτρια».

Σχετικά με τη δημιουργία ενός Εθνικού Συστήματος Αναφοράς (ΕΣΑ), οι φορείς φάνηκε πως όχι απλά θεωρούν εφικτή τη δημιουργία του αλλά και αναγκαία, γεγονός που δηλώνει πιθανώς τη μελλοντική ένθερμη συμμετοχή τους στο ΕΣΑ, θετική συμμετοχή η οποία αποτελεί και σημαντικό ζητούμενο (παρά την υποχρεωτική του φύση, η θετική στάση των φορέων που θα συμμετέχουν αποτελεί προϋπόθεση για την ομαλή εφαρμογή του).

Ένα σοβαρό μειονέκτημα της επιτήρησης μέσω του ΕΣΑ συγκριτικά με τις επιδημιολογικές μελέτες, είναι ότι καταγράφουν μόνο την «κορυφή του παγόβουνου», δηλαδή μόνο τις αυτο-αναφερόμενες περιπτώσεις. Παρόλα αυτά, θα προσφέρει τη δυνατότητα για μια έστω και «μεροληπτική» θα λέγαμε απεικόνιση του προβλήματος και των παραγόντων κινδύνου που το συνοδεύουν, καθώς και των βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων επιπτώσεων στη ζωή των παιδιών και των οικογενειών τους. Τα προηγούμενα θα συμβάλλουν στο σχεδιασμό και τη διαμόρφωση της πρωτογενούς, δευτερογενούς και τριτογενούς πρόληψης. Επίσης, η σύγκριση των δεδομένων του ΕΣΑ και των επιδημιολογικών μελετών, θα προσφέρει κατά τη γνώμη μας, σημαντικές πληροφορίες και παρατηρήσεις σχετικά με αναδυόμενες αποκλίσεις και αντιθέσεις μεταξύ των δύο, και περαιτέρω δυνατότητες

εξέλιξης των ερευνών στο πεδίο της Κα-Πα Π (για παράδειγμα οι διαφοροποιήσεις στην έκταση του φαινομένου με βάση τις επιδημιολογικές έρευνες και των ποσοστών που προκύπτουν από τις καταγραφές του ΕΣΑ).

Η ανάπτυξη του ΕΣΑ Κα-Πα Π, θα βασιστεί στις παρακάτω αρχές¹⁸⁹: 1) αποδοχή από τους συνεργαζόμενους φορείς και τους/ τις επαγγελματίες, 2) αυστηρή επιλογή των μεταβλητών προς καταγραφή, 3) πιλοτικός έλεγχος και βελτιώσεις του ΕΣΑ, 4) συνεχής αξιολόγηση, βελτίωση και αναβάθμιση του συστήματος. Επίσης, η αξιολόγησή του θα περιλαμβάνει την εκτίμηση χαρακτηριστικών όπως η χρησιμότητά, η απλότητά, η ευελιξία, η αποδοχή, η ευαισθησία και διακριτική ικανότητα ως προς την αναγνώριση της Κα-Πα Π, η αντιπροσωπευτικότητα, η επικαιρότητα, και οι πόροι για τη λειτουργία του.

Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με την καταγραφή των περιπτώσεων, προτείνεται η δημιουργία μιας μονάδας καταγραφής που θα κωδικοποιείται στο σύστημα με βάση το τρίπτυχο παιδί-οικογένεια-αναφορά. Η ηλεκτρονική του εφαρμογή, θα προβαίνει σε αυτόματη αναζήτηση προηγούμενων εγγραφών, ταυτοποιώντας το παιδί ή την οικογένεια, με βάση τα πρώτα στοιχεία που θα εισάγονται στο σύστημα από τον/ την επαγγελματία στη βάση¹⁹⁰.

Αυτή τη στιγμή είναι σε εξέλιξη από το ΙΥΠ το πρόγραμμα με τίτλο «Ολοκληρωμένη Προσέγγιση για τη Διερεύνηση, Διάγνωση και Διαχείριση Περιστατικών Κακοποίησης & Παραμέλησης Παιδιών {Κωδικός MIS 372071}»¹⁹¹, το οποίο ανάμεσα σε άλλα στοχεύει στην καθιέρωση του Εθνικού Πρωτοκόλλου Διερεύνησης, Διάγνωσης & Διαχείρισης Κα-Πα Π και στην τήρηση ενός Ενιαίου Αρχείου Κρουσμάτων μέσω του ΕΣΑ ΚαΠα-Π.

¹⁸⁹ Wolfe D.A., Yuan L., *Health Canada. A conceptual and epidemiological framework for child maltreatment surveillance*, Ottawa, Minister of Public Works and Government Services Canada, 2001

¹⁹⁰ Αναλυτικότερα βλέπε: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, ό.π., 145 επ.

¹⁹¹ <http://www.esa-kapa-p.gr/?q=node/88>

II. Η ΧΡΗΣΗ ΜΕΙΚΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΟΥ

Το αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών είναι σύνθετο και πολυδιάστατο. Υποστηρίχθηκε ήδη από το 1960¹⁹² πως η ποσοτική και η ποιοτική μέθοδος δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας, και προτάθηκε η χρήση μεικτών μεθόδων, σε ένα εύρος επιστημονικών πεδίων (μεταξύ άλλων Κοινωνιολογία, Εγκληματολογία, Κοινωνική Ψυχολογία). Ένας ιδιαίτερα εύστοχος επιστημολογικός ορισμός για τη μεικτή μέθοδο έρευνας δόθηκε από τον Creswell¹⁹³ και διατυπώνεται ως εξής:

«Η μεικτή μέθοδος έρευνας είναι μια ερευνητική διαδικασία που χρησιμοποιείται για να απαντήσει ένα ερευνητικό ερώτημα, στο οποίο μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση μπορεί να δοθεί με τη χρήση πολλαπλών μεθόδων. Σ'αυτές τις πολλαπλές μεθόδους λαμβάνονται υπόψη τόσο η κουλτούρα, όσο και το πλαίσιο, καθώς και η μέτρηση, αναγνωρίζοντας κατ'αυτό τον τρόπο ότι διαφορετικοί τύποι ερωτημάτων απαιτούν διαφορετικά είδη ερωτήσεων. Κατά τη χρήση των πολλαπλών αυτών μεθόδων αποδεχόμαστε την υπόθεση ότι ούτε η ποσοτική ούτε η ποιοτική έρευνα μπορεί από μόνη της να αντιμετωπίσει επαρκώς τα προβλήματα του ερευνητικού ερωτήματος. Επίσης, η χρήση αυτών των πολλαπλών μεθόδων είναι σκόπιμη και συστηματική και συνήθως πλαισιώνεται από μια θεωρία και μια σιωπηρή κοσμοθεωρία».

Η μεικτή μέθοδος στοχεύει στην ελαχιστοποίηση των αδυναμιών της κάθε μεθόδου και στη διεύρυνση της ισχύς τους. Η χρήση της μεικτής μεθόδου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στη διερεύνηση σύνθετων ερευνητικών ερωτημάτων, αλλά

¹⁹²Campbell D.T., Fiske D., «Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimodel matrix», *Psychology Bulletin*, 56, 1959, 81-105

¹⁹³ Creswell J., «Introduction to mixed methods Research», *CAQD Conference*, Phillips University Marburg, 2012

απαιτεί υψηλές δεξιότητες από την πλευρά του ερευνητή, χρήσης τόσο των ποσοτικών αλλά και των ποιοτικών μεθόδων. Τέλος, προϋποθέτει περισσότερο χρόνο και υψηλότερο κόστος.¹⁹⁴

Ο συνδυασμός μεθόδων θεωρήθηκε πως μπορεί να αποτελέσει μια περισσότερο ολοκληρωμένη πρόταση, συγκριτικά με τη χρήση των υπαρχόντων ερευνητικών σχεδιασμών στο ερευνητικό πεδίο της Κα-Πα Π. Συγκεκριμένα η Jeanne Bertolli και οι συνεργάτες της, από τις ΗΠΑ, πρότειναν έναν μεικτό ερευνητικό σχεδιασμό, με απώτερο στόχο να προσπελαστούν οι υπάρχοντες περιορισμοί από την χρήση των έως τότε σχεδιασμών, οικολογικών, περιπτώσεων με ομάδες ελέγχου, χρονικής στιγμής και κοορτής ή γενιάς.¹⁹⁵

Η προτεινόμενη αυτή έρευνα περιλαμβάνει τέσσερις φάσεις, συνδυάζοντας στοιχεία από σχεδιασμούς χρονικής σειράς, κοορτής, περιπτώσεων με ομάδα ελέγχου και μελέτες παρέμβασης.

Στην πρώτη φάση της έρευνας (χρονικής στιγμής/ cross sectional), μέσω τυχαίας δειγματοληψίας, θα επιλεγούν 10.000-15.000 ενήλικες νεαρής ηλικίας, από διαφορετικές πόλεις, ώστε να διαφέρουν ως προς τα γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά. Τα άτομα αυτά θα υποβληθούν σε συνεντεύξεις σε σχέση με την ύπαρξη ή μη κακοποίησης στην παιδική ηλικία, πιθανούς παράγοντες κινδύνου, καθώς και στάσεις/ συμπεριφορές απέναντι στα παιδιά τους ή τον τρόπο που σκέφτονται την ανατροφή των παιδιών σε περίπτωση που γίνουν γονείς.¹⁹⁶

Στην δεύτερη φάση, θα γίνει επιλογή μιας ομάδας από τους νεαρούς ενήλικες της πρώτης φάσης, οι οποίοι είναι ήδη γονείς, με στόχο μια μελέτη κοορτής. Η

¹⁹⁴ Ηλιού Κ., Σπυροπούλου Ν., «Η μεικτή μέθοδος έρευνας: Ο συνδυασμός των μεθόδων στις κοινωνικές επιστήμες» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 320-331

¹⁹⁵ Bertolli J., Morgenstern H., Sorenson S., «Estimating the occurrence of child maltreatment and risk-factor effects: benefits of a mixed-design strategy in epidemiologic research», *Child Abuse and Neglect*, 19, 8, 1995, 1007 επ.

¹⁹⁶ Bertolli J., Morgenstern H., Sorenson S., ό.π., 1011

μελέτη αυτή θα έχει στόχο τη διερεύνηση της έκτασης της Κα-Πα Π, στα παιδιά των ενηλίκων αυτών. Οι οικογένειες αυτές θα παρακολουθούνται για διάστημα κάποιων ετών, με χορήγηση αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων ή τηλεφωνικών συνεντεύξεων, για την απόκτηση πληροφοριών σχετικά με αλλαγές που έχουν συμβεί από την αρχή της έρευνας. Η επιλογή των σειρών θα μπορούσε να βασίζεται και σε μία ομάδα υψηλού κινδύνου, στην οποία οι γονείς θα έχουν υποστεί κακοποίηση σε παιδική ηλικία (πληροφορία που θα υπάρχει από την πρώτη φάση), και σε μία, όπου οι γονείς δεν έχουν αναφέρει ιστορικό κακοποίησης των ίδιων ως παιδιά.

Σε αυτό το στάδιο, τόσο οι γονείς όσο και τα παιδιά, θα δώσουν πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη κακοποίησης, πιθανών παραγόντων κινδύνου, μακροπρόθεσμων συνεπειών συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης παραβατικής συμπεριφοράς, διαπροσωπικών προβλημάτων κ.ά. (έρευνα χρονικής στιγμής, 2^η γενιά).

Στο τέταρτο και τελευταίο στάδιο, λόγω και των χρόνων που θα έχουν μεσολαβήσει θα έχουν προκύψει καινούργιες υποθέσεις. Για τη μελέτη των υποθέσεων αυτών, μπορεί να γίνει μελέτη περιπτώσεων σε σύγκριση με ομάδα ελέγχου (περιπτώσεις που δεν υπήρξε κακοποίηση), με τυχαία δειγματοληψία από τα υποκείμενα της τρίτης φάσης.

Ο παραπάνω σχεδιασμός, θα επιτρέψει ανάμεσα σε άλλα την μακροπρόθεσμη παρατήρηση του φαινομένου, τον εντοπισμό ποικίλων παραγόντων κινδύνου σε σχέση με τις συνέπειες, τον υπολογισμό της επίπτωσης και του επιπολασμού, τις επιπτώσεις της διαγενεαλογικής μεταβίβασης και τα χαρακτηριστικά της. Όμως, έχει υψηλές απαιτήσεις κόστους και προσωπικού, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Τέλος, μία σημαντική «παρεμβαίνουσα» μεταβλητή στο σχεδιασμό, αποτελεί και η

επίδραση του παρατηρητή («observer effect»), η οποία δύναται να τροποποιήσει σε κάποιο βαθμό την αυθόρμητη συμπεριφορά των ατόμων.¹⁹⁷

III. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

Μία βασική προϋπόθεση διεξαγωγής συνεντεύξεων σε θύματα κακοποίησης, παιδιά ή ενήλικες που στο παρελθόν είχαν υποστεί κακοποίηση, είναι η διασφάλιση της προστασίας και της ασφάλειας του συμμετέχοντα. Το ίδιο ενδιαφέρον δεν έχει συγκεντρώσει και η συναισθηματική προστασία του ερευνητή, από το δευτερογενές τραύμα της κακοποίησης κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Η διεξαγωγή συνεντεύξεων με θύματα κακοποίησης, μπορεί να παρουσιάσει έντονες δυσκολίες και προκλήσεις για τον ερευνητή. Όμως, η σε βάθος συνέντευξη, αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο της ποιοτικής έρευνας, επιτρέποντας στα άτομα, αλληλεπιδρώντας με τους ερευνητές, να αφηγηθούν τις εμπειρίες τους με την δική τους φωνή¹⁹⁸. Ερευνητές¹⁹⁹ που χρησιμοποιούν ποιοτική μεθοδολογία, υποστηρίζουν πως ο συνεντευκτής θα πρέπει να διατηρεί μια ισορροπία ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και στην ευαισθησία, για τη διασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής αξιοπιστίας στην ανακάλυψη της καινούργιας γνώσης που αποκτάται από τα νέα δεδομένα. Η διασφάλιση αυτής της αποστασιοποίησης είναι ιδιαίτερα δύσκολη, τόσο λόγω της ευαισθησίας του θέματος²⁰⁰ αλλά και του συναισθηματικού υλικού που αναδύεται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης²⁰¹. Αντίθετα, διανοούμενοι

¹⁹⁷ Bertolli J., Morgenstern H., Sorenson S., ό.π., 1012-13

¹⁹⁸ Warr D., «Stories in the flesh and voices in the head: Reflections on the context and impact of research of research with disadvantaged populations», *Qualitative Health Research*, 14, 2004, 578-587

¹⁹⁹ Strauss A., Corbin J., *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory*, USA, Sage, Thousand Oaks, 1998

²⁰⁰ Rager K., «Self care and the qualitative researcher: When collecting data can break your heart», *Educational Researcher*, 34, 2005, 23-27

²⁰¹ Gilbert K., Why are we interested in emotion? In the *emotional nature of qualitative research*, Gilbert K (ed.). CRC Press LLC, Boca Raton, 2001, 3-17

του φεμινιστικού χώρου έχουν διατυπώσει τις ενστάσεις τους περί της ουδετερότητας και της αποστασιοποίησης κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς θεωρούν ότι μέσω της αλληλεπίδρασης του ερευνητή με τον συμμετέχοντα και τη διάρθρωση των συναισθηματικών και διανοητικών ανταποκρίσεων του ερευνητή, είναι δυνατό να προκύψουν πολύ γόνιμα και δημιουργικά αποτελέσματα, και μια περισσότερο ολοκληρωμένη κατασκευή γνώσης και νοήματος²⁰².

Κατά τη γνώμη μας, η χρησιμοποίηση του συναισθηματικού στοιχείου κατά την ερευνητική διαδικασία είναι απαραίτητη, καθώς αποτελεί εργαλείο κατανόησης. Η οικοδόμηση του δυτικού κόσμου στα θεμέλια του ορθολογισμού, δεν συμβάλλει σε μια ολοκληρωμένη κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας. Όμως, όταν αναφερόμαστε στη χρησιμοποίηση του συναισθηματικού στοιχείου, δεν εννοούμε την έντονη συναισθηματική φόρτιση του ερευνητή, παρά την ικανότητά του να αντιλαμβάνεται πώς τον κάνει ο συνομιλητής του κάθε φορά να αισθάνεται και πώς αυτό μπορεί να ερμηνεύεται με στόχο της κατανόηση του ατόμου και των λεγομένων του.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ζητούμενο στη διεξαγωγή συνεντεύξεων για την Κα-Πα Π, αποτελεί κατά κύριο λόγο η προστασία του παιδιού. Όμως, θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη και η προστασία του ερευνητή, από το δευτερογενές τραύμα της κακοποίησης κατά τη διάρκεια της έρευνας. Οι ερευνητές που μελετούν ευάλωτους πληθυσμούς όπως τα κακοποιημένα παιδιά, αντιμετωπίζουν τη συνεχή έκθεση σε ένα συναισθηματικά πολύ επώδυνο υλικό, το οποίο μπορεί να επιφέρει στον ερευνητή σωματικές ή συναισθηματικές συνέπειες. Για την ελαχιστοποίηση

²⁰² Blakely K., «Reflections on the role of emotion in feminist research», *International Journal of Qualitative Methods*, 6, 2007, 1-7, Lillrank A., «The tension between talk and covert emotions in illness narratives: transitions from clinician to researcher», *Culture, Medicine and Psychiatry*, 26, 2002, 111-127

των οδυνηρών αυτών συνεπειών, ο ερευνητής θα πρέπει πριν τη διεξαγωγή της έρευνας να έχει προετοιμαστεί επαρκώς, πρακτικά και συναισθηματικά, αλλά και κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, να είναι ευέλικτος στην υιοθέτηση νέων στρατηγικών αντιμετώπισης των προκλήσεων όπου αυτό είναι αναγκαίο.

Ένα από τα βασικότερα εργαλεία του ερευνητή κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ιδιαίτερα με θύματα κακοποίησης, είναι η ενσυναίσθηση, δηλαδή η ικανότητά του να νιώθει το πώς αισθάνεται ο συνομιλητής του, όχι σε ένταση αλλά σε ποιότητα συναισθήματος²⁰³. Ο ερευνητής οφείλει να αντιμετωπίζει τις άρρητες συναισθηματικές ανάγκες του ερωτώμενου με δεκτικότητα, ευαισθησία και ανθρώπινη συμπάθεια.²⁰⁴ Επίσης, η πρακτική προετοιμασία του ερευνητή για την ελαχιστοποίηση του άγχους, πρέπει να περιλαμβάνει την κατάλληλη εκπαίδευση για τον πληθυσμό, καθώς και τη διασφάλιση υποστήριξης και εποπτείας²⁰⁵. Επιπλέον, είναι σημαντικό κατά τη διάρκεια επεξεργασίας των δεδομένων, να υπάρχει επαρκής χρόνος για τον συνεντευκτή ώστε να είναι εφικτή η διαχείριση των συναισθημάτων που προκύπτουν από την ανάλυση του υλικού²⁰⁶. Κάποιοι ερευνητές²⁰⁷ πρότειναν ως βοηθητικό για την αποφόρτιση των ερευνητών, το μοίρασμα της ερευνητικής εμπειρίας με την οικογένεια και τους φίλους, γεγονός που έλαβε, δικαιολογημένα κατά την άποψή μας, έντονες κριτικές²⁰⁸. Τα κύρια επιχειρήματα αυτών των κριτικών αφορούσαν την προστασία των ιδιωτικών δεδομένων των συμμετεχόντων, αλλά και την αποφυγή της ψυχικής φόρτισης που μπορεί να επέλθει στα άτομα αυτά.

²⁰³ Rothschild B., Rand M., *Help the helper*, New York, Norton and Company Inc, 2006, 10

²⁰⁴ Bourdieu P., «Comprendre», στο Bourdieu P. (sous la direction), *La misere du monde*, Paris, Seuil, 1993, 903-925

²⁰⁵ Bell H., Kilkarni S., Dalton L., «Organizational prevention of vicarious trauma», *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 84, 2003, 463-470

²⁰⁶ Coles J., Mudaly N., *Staying safe: Strategies for qualitative child abuse researchers*, *Child Abuse Review*, 19, 2010, 65

²⁰⁷ Dickson-Swift V., James E., Kippen S., Liamputtong P., «Risk to researchers in qualitative research in sensitive topics: Issues and strategies», *Qualitative Health Research*, 18, 2008, 133-144

²⁰⁸ Coles J., Mudaly N., ό.π.

Είναι απαραίτητο, καθώς η μεθοδολογία και οι συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας για την Κα-Πα Π βελτιώνονται ολοένα και περισσότερο, να υπάρχει και η αρμόζουσα προσοχή για τη θέση του ερευνητή και τη συναισθηματική του ασφάλεια, ώστε ο ίδιος να καταφέρει να πραγματοποιήσει το έργο του διατηρώντας υψηλά κριτήρια ποιότητας. Διότι, σε περίπτωση που ο συνεντευκτής δεν μπορεί να διαχειριστεί συναισθηματικά το υλικό που αναδύεται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την άρτια διεξαγωγή της έρευνας.

IV. ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ

1. Η χρήση εικονικών μεθόδων στην έρευνα με παιδιά

Οι αναδρομικές έρευνες με ενήλικους που έχουν υποστεί κακοποίηση, θεωρούμε πως παρουσιάζουν σημαντικά μειονεκτήματα συγκριτικά με τα πλεονεκτήματά τους, και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη πως οι αφηγήσεις ενήλικων θυμάτων κακοποίησης, ενδέχεται να διαφοροποιούνται σημαντικά στο πέρασμα του χρόνου. Παράλληλα με την επιδημιολογική παρακολούθηση της έκτασης του φαινομένου, των κεντρικών χαρακτηριστικών και τάσεών του, η μεγαλύτερη δυνατή εμβάθυνση και κατανόηση του προβλήματος θα επέλθει από τη μελέτη περιπτώσεων παιδιών με χρήση ομάδων ελέγχου. Όμως, τα παιδιά, ειδικά τα συχνά τραυματισμένα από την κακοποίηση παιδιά, δεν θα πρέπει να γίνονται θυσία στο βωμό της έρευνας, για αυτό *θα πρέπει να διασφαλίζονται λιγότερο απειλητικές μέθοδοι από τις λεκτικές συνεντεύξεις, με στόχο την αποφυγή της επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης*. Οι προτεινόμενες μέθοδοι αφορούν τη χρήση προβλητικών τεχνικών, και ιδιαίτερα αυτή της ζωγραφικής.

Η χρήση εικονικών (ζωγραφική) ή άλλων δημιουργικών τεχνικών (φωτογραφία, χειροτεχνία κ.ά.), ως μέρος της διαδικασίας συνέντευξης με παιδιά²⁰⁹, δίνει στα τελευταία τη δυνατότητα μιας περισσότερο προσφιλούς και λιγότερο απειλητικής διαδικασίας. Η διαδικασία μιας λεκτικής συνέντευξης για έναν ενήλικα, μπορεί να μοιάζει απολύτως συμβατή με τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες του, όμως όσο προσαρμοσμένη και να είναι λεκτικά μια συνέντευξη, δεν αποτελεί πάντα στον ίδιο βαθμό μια οικεία διαδικασία και για τα παιδιά. Η χρήση εικονικών και άλλων art-based τεχνικών, μπορούν να εκμαιεύσουν από τα παιδιά πληροφορίες, που δύσκολα μπορούν να αποκτηθούν μέσω χρήσης των υπαρχόντων μεθόδων που έχουν αναπτυχθεί για ενήλικες²¹⁰. Εκτός από τα οφέλη που μπορεί να έχουν οι τεχνικές αυτές ως μέθοδοι συλλογής πληροφοριών, διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ του ερευνητή και του παιδιού και ενδυναμώνουν το παιδί καθ'όλη τη διαδικασία²¹¹. Τα κακοποιημένα παιδιά μπορεί να παρουσιάζουν ελλείψεις στην ικανότητά τους να λεκτικοποιούν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους γύρω από την κακοποιητική πράξη²¹². Οι ζωγραφιές αποτελούν έναν αποτελεσματικό τρόπο για να τη δημιουργία οικείου κλίματος κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, καθώς η εικαστική διεργασία βιώνεται από το παιδί σαν παιχνίδι και μειώνει το άγχος του, καθώς νιώθει πως δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση. Επίσης, ένα σημαντικό στοιχείο της χρήσης προβλητικών τεχνικών είναι πως δύσκολα κάποιος μπορεί να προσποιηθεί χρησιμοποιώντας τες, σε αντίθεση με τη χρήση του λόγου²¹³.

²⁰⁹ Driessnack M., Furukawa R., «Arts-based data collection techniques used in child research», *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 17, 2011, 3-9

²¹⁰ Darbyshire P., MacDougall C., Schiller W., «Multiple methods in qualitative research with children: More insight or just more?», *Qualitative Research*, 5, 4, 2005, 417-436, Driessnack M., «Draw-and-tell conversations with children about fear», *Qualitative Health Research*, 16, 19, 2006, 1414-1435

²¹¹ White A., Bushin N., Carpena-Mendez F., NiLaoire C., «Using visual methodologies to explore contemporary Irish childhoods», *Qualitative Research*, 10, 2, 2010, 143-158

²¹² Peterson L.W., Hardin M., *Children in Distress: A guide for screening children's art*, New York, Norton, 1997

²¹³ Groth-Marnat G., *Handbook of psychological assessment*, 3rd edn., New York, Wiley, 1997

Ένα χαρακτηριστικό που προκύπτει από μια ψυχοδυναμικού τύπου οπτική, είναι η υπερβολική χρήση της προβολής ως αμυντικού μηχανισμού από τα ΚΑ-ΠΑ Π²¹⁴. Η χρήση αυτή της προβολής αποτελεί και το βασικό εργαλείο των προβλητικών τεχνικών, και συγκεκριμένα της ζωγραφικής. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών δεκαετιών, υπάρχουν λίγες μελέτες αναφορικά με τη συνεισφορά των προβλητικών τεχνικών στην ανίχνευση της σεξουαλικής και της σωματικής κακοποίησης, και καμία μελέτη για το ρόλο τους στην αναγνώριση της συναισθηματικής κακοποίησης. Η πλειονότητα αυτών των ερευνών είχαν ως στόχο την εκτίμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και συγκριτικά πολύ λιγότερες την εκτίμηση της σωματικής.²¹⁵

Τα αποτελέσματα των ερευνών είναι αντιφατικά. Υπάρχουν έρευνες που προτείνουν πως οι προβλητικές τεχνικές μπορούν να αναγνωρίσουν παιδιά που έχουν κακοποιηθεί σεξουαλικά ή σωματικά από τα μη θύματα²¹⁶, μπορούν να ξεχωρίσουν παιδιά με ιστορικό σεξουαλικής κακοποίησης από παιδιά που δεν έχουν αντίστοιχο παρελθόν²¹⁷, και μπορούν επιτυχώς να αποκαλύψουν ασυνείδητο υλικό.

218

Αντίθετα, υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν γραφικοί δείκτες ή scoring systems²¹⁹, που να παρέχουν επαρκή εμπειρικά δεδομένα ώστε να ενισχύσουν τη χρήση προβλητικών εργαλείων στην ανίχνευση της σεξουαλικής ή

²¹⁴Green A., «Psychopathology of Abused Children», *Journal of American Academy of Child Psychiatry*, 17, 1, 1978, 92-103

²¹⁵Allen B. and Tussey C., «Can projective drawings detect if a child experienced sexual or physical abuse? A systematic review of the controlled research», *Trauma Violence Abuse*, 13, 2, 2012, 97-111

²¹⁶Burgess, A. W., and Hartman, C. R., «Children's drawings», *Child Abuse & Neglect*, 17, 1993, 161-168, Cohen-Liebman, M. S. (1995), «Drawings as judiciary aids in child sexual abuse litigation: A composite list of indicators», *Arts in Psychotherapy*, 22, 1995, 475-483

²¹⁷West M.M. (1998), «Meta-analysis of studies assessing the efficacy of projective techniques in discriminating child sexual abuse», *Child abuse and Neglect*, 22, 11, 1998, 1163

²¹⁸Manning, T. M., «Aggression depicted in abused children's Drawings», *Arts in Psychotherapy*, 14, 1987, 15-24

²¹⁹Murrie D., Martindale D.A. and Epstein M., «Unsupported assessment techniques in child sexual abuse evaluations». In K. Kuehnle and M. Connel (Eds), *The evaluation of child sexual abuse allegations: A comprehensive guide to assessment and testimony*. Hoboken, NJ: John Wiley, 2009

της σωματικής κακοποίησης²²⁰. Ενδιάμεσα, υπάρχουν και έρευνες οι οποίες δεν έχουν αποφανθεί υπέρ ή κατά της χρήσης προβλητικών τεχνικών²²¹. Ο μεγάλος όγκος ερευνών με αμφίβολα αποτελέσματα²²², συνηγορεί υπέρ της δημιουργίας ενός περισσότερο αποτελεσματικού battery test με στόχο την διασφάλιση υψηλότερων δεικτών αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Σε κάθε περίπτωση, είναι σημαντικό να τονιστεί πως ο ερευνητής ο οποίος θα κάνει χρήση τέτοιων τεχνικών, θα πρέπει να έχει θεωρητική και εμπειρική κατανόηση του εικονικού μέσου, ώστε να χρησιμοποιήσει το εργαλείο αυτό αποτελεσματικά²²³.

Ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα της χρήσης των εικονικών μεθόδων ως τεχνικών *ανίχνευσης* της Κα-Πα Π., η χρήση τους θα αποτελέσει ένα πολλά υποσχόμενο εργαλείο στην μεθοδολογική φαρέτρα των ερευνητών μέσω της συμβολής τους στα παρακάτω: δημιουργία φιλικού προς τα παιδιά κλίματος, ενίσχυση δημιουργίας σχέσης εμπιστοσύνης με το παιδί, υιοθέτηση μιας μη λεκτικής συμβολικής γλώσσας περισσότερο οικείας στα παιδιά, διερεύνηση σκέψεων και συναισθημάτων των παιδιών μέσω ερωτήσεων σχετικών με το υλικό που αναδύεται στις εικόνες, και τέλος, ανάδυση πληροφοριών σχετικών με την κακοποίηση οι οποίες μπορεί να έχουν διαφύγει από την προσοχή του ερευνητή αλλά είναι πολύ σημαντικές για τα παιδιά.

²²⁰ Allen & Tussey, ό.π.

²²¹ Trowbridge M.M., «Graphic indicators of sexual abuse in children's drawings: A review of the literature», *Arts in Psychotherapy*, 22, 1995, 485-493, Veltman M.W.M. and Browne K.D., «The assessment of drawings from children who have been maltreated: A systematic review», *Child Abuse Review*, 11, 2002, 19-37

²²² Veltman M.W.M., «An evaluation of favorite kind of day drawings from physically maltreated and non-maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, 24, 10, 2000, 1249-1255, Williams S, Wiener J. and MacMillan H., «Build-a-Person technique: an examination of the validity of human-figure features as evidence of childhood sexual abuse», *Child Abuse and Neglect*, 29, 2005, 701-713

²²³ Harrison B., «Seeing health and illness worlds – using visual methodologies in sociology of health illness: A methodological review», *Sociology of Health and Illness*, 24, 6, 2002, 856–72

Ο συνδυασμός εικονικών και λεκτικών μεθόδων αποτελεί κατά τη γνώμη μας το μέλλον της έρευνας για την Κα-Πα Π., με όλες τις δυσκολίες και τις ενστάσεις που εγείρονται γύρω από τη χρήση αυτών των μεθόδων.

2. Κατευθυντήριες γραμμές για συνεντεύξεις με ανηλίκους

Για την ελαχιστοποίηση του κινδύνου δευτερογενούς θυματοποίησης, απαιτούνται κατά την επαφή με το παιδί και τη διαδικασία των συνεντεύξεων, εξειδικευμένες γνώσεις και ευαισθησία, ώστε οι επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή με τον ανήλικο να ασκήσουν το ρόλο τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο²²⁴.

Κρίνεται απαραίτητη η διεξαγωγή σεμιναρίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων, στους επαγγελματίες εκείνους που μέρος των καθηκόντων τους είναι και η επαφή με ανήλικα θύματα. Η εκπαίδευση αυτή θα έχει ως βασικούς στόχους τη μείωση της δευτερογενούς θυματοποίησης και την αύξηση της αξιοπιστίας τους. Επίσης, προτείνεται η χρήση και από τους Έλληνες ειδικούς που διεξάγουν έρευνες και δικανικές συνεντεύξεις σε ανηλίκους, του πρωτοκόλλου *NICHD*²²⁵, το οποίο αποτελεί την πιο αποτελεσματική τεχνική συνέντευξης (εφόσον πραγματοποιηθεί η στάθμισή του στην Ελλάδα). Η χρήση του *NICHD*, αυξάνει την ποιότητα των πληροφοριών που αποκτούνται και την πιθανότητα οι παρεμβάσεις που γίνονται να είναι κατάλληλες²²⁶.

²²⁴ Bruck M. and Ceci S.J., «Amicus brief for the case of New Jersey v. Margaret Kelly Michaels presented be committee of concerned social scientists», *Psychology Public Policy, and Law*, 1, 1995, 272-322

²²⁵ Αναλυτικότερα βλέπε: <http://nichdprotocol.com/>, 15/12/2014, 12:51 μμ

²²⁶ Lamb M., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. and Horowitz D., «Structured forensic interview protocols improve the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the *NICHD* Investigative Interview Protocol», *Child Abuse and Neglect*, 31, 2007, 1201-1231

Κάποιες γενικότερες οδηγίες για τις συνεντεύξεις σε ανήλικους μπορούν τα συνοψιστούν ως εξής²²⁷:

🌈 Αναπτυξιακή ευαισθησία: θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ηλικία του παιδιού, ώστε η γλώσσα που χρησιμοποιείται να μην είναι πολύ σύνθετη ώστε να μπορούν τα παιδιά να καταλάβουν το περιεχόμενο της ερώτησης, και να μην διεξάγουν τη συζήτηση σαν να επρόκειτο για ενήλικες.

🌈 Διατύπωση ερωτήσεων: οι ερωτήσεις πρέπει να είναι συμβατές με το γλωσσικό επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού. Το επίπεδο αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό κατά το στάδιο της δημιουργίας σχέσης με το παιδί (αν χρησιμοποιεί δηλαδή ποικιλία λέξεων ή έχει περιορισμένο λεξιλόγιο, αν χρησιμοποιεί σωστά τους χρόνους, αν ο λόγος του στο σύνολο είναι αναπτυγμένος κ.ά.)

🌈 Περιεχόμενο ερωτήσεων: το περιεχόμενο πρέπει να είναι σε συνάρτηση με τη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού. Για παράδειγμα, τα παιδιά που δεν έχουν ακόμη κατακτήσει την έννοια της μέτρησης, δεν μπορούν να ερωτηθούν πόσες φορές συνέβη ένα γεγονός. Επιπλέον, τα παιδιά σχολικής ηλικίας αντιμετωπίζουν περιορισμούς σχετικά με τις μονάδες μέτρησης (κιλά, ώρες, μέρες κ.ά.). Οι ερωτήσεις πρέπει να είναι σύντομες, απλές γραμματικά, να γίνεται χρήση απλών χρόνων, να αποφεύγονται σύνθετες λέξεις οι οποίες μπορεί να μη γίνουν αντιληπτές από το παιδί, να προτιμάται η χρήση αντίστοιχων απλών όρων στη θέση των νομικών ή άλλης ορολογίας και η χρήση της ενεργητικής φωνής.

🌈 Αντικειμενικότητα: είναι ιδιαίτερα σημαντικό ο ενήλικος να παραμένει ουδέτερος. Κατά την διάρκεια της συνέντευξης/ κατάθεσης/ πραγματογνωμοσύνης πρέπει να δημιουργείται μια ατμόσφαιρα, μη ενοχοποιητική, εκφοβιστική ή υποκριτική αλλά θετική και μη κριτική.

²²⁷ Αναλυτικότερα βλέπε: Saywitz K. and Camparo L., Interviewing child witnesses: a developmental perspective, *Child Abuse and Neglect*, V.22, N. 8, 1998, 826-834

✚ Μείωση πιθανότητας υποβολής (suggestibility): χρήση μη καθοδηγητικών ερωτήσεων στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, και αποφυγή ερωτήσεων που έχουν δυνατές απαντήσεις τα μονολεκτικά ναι ή όχι. Αντίθετα να προτιμούνται ερωτήσεις του τύπου: «ποιος, που, τι».

✚ Μείωση της αγωνίας των παιδιών: Η επίτευξη θετικής σχέσης είναι σημαντική εκτός των άλλων και για την ανακούφιση του άγχους των παιδιών κατά την συνέντευξη, όπως επίσης και η χρήση φράσεων που δηλώνουν ενσυναίσθηση (empathy) εκ μέρους του ενήλικου, και μεταφέρουν στο παιδί το μήνυμα ότι ο ενήλικος καταλαβαίνει τι περνάει και πώς νιώθει το παιδί (π.χ. «καταλαβαίνω πως σου προκαλεί άγχος το να μιλάς σε ένα ξένο» κ.ά.). Επιπλέον, με στόχο τη μείωση του άγχους των παιδιών, οι ενήλικες μπορούν να εξηγήσουν επιγραμματικά στο παιδί τι πρόκειται να τους ζητηθεί κατά τη διάρκεια της κατάθεσης.

✚ Ευελιξία: Οι ενήλικες θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη ότι πέρα από τους ηλικιακούς παράγοντες, κάθε παιδί είναι διαφορετικό ως προς την ιδιοσυγκρασία του, τον τρόπο που σχετίζεται με τους άλλους και την προσαρμογή του σε δύσκολες συνθήκες, τα οποία μπορεί να επηρεάσουν την ανάκληση οδυνηρών ή τραυματικών συμβάντων. Ο ενήλικος οφείλει να επιδεικνύει ευελιξία στις διαφορετικές ανάγκες κάθε παιδιού.

✚ Ερμηνεία απαντήσεων: τόσο η ηλικία όσο και τα ιδιαίτερα κάθε φορά χαρακτηριστικά και οι ανάγκες του παιδιού, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη (άρνηση του γεγονότος, υψηλό άγχος, επιθετικότητα προς το γονέα, ύπαρξη κατάθλιψης ή απόσυρσης, ύπαρξη νοητικής στέρησης ή μαθησιακών δυσκολιών κ.ά.). Οι ενήλικες οφείλουν να είναι προσεκτικοί ως προς τις ερμηνείες τους με βάση το πλέγμα των παραγόντων που παρουσιάζονται προς αξιολόγηση.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ.²²⁸ 40.000.000 παιδιά από 0-14 ετών χρειάζονται υγειονομική περίθαλψη εξ αιτίας κακοποίησης ή παραμέλησης, ενώ υπολογίζεται ότι 1-2 παιδιά στα 10.000, κάτω των 5 ετών, πεθαίνουν κάθε χρόνο εξ αιτίας αυτής της μορφής βίας. Η σοβαρότητα του φαινομένου είναι τέτοια, που χρήζει ανάληψης άμεσων και αποτελεσματικών στρατηγικών αντιμετώπισης. Γιατί όμως η έρευνα της Κα-Πα Π είναι τόσο καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση του φαινομένου και τι αποκομίσαμε από τη βιβλιογραφική έρευνα της παρούσας εργασίας;

Όπως τονίζεται από την υπ' αριθ. (66)18 απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης επί της συνεργασίας στον τομέα της εγκληματολογικής έρευνας, *μια λογική αντεγκληματική πολιτική πρέπει σ' όλο το μέτρο του δυνατού να λαμβάνει υπόψη τα αποτελέσματα της εγκληματολογικής έρευνας*. Κατά την καθηγήτρια κυρία Τσίτουρα²²⁹, η εγκληματολογική έρευνα 1) βρίσκεται στην υπηρεσία της αντεγκληματικής πολιτικής, «φωτίζοντας με τα αποτελέσματά της τις διάφορες όψεις των προβλημάτων που πρέπει να αντιμετωπιστούν», αλλά και 2) «μελετά την κατάστρωση και εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής και τις επιπτώσεις της στο φαινόμενο της εγκληματικότητας». Για την καταλυτική σημασία της έρευνας στην εγκληματολογία η ομότιμη καθηγήτρια κυρία Σπινέλλη²³⁰ αναφέρει πως, *η εγκληματολογία έχει λόγο ύπαρξης, στο βαθμό που τα επιχειρήματα μιας άποψης τεκμηριώνονται και με ερευνητικά δεδομένα*, και «με αυτό τον τρόπο κατευθύνουν το σχεδιαστή κοινωνικής και αντεγκληματικής πολιτικής προς την ορθότερη αντιμετώπιση ενός δυσεπίλυτου προβλήματος». Η γνώση που αποκτάται από την εγκληματολογική έρευνα, γύρω από την εγκληματικότητα, τον εγκληματία και το

²²⁸ <http://www.who.int/en/>

²²⁹ Τσήτσουρα Α., «Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας», στο: Κουράκης Ν., *Αντεγκληματική πολιτική. Εικοσιέξι μελέτες για τα θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδ. Σάκκουλα, 1994

²³⁰ Σπινέλη Κ., *Εγκληματολογία- Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα, 2005, 294

θύμα, πρέπει να αξιοποιείται με τη διαμόρφωση της αντίστοιχης κρατικής πολιτικής, σε επίπεδο πρόληψης και αντιμετώπισης²³¹. Σε αυτό το πλαίσιο, η διεξαγωγή μεθοδολογικά έγκυρων ερευνών είναι απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να αντιμετωπισθεί σοβαρά το πρόβλημα της Κα-Πα Π.

Η έρευνα για την Κα-Πα Π στο πέρασμα του χρόνου έχει βελτιωθεί σημαντικά, όμως συνεχίζει να παρουσιάζει σημεία που χρήζουν περαιτέρω εξέλιξης. Ένα από τα σοβαρότερα μεθοδολογικά προβλήματα που ανακύπτουν, είναι η ύπαρξη διαφορετικών κριτηρίων και ορισμών που υιοθετούν σε κάθε περίπτωση οι μελετητές, γεγονός που έχει ως συνέπεια τεράστιες διακυμάνσεις στην εκτίμηση της έκτασης. Οι υπάρχοντες ορισμοί σε διεθνές επίπεδο, λόγω της έλλειψης υιοθέτησης ενός κοινά αποδεκτού ορισμού, στερούνται 1) συγκρισιμότητας, 2) αξιοπιστίας/ σταθερότητας μετρήσεων και 3) ταξινομικής απεικόνισης. Επίσης, κάποιες μορφές Κα-Πα Π, συνεχίζουν να βρίσκονται στο «επιστημονικό περιθώριο», κυρίως λόγω δυσκολιών στον εννοιολογικό και τον επιχειρησιακό τους ορισμό, όπως συμβαίνει με την συναισθηματική κακοποίηση ή την παραμέληση παιδιού. Ιδιαίτερα σε αυτές τις περιπτώσεις, η ανάγκη βελτίωσης των μεθοδολογικών εργαλείων είναι ακόμη πιο επιτακτική.

Η Κα-Πα Π, δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή σε ένα δίπολο ύπαρξης ή μη, αλλά να τοποθετείται εντός ενός συνεχούς χαρακτηριστικών, συμπεριλαμβανομένης της συχνότητας, της χρονιότητας (chronicity), της διάρκειας και της σοβαρότητας της κακομεταχείρισης. Ένα ακόμη θεωρητικό ερώτημα προς απάντηση αποτελεί το εάν οι διάφορες μορφές Κα-Πα Π, στις περιπτώσεις που υπάρχει συνύπαρξη διαφόρων μορφών κακοποίησης σε μία περίπτωση, θα εντάσσονται στη μία ή στην άλλη κατηγορία, ή θα αποτελούν μία νέα «ταξινόμηση». Επίσης, ένα άλλο ερώτημα αφορά

²³¹ Αλεξιάδης Σ., «Δικαιώματα του ανθρώπου και αντεγκληματική πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, 21, 2001, 31

το αν θα πρέπει ερευνητικά να αντιμετωπίζονται διαφορετικά οι περιπτώσεις μεμονωμένων περιστατικών βίας και επαναλαμβανόμενης άσκησης βίας (για παράδειγμα στην επιλογή των ατόμων για τη συμμετοχή στην έρευνα).

Αναφορικά με τις μεθόδους ανίχνευσης της ΚΑ-ΠΑ Π, μια βασική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την αναγνώρισή της σε ενηλίκους ήταν η χρήση αυτο-αναφορών. Οι αυτο-αναφορές, οι οποίες χρησιμοποιούνται στις έρευνες θυματοποίησης, είναι πιο πιθανό να είναι αποτελεσματικότερες στην αναγνώριση της κακοποίησης συγκριτικά με τις επίσημες εκθέσεις, όμως φάνηκε να παρουσιάζουν σημαντικά μειονεκτήματα σχετικά με τη μεροληψία και την υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων καθώς και με την ύπαρξη τυχόν μνημονικών αλλοιώσεων. Η συνεισφορά τους είναι όμως σημαντική, για την «πραγματική» έκταση του φαινομένου. Σχετικά με τα μεθοδολογικά εργαλεία των αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων και της πρόσωπο με πρόσωπο συνέντευξης στην έρευνα της ΚΑ-ΠΑ Π, τα ευρήματα δεν είναι ομόφωνα, και θεωρούμε πως τα αποτελέσματα αναφορικά με την καταλληλότερη μέθοδο για την ενθάρρυνση της αποκάλυψης των εμπειριών κακοποίησης, εξαρτώνται σημαντικά από την προσωπικότητα των συμμετεχόντων (ετοιμότητα για αποκάλυψη, άμυνες κ.ά.), αλλά και τον τύπο και τον βαθμό της κακοποίησης, και λιγότερο από το είδος της μεθόδου.

Ως προς τις μεθόδους, η μεικτή μέθοδος θεωρήθηκε πως μπορεί να αποτελέσει μια περισσότερο ολοκληρωμένη πρόταση, συγκριτικά με τη χρήση των υπαρχόντων ερευνητικών σχεδιασμών στο ερευνητικό πεδίο της ΚΑ-ΠΑ Π, διότι συνδυάζει στοιχεία από τα πλεονεκτήματα τόσο της ποσοτικής όσο και της ποιοτικής μεθόδου. Σχετικά με τις δυσκολίες ως προς την ερευνητική διαδικασία, ο ερευνητής καλείται να εκτελέσει έναν σύνθετο ρόλο, καθώς, πρέπει να είναι προετοιμασμένος να

αντιμετωπίσει, με στόχο την προστασία του παιδιού, περιπτώσεις όπου κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων αντιλαμβάνεται ότι το παιδί κακοποιείται.

Η *ανυπαρξία ενιαίων κριτηρίων διερεύνησης-διάγνωσης-πιστοποίησης και διαχείρισης κρουσμάτων*, ανακεφαλαιώνει και συμπυκνώνει την ουσία των προβλημάτων που σχετίζονται με το θέμα. Η συνδρομή του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού είναι σημαντική σε αυτό τον τομέα, καθώς πέραν του ότι έχει διεξάγει πλήθος ερευνών για την Κα-Πα Π, πρότείνει τη δημιουργία ενός Εθνικού Συστήματος Αναφοράς (ΕΣΑ) περιπτώσεων Κα-Πα Π, η εφαρμογή του οποίου βρίσκεται υπό εξέλιξη, και στοχεύει εκτός των άλλων στην καθιέρωση ενιαίων κριτηρίων για τη διάγνωση και την αντιμετώπιση των περιστατικών. Η δημιουργία του ΕΣΑ αναμένεται να συμβάλλει σημαντικά στη καταγραφή του φαινομένου και στην τροφοδότηση της πρωτογενούς έρευνας με στοιχεία, παρόλο που αναμένεται πως θα καταγράφει μόνο την «κορυφή του παγόβουνου», δηλαδή μόνο τις αυτο-αναφερόμενες περιπτώσεις, συγκριτικά με τις επιδημιολογικές έρευνες.

Σε σχέση με την αμφισβητούμενη στο παρελθόν ικανότητα των παιδιών να συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία (γεγονός που θα επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή των μεθόδων που θα γίνει από τον ερευνητή), υπάρχει ένας όγκος πλέον ερευνητικών δεδομένων που επιβεβαιώνει την ικανότητα των παιδιών να συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία αλλά και ένας αυξανόμενος όγκος γνώσης σχετικά με τη δεοντολογία για τη συμμετοχή των παιδιών στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών και την ανάπτυξη καλών πρακτικών²³². Όμως θεωρούμε πως υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές στην έρευνα με παιδιά και σε αυτή με ενήλικους, λόγω της εγγενούς μεταξύ τους ανισορροπίας εξουσίας και των αδιαπραγμάτευτων

²³² Ανάμεσα σε άλλα: http://www.ekke.gr/images/PDF/EKKE_SOS_ELISA_Kales_Praktikes.pdf

μεταξύ τους αναπτυξιακών διαφορών, και αυτές οι διαφορές πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην επιλογή της ερευνητικής μεθόδου.

Η ερευνητική προσέγγιση των παιδιών, με σεβασμό στις αναπτυξιακές τους ανάγκες, δύναται να συμπεριλάβει τη χρήση εικονικών (ζωγραφική) ή άλλων δημιουργικών τεχνικών (φωτογραφία, χειροτεχνία κ.ά.), ως μέρος της διαδικασίας συνέντευξης. Η χρήση τους θα αποτελέσει ένα αδιαπραγμάτευτο εργαλείο στη μεθοδολογική φαρέτρα των ερευνητών μέσω της συμβολής τους στα παρακάτω: δημιουργία φιλικού προς τα παιδιά κλίματος, ενίσχυση δημιουργίας σχέσης εμπιστοσύνης με το παιδί, υιοθέτηση μιας μη λεκτικής συμβολικής γλώσσας περισσότερο οικείας στα παιδιά, διερεύνηση σκέψεων και συναισθημάτων των παιδιών μέσω ερωτήσεων σχετικών με το υλικό που αναδύεται στις εικόνες, και τέλος, ανάδυση πληροφοριών σχετικών με την κακοποίηση οι οποίες μπορεί να έχουν διαφύγει από την προσοχή του ερευνητή αλλά είναι πολύ σημαντικές για τα παιδιά.

Η αντιμετώπιση των μεθοδολογικών προβλημάτων αποτελεί ένα εγχείρημα, που έχει ως *αφετηρία* καταρχάς τις προθέσεις μας να δούμε πραγματικά το πρόβλημα της Κα-Πα Π, ένα αδίκημα με ιδιαίτερη ηθική απαξία. Όπως ανέφερε ήδη από το 1991 σε ομιλία της η κυρία Αγάθωνος, «σήμερα δεν αμφισβητείται πια ότι και στην Ελλάδα η κακοποίηση και η παραμέληση των παιδιών αποτελεί ένα φαινόμενο σοβαρό και εκτεταμένο η αποκάλυψη του οποίου εξαρτάται από την επιθυμία μας να το δούμε». Αυτή τη στιγμή, μετά από περίπου εικοσιπέντε έτη, υπάρχουν ακόμη κατά τη γνώμη μας, *κοινωνικές αντιστάσεις* στην επιθυμία μας να δούμε τι συμβαίνει *πίσω από τις κλειστές πόρτες και τα στόματα που σφραγίζουν ερμητικά*. Η επιθυμία αυτή να δούμε το πρόβλημα, χρησιμοποιώντας όλα τα μεθοδολογικά εργαλεία με τα οποία μας εξοπλίζει η επιστήμη και οι νεότερες εξελίξεις της, σε συνδυασμό με το

επιστημονικό ήθος του ερευνητή, θα συμβάλλουν στο σχεδιασμό μιας προληπτικής πολιτικής η οποία θα έχει ως βασικό στόχο τη διάρρηξη του φαύλου κύκλου θύμα-θύτης-θύμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αγάθωνος Ε., *Σύγκριση ομάδας γονέων που κακοποιούν και παραμελούν σωματικά τα παιδιά τους με ομάδα ελέγχου. Προσδιορισμός χαρακτηριστικών για ανίχνευση και παρέμβαση*, Διδακτορική διατριβή Φιλοσοφίας στην Ψυχολογία, Πανεπιστήμιο Birmingham, Μ. Βρετανία, 1995

Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε., Αγγελοπούλου Ν., Αμπατζόγλου Γ., Γεωργούδη Ν., Γεωργούλας Σ., Θεμελή Ό., Κατσίκη Ό., Μηλιώνη Φ., Νικολαΐδης Γ., Πετρουλάκη Κ., Σκουμπουρδή, Σταυριανάκη Μ., Τσίτουρα Σ., Χατζηνικολάου Κ., (επιμ. Νικολαΐδης Γ., Σταυριανάκη Μ.), *Βία στην οικογένεια. Τεκμηριωμένη πρακτική και τεκμήρια από την πρακτική*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2009, 34-35, 328-330

Αγάθωνος- Γεωργοπούλου Ε., Μαραγκός Χ., *Η κακοποίηση των παιδιών μέσα στην οικογένεια ως πρόβλημα υγείας*, στο Ι. Κυριακόπουλος Ε. Γεωργούση, Β. Μαργαριτίδου, Χ. Συμεωνίδου (επιμ.), *Υγεία, Κοινωνική Προστασία και Οικογένεια*, Αθήνα, Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών της Υγείας, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, 1995

Αγάθωνος Ε., Τσιμπούκα Β., Ζολώτα Κ., «Η αποκάλυψη της ενδο-οικογενειακής σεξουαλικής παραβίασης στο σύστημα δικαιοσύνης: δημογραφικά και κοινωνικά δεδομένα», *Παιδί και Έφηβος: Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, Ε.Ε.Ψ.Ψ.Π.Ε., Τόμος 1 (2), Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, 66-84

Αλεξιάδης Σ., «Δικαιώματα του ανθρώπου και αντεγκληματική πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, 21, 2001, 31

Αρτινοπούλου Β., *Αιμομιξία: Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 294-296

- Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α.,** *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, 126
- Βασιλιάς Α., Τσιμπούκα Β.,** «Σεξουαλική παραβίαση, αιμομιξία, ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά μητέρων», *Ανακοίνωση στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1997
- Βλάχου Β.,** *Η αντιμετώπιση της σωματικής βίας κατά των γυναικών από το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα, Εκδ. Έλλην, 2005, 88-90
- Γιωτάκος Ο., Τσιλιάκου Μ. (επιμ.),** *Ο κύκλος της κακοποίησης. Ενδοοικογενειακή βία- Σεξουαλική κακοποίηση- Trafficking- Bullying*, Αθήνα, Αρχιπέλαγος, 2008, 30
- Ζαραφονίτου Χ.,** *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 38
- Ηλιού Κ., Σπυροπούλου Ν.,** «Η μεικτή μέθοδος έρευνας: Ο συνδυασμός των μεθόδων στις κοινωνικές επιστήμες» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 320-331
- Θανοπούλου Μ.,** «Η ποιοτική συνέντευξη: Ένα “ευαίσθητο” προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 291-316
- Θεμελή Ό.,** *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδ. Σάκκουλα, 2014
- Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού,** *Μελέτη δημιουργίας επιδημιολογικών εργαλείων διαρκούς επιτήρησης της επίπτωσης κρουσμάτων κακοποίησης- παραμέλησης παιδιών. Υποέργο 4 του Έργου: Προαγωγή της Υγείας και της Ποιότητας Ζωής του Μέλλοντος: Εκπαίδευση και Αγωγή Υγείας για τον Έλεγχο και την Πρόληψη της Παιδικής Κακοποίησης- Παραμέλησης*, 2008, 13-14, 29-32, 53-57, 90-επ.
- Μαγγανάς Αντώνης,** «Η παραμέληση ανηλίκων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 7, 1999, 730

- Μαγγανάς Αντώνης**, *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 175
- Μαραγκός Χ., Νόβα Χ., Αγάθωνος Ε.**, «Γνώσεις και στάσεις αστυνομικών σε θέματα κακοποίησης-παραμέλησης παιδιών», *Κοινωνική Εργασία*, 11, 43, 1996, 211-224
- Μπακούλα Χ., Καββαδία Γ., Ματσανιώτης Ν.**, «Αντιφάσεις της ελληνικής οικογένειας στην ανατροφή του παιδιού (Πανελλήνια Έρευνα)», *31^ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο*, Ιούνιος (περιλήψεις), 1993
- Μπαλούρδος Δ.**, «Σχεδιασμός κοινωνικής έρευνας» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 43
- Πιτσελά Α.**, Ο ανήλικος ως θύμα του εγκλήματος, στο: Μαγγανάς Α. (επιμ.) *Τιμητικός τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του ανθρώπου. Έγκλημα - Αντεγκληματική Πολιτική*. Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη, 2003, 1157 επ.
- Πρεκατέ Β.**, *Η κακοποίηση του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένεια*, Αθήνα, Εκδόσεις Βήτα, 2008, 23-26
- Σπινέλη Κ.**, *Εγκληματολογία- Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα, 2005, 81, 97-102, 106-108, 294
- Σταυριανάκη Μ., Κυριακοπούλου Α., Ρίγκα Α., Νικολαΐδης Γ.**, «Μεθοδολογία DELPHI: μια ποιοτική προσέγγιση του φαινομένου της βίας κατά ανηλίκων», *Κοινωνική Εργασία*, έτος 23^ο, τεύχος 89^ο Κωδικός 1345, 2008, 4-28
- Τσήτσουρα Α.**, «Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας», στο: Κουράκης Ν., *Αντεγκληματική πολιτική. Εικοσιέξι μελέτες για τα*

θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδ. Σάκκουλα, 1994

Τσίγκανου Ι., «Ανάλυση περιεχομένου» στο : Φελλάς Κ, Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 2015, 248

Φαρσεδάκης Ι., *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της. Μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1991, 161

Π.Ο.Υ., *Πρόληψη παιδικής κακοποίησης: οδηγός δράσης και τεκμηρίωσης*, (μτφρ. Ορέστης Γιωτάκος), Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 2006, 9, 19-20

ΞΕΝΗ

Ackerman M., «The psychologically battered Child: How to identify trouble and prevent long term harm», *Family Advocate*, 26, 1, 2003, 21

Agathonos H., Fereti., «A retrospective study of child sexual abuse experience among Greek college students», *IX ISPCAN Congress, Proceedings*, Chicago, U.S.A., ISPCAN, 1992

Allen B. and Tussey C., «Can projective drawings detect if a child experienced sexual or physical abuse? A systematic review of the controlled research», *Trauma Violence Abuse*, 13, 2, 2012, 97-111

Babbie E., *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα* (μτφρ. Γιάννης Βογιατζής), Αθήνα, Εκδ. Κριτική, 2011, 160-169

Beattie M., *Co-dependent no more*, New York, Harper and Row, 1987

- Bell H., Kilkarni S., Dalton L.**, «Organizational prevention of vicarious trauma», *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 84, 2003, 463-470
- Beresfold B., Sloper P.**, «Chronically ill adolescents experiences of communicating with doctors: a qualitative study», *Journal of Adolescent Health*, 33, 1997, 172-179
- Bertolli J., Morgenstern H., Sorenson S.**, «Estimating the occurrence of child maltreatment and risk-factor effects: benefits of a mixed-design strategy in epidemiologic research», *Child Abuse and Neglect*, 19, 8, 1995, 1007-1010
- Besharov D.**, «Toward better research on child abuse and neglect: making definitional issues an explicit methodological concern», *Child Abuse and Neglect*, V. 5, 1981
- Bifulco A., Brown G.W., Adler A.**, «Early sexual abuse and clinical depression in adult life», *British Journal of Psychiatry*, 159, 1991, 115-122
- Black M.M.**, Ponirakis A., «Computer-administered interviews with children about maltreatment: Methodological, developmental and ethical issues», *Journal of Interpersonal Violence*, 15, 2000, 682-695
- Blakely K.**, «Reflections on the role of emotion in feminist research», *International Journal of Qualitative Methods*, 6, 2007, 1-7
- Bourdieu P.**, «Comprendre», στο Bourdieu P. (sous la direction), *La misere du monde*, Paris, Seuil, 1993, 903-925
- Bowlby J.**, *The making and breaking of affectional bonds*, London and New York, Routledge, 1979
- Bowlby J.**, *Loss: Sadness & Depression. Attachment and Loss* (vol. 3), London, Hogarth Press, 1988

- Brassard M.R., Germail R., Hart S.N.**, *A Psychological maltreatment of children and youth*, New York, Pergamon Press, 1987
- Brennan M.**, «The discourse of denial: Cross-examining child victim witnesses», *Journal of Pragmatics*, 23, 1995, 71-91
- Briggs D.C.**, *Celebrating yourself: Enhancing your own self-esteem*, New York, Doubleday, 1977
- Briggs P., Simon W.T. & Simonsen S.**, «An explanatory Study of internet-initiated sexual offenses and the char room sex offender: has the Internet enabled a new typology of sex offender?», *Sex Abuse*, V. 23, N. 1, 2011, 72-91
- Browne K.D.**, «Home visitation and child abuse: the British experience», *The Advisor*, V. 6, N. 4, 1993, 11-31
- Bruck M. and Ceci S.J.**, Amicus brief for the case of New Jersey v. Margaret Kelly Michaels presented be committee of concerned social scientists, *Psychology Public Policy, and Law*, 1, 1995, 272-322
- Burgess, A. W., and Hartman, C. R.**, «Children's drawings», *Child Abuse & Neglect*, 17, 1993, 161–168, Cohen-Liebman, M. S. (1995), «Drawings as judiciary aids in child sexual abuse litigation: A composite list of indicators», *Arts in Psychotherapy*, 22, 1995, 475–483
- Burns S.N., Grove S.K.**, *Understanding nursing research*, 3rd edition, Philadelphia, Saunders, 2003, 488
- Campell D.T., Fiske D.**, «Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimodel matrix», *Psychology Bulletin*, 56, 1959, 81-105
- Child Welfare Information Gateway**, *Acts of omission- An overview of child neglect*, Washington DC, U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Children's Bureau, 2001

- Christiansen P.**, Children's participation in ethnographic research: issues of power and representation, *Children and Society*, 18, 2004, 165-176
- Claussen A.H., Crittenden P.M.**, «Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment», *Child Abuse and Neglect*, 15 (1/2), 1991, 5-18
- Coles J., Mudaly N.**, Staying safe: Strategies for qualitative child abuse researchers, *Child Abuse Review*, 19, 2010, 65
- Coohey C.**, *Child abuse and neglect: reexamining the social isolation construct*, unpublished manuscript, University of Chicago, 1993
- Creswell J.**, «Introduction to mixed methods Research», *CAQD Conference*, Phillips University Marburg, 2012
- Dallam S.J., Gleaves D.H., Cepeda-Benito A., Silberg J.L., Kraemer H.C., Spiegel D.**, The effects of sexual abuse: Comment on Rind, Tromovitch and Bauserman, *Psychological Bulletin*, 127, 1998, 715-733
- Darbyshire P., MacDougall C., Schiller W.**, «Multiple methods in qualitative research with children: More insight or just more?», *Qualitative Research*, 5, 4, 2005, 417-436,
- Daro D.**, *Confronting child abuse*, New York, Free Press, 1994
- Davidson J. & Gottschalk P.**, «Characteristics of the internet for criminal sexual abuse by online groomers», *Criminal Justice Studies*, V. 24, N. 1, 2011, 26
- Davis J.**, «Understanding the meaning of children: a reflexive process», *Children and Society*, 12, 1998, 325-335
- Della Femina D.**, Yeager C.A., Lewis D.O., «Child abuse: adolescent records versus adult recall», *Child Abuse and Neglect*, 14, 1990, 227-231

Durkheim E., Les regles de la method sociologique, Paris, Presses Universitaires de France, 1937/1981, 65

Dickson-Swift V., James E., Kippen S., Liangputtong P., «Risk to researchers in qualitative research in sensitive topics: Issues and strategies», *Qualitative Health Research*, 18, 2008, 133-144

Dill D.L., Chu J.A., Grob M.C., Eisen S.V., «The reliability of abuse history reports: A comparison of two inquiry formats», *Comprehensive Psychiatry*, 32, 1991, 166-169

Docherty S., Sandelowski M., «Focus on qualitative methods: interviewing children», *Research in Nursing and Health*, 22, 1999, 177-185

Driessnack M., «Draw-and-tell conversations with children about fear», *Qualitative Health Research*, 16, 19, 2006, 1414-1435

Driessnack M., Furukawa R., «Arts-based data collection techniques used in child research», *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 17, 2011, 3-9

Dubowitz H., Black M., Starr R.H., Jr., Raymond H., Zuravin S., A conceptual definition of neglect, *Criminal Justice and Behavior*, 20, 1, 1993, 8-26

English D., «The extent and consequences of child maltreatment», *The Future of Children*, 8, 1, 1998, 41
Fereti I., Stavrianaki M., «The use of physical punishment in the Greek family: selected socio-demographic aspects», *International Journal of Child and Family Welfare*, V. 2, N. 3, 1997, 206-216

Finkelhor D., «The international epidemiology of child sexual abuse», *Child Abuse and Neglect*, 18, 1994, 409-417

Finkelhor D., Dzuiba-Leatherman J., «Children as victims of violence: a national survey», *Pediatrics*, 94 (4Pt 1), 1994, 413-420

- Fishbein D.**, «The importance of neurobiological research to the prevention of psychopathology», *Prev Sci.*, 1, 2, 89-106
- Forero R., McLellan L., Rissel C., Bauman A.**, «Bullying behavior and psychosocial health among school students in New South Wales, Australia: cross sectional survey», *BMJ*, 1999, 319
- Gilbert K.**, Why are we interested in emotion? In the *emotional nature of qualitative research*, Gilbert K (ed.). CRC Press LLC, Boca Raton, 2001, 3-17
- Glew G., Rivara F., Feudtner C.**, «Bullying: children hurting children», *Pediatr. Rev.*, 21, 2000, 183-189
- Gray E.**, *Unequal Justice: The prosecution of Child Sexual Abuse*, New York, MacMillan, 1993, Tjaden P. and Thoennes N., «Predictions of legal interventions in child maltreatment cases», *Child Abuse and Neglect*, 16, 1992, 807
- Green A.**, «Psychopathology of Abused Children», *Journal of American Academy of Child Psychiatry*, 17, 1, 1978, 92-103
- Groth-Marnat G.**, *Handbook of psychological assessment*, 3rd edn., New York, Wiley, 1997
- Harden, J., Scott S., Backett-Milburn K., Jackson S.**, Can't talk, won't talk: methodological issues in researching children, *Sociological Research Online* 5, 2000b, στο <http://www.socresonline.org.uk/5/2/harden.html>.>
- Harrison B.**, «Seeing health and illness worlds – using visual methodologies in sociology of health illness: A methodological review», *Sociology of Health and Illness*, 24, 6, 2002, 856–72
- Haugard J.J., Emery R.E.**, «Methodological issues in child abuse research», *Child Abuse and Neglect*, 13, 1989, 89-100

- Henning E.**, *Finding your way in qualitative research*, Pretoria, Van Schaik, 2004, 36
- Hill M.**, «Participatory research with children», *Child and Family Social Work*, 2, 1997, 171-183
- Holloway I.** *Qualitative Research in Health care*, Maidenhead, McGraw Hill, 2005, 293
- Hutchby I.**, Children's talk and social competence, *Children and Society*, 19, 2005, 66-73
- Hutchison E.D.**, «Child maltreatment: Can it be defined?», *Social Service Review*. 64, 1, 1990, 60-78
- Kaplan S.J.**, Physical abuse and neglect, in M. Lewis (ed.), *Child and adolescent Psychiatry, A comprehensive textbook*, 2nd ed., New Heaven, 1996
- Keith-Oaks J.**, «Emotional Abuse: Destruction of the Spirit and the Sense of Self», *The Clearing House*, V. 64, N. 1, 1990
- Kendall-Tackett K., Becker –Blease K.**, «The importance of retrospective findings in child maltreatment research», *Child Abuse and Neglect*, 28, 2004
- Kendler K.S., Bulik C.M., Silberg J., Hetttema J.M., Myers J., Prescott C.A.**, «Childhood sexual abuse and adult psychiatric and substance use disorders in woman: An epidemiological and co-twin control analysis», *Archives of General Psychiatry*, 57, 10, 953-959
- Kinard M.E.**, «Methodological issues and practical problems in conducting research on maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, V. 18, N. 8, 1994, 648-652
- Kirk S.**, «Methodological and ethical issues in conducting qualitative research with children and young people: a literature review», *International Journal of Nursing Studies*, 44, 2007, 1252

- Kleinbaum D.G., Kupper L.L., Morgenstern H.**, *Epidemiologic research: Principles and quantitative methods*, New York, Van Nostrand Reinhold, 68, 1982, 81-83, 223
- Krugman R.D.**, «The battered child at thirty: What can be learned from Saul Krugman at eighty?», *Paediatrics*, 90, 1, Saul Krugman festschrift, 1992, 154-156
- Lamb M., Orbach Y., Hershkowitz I., Esplin P. and Horowitz D.**, Structured forensic interview protocols improve the quality and informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHD Investigative Interview Protocol, *Child Abuse and Neglect*, 31, 2007, 1201-1231
- Leeb R.T., Paullozzi L.J., Melanson C., Simon T.R., Arias I.**, *Child Maltreatment Surveillance. Uniform Definition for Public Health and Recommended Data Elements*, Atlanta, Georgia: Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, 2008
- Leventhal J.M.**, «Risk factors for child abuse: Methodological standards in case-control studies», *Pediatrics*, 68, 1981, 684-690
- Lillrank A.**, «The tension between talk and covert emotions in illness narratives: transitions from clinician to researcher», *Culture, Medicine and Psychiatry*, 26, 2002, 111-127
- MacMillan H., Munn C.**, «The sequelae of child maltreatment», *Current Opinion in Psychiatry*, 14, 2001, 325–31
- MacMillan H.L.**, «Computer survey technology: a window on sensitive issues», *Canadian Medical Association Journal*, 161, 9, 1999, 1142
- Mandler G.**, «Recognising: Judgement of previous occurrence», *Psychiatric Review*, 87, 1984, 252-271

- Manning, T. M.**, «Aggression depicted in abused children's Drawings», *Arts in Psychotherapy*, 14, 1987, 15–24
- Martin J., Anderson J., Romans S., Mullen P., O'Shea M.**, «Asking about child sexual abuse: methodological implications of a two stage survey», *Child Abuse and Neglect*, 17, 1993, 383-392
- Mash E.J., Wolfe D.A.**, «Methodological issues in research on physical child abuse», *Criminal Justice and Behavior*, 18, 1991, 8-29
- Mayhall P.D., and Norgard K.E.**, *Child abuse and neglect: Sharing responsibility*, New York, Macmillan publishing company, 1983, 72-73
- McCrum S., Bernal P.**, *Interviewing children: A training pack for journalists. Children's Voices*, Buckfastleigh, Devon, 1994
- McCurdy K., Daro D.**, «Child maltreatment: A national survey of reports and fatalities», *Journal of Interpersonal Violence*, V. 9, N. 1, 1994, 75-94
- Morrow V., Rochards M.**, «The ethics of social research with children: an overview», *Children and Society*, 10, 1996, 90-105
- Murrie D., Martindale D.A. and Epstein M.**, «Unsupported assessment techniques in child sexual abuse evaluations». In K. Kuehnle and M. Connel (Eds), *The evaluation of child sexual abuse allegations: A comprehensive guide to assessment and testimony*. Hoboken, NJ: John Wiley, 2009
- National Research Council**, Commission on the Behavioral and Social Sciences and Education, Panel on Research on Child Abuse and Neglect, *Understanding child abuse and neglect*, Washington, DC, National Academy Press, 1993, 60
- Nansel T.R., Overpeck M., Pilla R.S., Ruan W.J., Simons- Morton B., Scheidt P.**, «Bullying behaviors among US youth. Prevalence and association with psychosocial adjustment», *JAMA*, 285, 16, 2001, 2094-2100

Newberger E.H., Hampton R.L., Marx T.J., White K.M., «Child abuse and pediatric social illness: An epidemiological analysis and ecological reformulation», *American Journal of Orthopsychiatry*, 56, 1986, 589-601

Oliver W., Kuhns L. and Pomeranz E., «Family structure and child abuse», *Clinical Pediatrics*, 2006, 114-115

Pallis DJ., Agathonos H., Osterweiss-Stangos L., «Do parents contribute to their children's health problem?», *The Greek Review of Social Research*, 41, 1981, 51-55

Pelton L., The social context of child abuse and neglect, New York, Human Sciences Press, 1985, 26

Paritsis N., Pallis DJ., Lycetsos G., Phylactou C., Sarafidou E., Vrachni F., «School delinquent and deviant behavior in adolescence: the role of children's personality and attitude», *First European Conference on Child Abuse and Neglect*, Rhodes (Abstracts), 1987

Perry B., «Incubated in terror: neurodevelopmental factors in the cycle of violence». Available at: <http://www.childtrauma.org/CTAMATERIALS/incubated.asp>. Child Trauma Academy version of chapter first published in *Children, Youth and Violence: The search for solutions*. 124-148, edited by J. Osofsky, new York, Guilford Press, 1997, 147

Peters S.D., Wyatt G.E., Finkelhor D., Prevalence. In D. Finkelhor (Ed.), *Sourcebook on child sexual abuse*, Beverly Hills, CA, Sage Publications, 1986

Peterson L.W., Hardin M., *Children in Distress: A guide for screening children's art*, New York, Norton, 1997

Petroulaki K., Nikolaidis G., Georgoulas S., «Epidemiology of child abuse in a sample of high school students in the Greek regions of Northern and Southern Aegean», *Oral presentation in British Association for the study and prevention of*

child abuse and neglect (B.A.S.P.C.A.N.) Congress 2009, Swansea University, Swansea South Wales, 2009

Polansky N., Chalmers M.A, Bittenwieser E.W. and Williams D.P., *The damaged parent: an anatomy of child neglect*, Chicago, University Chicago Press, 1981

Polit D., Hungler B., *Nursing Research, Principles and Methods*, Philadelphia, Lippincourt, 2004, 233

Polonko K., «Exploring assumptions about child neglect in relation to the broader field of child maltreatment», *Journal of Health and Human Services Administration*, 29, 3, 2006, 261-266

Punch S., «Research with children-the same or different from research with adults?», *Childhood*, 9, 2002b, 321-341

Putkonen H., Weizmann-Henelius G., Collander J., Santtila P. and Eronen M., «Neonaticides may be more preventable and heterogeneous than previously thought-neonaticides in Finland 1980-2000», *Arch. Woman's Mental health*, 10, 2007, 15-23

Rager K., «Self care and the qualitative researcher: When collecting data can break your heart», *Educational Researcher*, 34, 2005, 23-27

Rechert E., *Understanding Human Rights: An exercise Book*, SAGE Publications, 2006, 78

Richman N., *Communicating with children: Helping children in distress. Save the children fund*, London, 1993

Rothman K.J., *Modern epidemiology*, Boston, Little Brown & Co, 1986, 62-69, 85

Rothschild B., Rand M., *Help the helper*, New York, Norton and Company Inc, 2006, 10

Russel D.E., «The incidence and prevalence of intrafamilial sexual abuse of female children», *Child Abuse & Neglect*, 7, 1983, 133-146

- Sas L.D., Hurlay P., Hatch A., Malla S. and Dick T.,** *Three Years After the Verdict: a Longitudinal Study of the Social and Psychological Adjustment of Child Witnesses Referred to the Child Witness Project*, London, Ontario, Child Witness Project, London Family Court Clinic Onc., 1993
- Saywitz K. and Camparo L.,** Interviewing child witnesses: a developmental perspective, *Child Abuse and Neglect*, V.22, N. 8, 1998, 826-834
- Shaffer A., Huston L., Egeland B.,** «Identification of child maltreatment using prospective and self-report methodologies: A comparison of maltreatment incidence and relation to later psychopathology», *Child Abuse and Neglect*, 32, 2008, 683
- Sharp S., Smith P.K.,** «Bullying in UK schools: the DES Sheffield bullying project», *Early Child Dev.*, 77, 1991, 47-55
- Siegel J., Sorenson S.B., Golding J.M., Burnham M.A., Stein J.A.,** «The prevalence of childhood sexual assault: The Los Angeles epidemiologic catchment area project», *American Journal of Epidemiology*, 126, 6, 1987, 1141-1153
- Slack K. S., Holl J., Altenbernd L., McDaniel M., Stevens B. A.,** «Improving measurement of child neglect for survey research: issues and recommendations», *Child Maltreatment*, 8, 2, 2003, 103
- Sorenson S.B., Peterson J.G.,** «Traumatic child death and documented maltreatment history. Los Angeles», *American Journal of Public Health*, 84, 1994, 623-627
- Sorenson T. and Snow B.,** «How children tell: The process of disclosure in child sexual abuse», *Child Welfare*, 70, 1, 315
- Steele B.F.,** The Psychology of Child Abuse, *Family Advocate*, V. 17, N. 3, 1995, 19
- Strauss A., Corbin J.,** *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory*, USA, Sage, Thousand Oaks, 1998

- Sweeney M.**, «Child Abuse», *The Furrow*, V. 46, N. 11, 1995, 615-618
- Tanner K. and Turney D.**, «What do we know about child neglect? A critical review of the literature and its application to social work practice», *Child and family Social Work*, 8, 2003, 25-34
- Thomas N., O’Kane C.**, «The ethics of participatory research with children», *Children and Society*, 12, 1998, 336-348
- Thomson R.**, *Preventing child maltreatment through social support: a critical analysis*, London, Sage publication, 1995, 93
- Trowbridge M.M.**, «Graphic indicators of sexual abuse in children’s drawings: A review of the literature», *Arts in Psychotherapy*, 22, 1995, 485-493
- Turgi P.A. and Hart S.N.**, «Psychological maltreatment: Meaning and prevention», in sourcebook for child abuse and neglect, edited by O.C.S. Tzeng and J. J. Jacobsen, New York, Charles C. Thomas, 1988
- Turner J.**, *The structure of Sociological Theory*, Illinois, The Dorsey Press, 1978, 2-3
- Tyler K.A.**, «Social and emotional outcomes of childhood sexual abuse: A review of recent research», *Aggression and Violent Behavior*, 7, 6, 2002, 567-589
- Tzeng O.C.S. and Jacobsen J.**, *Sourcebook for child abuse and neglect*, New York, Charles C. Thomas, 1988
- Veltman M.W.M.**, «An evaluation of favorite kind of day drawings from physically maltreated and non-maltreated children», *Child Abuse and Neglect*, 24, 10, 2000, 1249-1255
- Veltman M.W.M. and Browne K.D.**, «The assessment of drawings from children who have been maltreated: A systematic review», *Child Abuse Review*, 11, 2002, 19-37

- Walsh C., Jamieson E., MacMillan H., Trocme N.**, «Measuring child sexual abuse in children and youth», *Journal of Child Sexual Abuse*, V. 13, N.1, 2004, 47
- Ward A.**, *Seen and Heard: Involving disabled children and young people in research and development projects*, Joseph Rowntree Foundation, New York, 1998
- Warr D.**, «Stories in the flesh and voices in the head: Reflections on the context and impact of research of research with disadvantaged populations», *Qualitative Health Research*, 14, 2004, 578-587
- Weiss E.H. & Berg R.F.**, «Child victims of sexual assault: Impact of court procedures», *Child Psychiatry and Law*, 21, 1982, 513
- West M.M.**, «Meta-analysis of studies assessing the efficacy of projective techniques in discriminating child sexual abuse», *Child abuse and Neglect*, 22, 11, 1998, 1163
- White A., Bushin N., Carpena-Mendez F., NiLaoire C.**, Using visual methodologies to explore contemporary Irish childhoods, *Qualitative Research*, 10, 2, 2010, 143-158
- Williams S, Wiener J. and MacMillan H.**, «Build-a-Person technique: an examination of the validity of human-figure features as evidence of childhood sexual abuse», *Child Abuse and Neglect*, 29, 2005, 701-713
- Wolfe D.A., Yuan L.**, *Health Canada. A conceptual and epidemiological framework for child maltreatment surveillance*, Ottawa, Minister of Public Works and Government Services Canada, 2001
- W.H.O.**, *Report of the Consultation on Child Abuse Prevention*, Geneva, 1999, 15
- Zuravin S.J.**, «Child neglect: A review of definitions and measurement research». In H. Dubowitz (Ed.), *Neglected children: Research, practice, and policy*, Thousand Oaks, CA, Sage, 1999, 26-26

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

http://www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/WP3%20National%20Report_Greece_GR.pdf, 68

http://www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/WP3%20National%20Report_Greece_GR.pdf, 7

www.esa-kapa-p.gr/?q=node/88

<http://nichdprotocol.com/>

http://www.ekke.gr/images/PDF/EKKE_SOS_ELISA_Kales_Praktikes.pdf

http://www.ich-mhsw.gr/sites/all/themes/ich_mhsw/img/pdfs/en/15.pdf